

Literatura popularista moderna al País Valencià: darreres edicions i aportacions

MORLÀ, Pere Jacint: *Poesies i colloquis*, edició d'Antoni Ferrando Francés, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1995 («Biblioteca d'Autors Valencians», 32).

Colloquis eròtico-burlescos del segle XVIII, edició de Joaquim Martí Mestre, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1996 («Biblioteca d'Autors Valencians», 36).

A poc a poc, arreu dels Països Catalans, sembla que l'exhumació i edició de textos de l'edat moderna va prenent un ritme pariò al de les edicions i reedicions dels autors medievals, amb la qual cosa, i en l'àmbit universitari si més no, ens acostem a una imatge de normalitat cultural: la d'aprofundir en el coneixement de tots els avatars de la història cultural pròpia. La «Biblioteca d'Autors Valencians» acaba d'incorporar dos treballs nous a aquesta tasca. La col·lecció havia dedicat ja algun volum a la literatura de l'edat moderna: els núms. 4, 6, 8 (parcialment) i 13. D'això ja feia uns quants anys. Ara, en un període curt de temps, han aparegut aquests dos volums sobre autors i obres dels segles XVII i XVIII. Benvinguts siguin.¹

El desvetllament de l'interès d'Antoni Ferrando per l'obra de l'autor siscenista remunta, pel cap baix, a la preparació del seu important treball sobre els certàmens poètics valencians, on ja avançava algunes dades sobre la vida i l'obra de Morlà (FERRANDO, 1983: 987-991). En tornava a parlar alguns anys després, en el context de la literatura popularista barroca valenciana (FERRANDO, 1987: 60-61 i 65-66). Però no ha estat només el professor valencià qui s'ha interessat darrerament pel poeta barrocc: fa ben poc, Jean Mouyen ha tractat de Morlà i de la seva *Sátira en defensa de las comedias*, en vers castellà, en relació a les controvèrsies de l'època sobre les manifestacions teatrals (també Ferrando esmenta la qüestió a les ps. 16-17) i n'ha editat el text (MOUYEN, 1994).

1. Ferrando ens anuncia encara, no sé si per a la mateixa col·lecció, una antologia de la poesia acadèmica en català del barroc valencià a càrrec de Pasqual Mas.

El propòsit de l'edició de Ferrando és «posar a l'abast dels estudiosos de la llengua i literatura catalanes en particular i de la cultura del nostre Barroc en general una obra que no pot estar desconeguda per més temps» (p. 37), objectiu i realització dels quals ens hem de congratular tots plegats. En el volum que aquí ens ocupa, l'edició dels versos de Morlà ve precedida per una «Introducció» (ps. 7-41) de l'editor que, en els seus tres primers apartats, reproduïx amb lleugeres modificacions i correccions el text d'una ponència presentada a Venècia (no pas a València com es diu, per error, a la p. 22) el 1992 (FERRANDO, 1994). Ara, Ferrando hi afegeix un quart apartat sobre «La present edició».

El marc de partida per a l'estudi de l'obra de Morlà és el de la submissió política i cultural (especialment lingüística) dels valencians del Sis-cents a la monarquia hispànica. La constatació del fenomen es produïa ja a l'època no sols entre els valencians, sinó des d'altres àmbits territorials de la monarquia. Al final del segle XVI, el català, com a llengua literària culta, ha perdut moltes opcions.

Ferrando parla d'una «defecció literària», enfront d'unes «escasses resistències literàries o paraliteràries» sostingudes per «un sector molt minoritari» del clero autòcton mitjançant el conreu d'una literatura de vocació popularista, adreçada a un públic majoritàriament monolingüe. «Defecció» i «resistència» són mots, a parer meu, excessivament forts, molt connotats de voluntarietat atribuïble als homes de l'època: el primer sona gairebé com equivalent a 'traïdoria'; el segon, a 'heroïcitat'. No sé si és una sensació generalitzada, però en tot cas a mi em fa aquesta impressió de manera immediata. Potser s'haurà de parar atenció en aquestes qüestions terminològiques en el futur. Crec que els estudiosos de la cultura de l'època hem de fer un esforç de replantejament en l'ús d'aquesta mena de termes. Alerta: no dic que no siguin justos i adequats. Però, sigui com sigui, em sembla que els apliquem sense una reflexió profunda prèvia, deutors encara de l'avaluació crítica que els estudiosos d'èpoques passades feien de la cultura de l'època moderna. En emprar aquests mots, hi ha el perill que atribuïm als autors catalans d'aleshores, tant d'expressió castellana com catalana, unes perspectives que no eren les seves sinó les nostres, des de la Renaixença cap aquí. Nombrosos estudis d'aquests últims anys fets pels nostres historiadors es decanten a concloure que els elements vertebradors d'una consciència «nacional» (deixeu-me fer servir aquest mot, per entendre'ns), a l'antic règim, són altres que la llengua. Però deixem-ho aquí perquè no és aquest el lloc ni el moment per debatre un tema llarg, prou complex i apassionant com aquest.

A continuació, Ferrando fa un repàs històric de la fortuna de Morlà, «el més prolífic versificador i autor de col·loquis del segle XVII valencià», entre els erudits i historiadors de la nostra literatura, des de Josep Rodríguez (que en donava una notícia àmplia i entusiasta), tot passant per les aportacions puntuals d'alguns erudits de final del segle passat i principi del nostre, aportacions d'altra banda desaprovechades posteriorment per Ribelles Comín, i fins a arribar a l'oblit gairebé unànime que reflecteixen les històries de la literatura d'aquesta segona meitat de segle.

Seguidament, la introducció aborda el procés d'avenç en les descobertes al voltant de la vida i obra de mossèn Morlà. Aquí l'editor, tot i haver aconseguit aplegar més de 8.000 versos, un 90% dels quals són en català i publicats en el volum present, es plany per no haver pogut localitzar tants textos com les expectatives de les notícies lliurades per erudits anteriors auguraven; fa repàs de l'obra impresa conservada (i dona notícia de la perduda) i, quant a l'obra inèdita, esmenta els testimonis manuscrits que conserven l'obra de Morlà. Ferrando mateix ja havia editat algunes composicions catalanes del prevere valencià, que s'afegien als fragments i composicions soltes publicats de manera dispersa des de l'aparició de l'obra de Rodríguez fins a les més recents a càrrec de Ricard Blasco, de Brown/Escartí i la ja esmentada de Jean Mouyen: dues de les presentades a certàmens (FERRANDO, 1983: 993-1006, corresponents als núms. 1.13 i 2.2 de l'edició present, que revisa i corregeix l'edició precedent), l'interessantíssim *Somni de l'infern* (FERRANDO, 1987: 69-71) i un poema burlescopornogràfic (FERRANDO, 1994; corresponent al núm. 1.1 d'aquesta edició).

La tercera i última part de la introducció analitza l'«aportació literària» del prevere valencià de nissaga mallorquina. Gairebé tota la seva producció poètica està relacionada amb efemèrides públiques, singularment festes religioses («l'obra de Morlà és un fidel reflex valencià de la cultura dominant del barroc hispànic»: p. 26), i se'n remarca el predomini del caràcter satíric, tot i que «a penes incideix en aspectes polítics concrets i no qüestiona mai el *statu quo*». Tot i la unitat en el «to i en els continguts», Ferrando divideix el conjunt de l'obra en tres grups ben diferenciats: la poesia satíricofestiva, els col·loquis (dins d'aquest bloc hi insereix, a més, peces menors com els *entremeses* i *bailes*, amb dos textos en llengua castellana conservats) i les peces de circumstàncies (aquestes darreres un poc més formalitzades i cultes). De tot aquest conjunt, l'editor en destaca els col·loquis. En tot cas, Morlà, el període d'activitat literària del qual se situa entre 1628 i 1656, és considerat un «hàbil versificador en les dues llengües [català i castellà], un escriptor receptiu dels corrents literaris de l'època i un home d'innegable vocació i formació literàries» (p. 32).

Finalment, Ferrando hi revisa algunes qüestions relatives a la llengua, a l'ús del català (reclamat pel destinatari dels versos) i les característiques d'aquest català (modulat igualment pel destinatari, per la projecció oral dels versos i per la funció dels textos: la «bullà i riota»), «font impagable per a l'estudi de la llengua col·loquial i de les interferències lingüístiques del castellà» (p. 34). La introducció es clou amb referències a la mètrica i als usos retòrics.

A continuació, i després d'unes notes sobre l'edició (ps. 36-38) i de la recopilació de les referències bibliogràfiques (ps. 39-41) desplegadas a l'estudi preliminar, el volum recull «tota la producció localitzada de Pere Jacint Morlà en llengua catalana» (ps. 43-303). Han passat més de tres quarts de segle fins que hem pogut veure feta realitat la recomanació de Francesc Almarche el 1919! (p. 19). Amb tot, Ferrando ja avançava el 1983 que tenia enllestida la transcripció de l'obra de Morlà. Per a aquesta ocasió, la llengua hi ha estat modernitzada ortogràficament.

Tot i que no es tracta d'una edició crítica, treball que l'editor es reserva per a un futur proper, es transcriuen en notes al peu dels textos les variants no ortogràfiques dels altres testimonis.

M'afanyo a dir com és de doldre que no s'hagin publicat els textos en llengua castellana, de la qual cosa ja es lamenta l'editor mateix. Els criteris de la col·lecció en aquest sentit no ens han permès de disposar de l'obra poètica «completa» de Morlà: hauria estat ben fàcil de fer-los lloc, ni que fos en apèndix, justament pel seu baix nombre en relació als versos catalans. I ja que hi som, hi ha una pràctica habitual de la col·lecció que seria convenient de vulnerar en el futur: l'edició de textos antics sense anotació. És clar que la incorporació de notes de comprensió textual i lèxiques, o en el seu defecte d'un glossari suficient, hauria significat l'augment d'un «considerable nombre de pàgines», per al cas del present volum. Tanmateix, és ben cert que una mínima anotació cultural i de comprensió lectora a l'hora d'editar textos de literatura antiga és sempre d'una utilitat indiscutible. Més que més en un cas com el de Morlà, quan es tracta de llengua col·loquial i, per imperatius de gènere i d'època, ens enfrontem a la lectura de textos carregats d'al·lusions esbiaixades i de referències obliqües sovint difícils d'aclarir per a un lector d'avui.

En l'edició dels textos s'hi troben a faltar altres coses, menors si es vol, però que haurien estat ben fàcils d'incorporar. Per exemple, sempre és molt útil (bé ho sabem els qui ens dediquem a la docència) la numeració dels versos, especialment en composicions que sovint en depassen el centenar. Finalment, tot i el caràcter no crític de l'edició, potser hauria estat convenient fer explícites dades com, posem per cas, el manuscrit que ha servit de base a l'edició dels textos conservats en un sol testimoni (que és la gran majoria dels casos) i el criteri d'ordenació dels textos dins d'aquella organització tripartida (fora dels poemes de circumstàncies, ordenats cronològicament). Donat l'interès del llibre, ens hauria estat utilíssima una petita introducció o encapçalament al front de cada text, ni que fos brevíssima, on s'expliqués el contingut de la composició i aquells detalls que vinguessin al cas.²

En les línies que clouen la introducció, Ferrando es compromet a fer, en un futur raonable, una edició crítica de l'obra poètica de Morlà. D'ençà que tenia enllestida la transcripció de tots els textos fins a l'aparició d'aquest volum han transcorregut dotze anys, pel cap baix. Desitgem que el fet d'haver-la publicat ja en l'edició present no signifiqui un fre per a aquesta promesa. Ben al contrari, confiem que, més que no pas un efecte dissuasiu, el volum de la «Biblioteca d'Autors Valencians»

2. Hi ha alguna qüestió puntual en l'edició que potser es podria revisar: p. e., la repetició d'interlocutor (Arguix) que s'observa a la p. 227; un *sobretot*, a la p. 247, que hauria de ser *sobre tot*; les formes *a cas*, a la p. 262, que potser haurien de ser *acàs*; les expressions *Més que molt que...* o *Més que molt si...*, a les ps. 283 i 285, que crec que caldria editar com a *Mes, què molt...*, en forma admirativa; i, a la mateixa p. 285, potser el vers que fa *Digau esta casa il·lustre*, hauria de fer *Digah-o esta casa il·lustre*; finalment, opino que el vers núm. 6 de la p. 301 no acabaria amb un punt sinó amb una coma i així els quatre versos següents expliquen el perquè de l'*amenitat* del *siti*, pertanyent tot plegat a la mateixa frase.

(que té l'enorme virtut de fer-nos conèixer un conjunt textual malauradament postergat) jugarà un paper d'esperó perquè, un cop enllaminats, tots plegats vegem realitzar-se el compromís adquirit per Antoni Ferrando. No cal insistir com l'exhumació d'un conjunt textual del barroc valencià d'expressió catalana com aquest és mereixedor d'un estudi aprofundit i d'una edició crítica exhaustivament anotada.

Una primera lectura dels versos de Morlà m'ha atret l'atenció sobre uns quants aspectes que convé destacar, a més dels assenyalats tan encertadament pel seu editor. Temo que Ferrando ha estat prudent en excés, i amb expressions tan discretes com «algunes llicències quasi obscenes o quasi irreverents» ens escamoteja en part el to salvatgívolament obscè i descaradament pornogràfic de les primeres composicions, els protagonistes de les quals són eclesiàstics d'un i altre sexe. El desvergonyiment, la traça versificatòria i l'agilitat lingüística de Morlà són, en aquests textos, ben remarcables. A més de posar de manifest el notable enginy verbal de què Morlà fa gala de manera sostinguda (tot mostrant per via d'exemple «que té l'art poètic / de la llengua valenciana / com a budell dins del ventre», com diu de si mateix en una ocasió: p. 197), he de dir que em semblen molt interessants per a l'historiador de la literatura les descripcions del món dels certàmens i justes poètiques parroquials i conventuals de la València barroca que reflecteixen els col·loquis (hi ha una interessant nòmina de versaires al col·loqui 2.7). En certa manera, bona part dels textos d'aquest gènere redactats per Morlà podríem dir, parlant molt vagament, que són textos «metaliteraris». Personalment, trobo que el més reeixit és el *Col·loqui en una justa poètica que hi hagué en la Mercè* (ps. 202-212), on Morlà assoleix un bon equilibri entre l'enginy burlesc i la contenció, tot desplegant un diàleg àgil, despulat dels habituals fragments finals laudatoris, freds i convencionals, a què obliguen tant l'advocació del sant de la jornada com el zel pastoral, amb canvis de temàtica plantejats amb habilitat. En altres grups de textos destaca la fixació del prevere en la descripció burlesca de la libidinositat conventual femenina i en la fustigació d'aquella fauna bigarrada que eren les majordones dels capellans, així com l'interès a remarcar el greuge comparatiu existent entre clergues seculars i regulars, segons el seu punt de vista, és clar. La militància anticultista de Morlà és, d'altra banda, ben manifesta i explícita en nombroses ocasions.

* * *

Passem al segon volum, el recull de col·loquis valencians del segle XVIII editats per Joaquim Martí Mestre. L'editor ja havia publicat dos treballs, que jo sàpiga, sobre el gènere: un primer, on editava un text de 1643, amb un apartat inicial on feia consideracions generals sobre el gènere (MARTÍ MESTRE, 1990); i un altre, amb un llarg col·loqui de primers del segle XIX (MARTÍ MESTRE, 1991). Als treballs de Martí Mestre podem afegir les pàgines que havia dedicat Ferrando al seu article sobre la literatura popularista valenciana del XVII, ja esmentat (FERRANDO, 1987: 64-67), les pàgines introductòries d'Enric Iborra a l'edició de la *Junta secreta*, col·loqui en prosa, del segle XVIII (IBORRA ed., 1987: 17-20; el text a les ps. 247-260), un

treball de Salvador Reus, en el qual s'edita un col·loqui siscentista escrit per un metge mallorquí (*Diàlego per celebrar les festes del casament del Rey D. Carlos segon ab Done Maria Lluïsa de Borbon...*) (REUS, 1994) i les breus notícies que apareixen a la *Història de la literatura valenciana* de Sirera (SIRERA 1995: 351-354): aquest conjunt de referències constitueixen, que jo sàpiga, les aportacions bibliogràfiques més recents sobre el gènere, que hem d'afegir als treballs ja clàssics de Fuster i Blasco.

El volum de Martí Mestre conté un conjunt de textos col·loquiers molt important: trenta-tres col·loquis, tots escrits al llarg del segle XVIII. Aquest corpus textual va precedit, com en el llibre de Ferrando i com sol ser habitual en la col·lecció, d'una «Introducció» deguda a l'editor. En els quatre primers apartats (ps. 9-21), Martí fa una caracterització global del gènere, bàsicament deutora de les conclusions de Ricard Blasco en els seus treballs dels anys 1983 i 1985: importància en el context valencià d'expressió catalana dels segles XVIII-XIX, els trets de teatralitat que podem detectar en els textos, els autors i recitadors, i, finalment, la temàtica. En una segona part, que abraça els apartats 5 i 6 (ps. 22-51), s'hi recullen les dades pertinents a l'antologia aquí editada. L'objectiu que ha guiat la compilació se'n expressa així: «traure a la llum i posar a l'abast del lector modern una sèrie de col·loquis manuscrits del segle XVIII conservats en els arxius valencians, de la major part dels quals no es coneixen ara com ara edicions anteriors, i, per tant, és molt possible que hagen romàs inèdits» (p. 22). I un aclariment: «Si el present recull està format per col·loquis de temàtica eròtica i burlesca és, bàsicament, perquè conformen la part més nombrosa dels manuscrits que hem utilitzat, i, a més, així conferim una major unitat a l'antologia» (p. 22).

En l'últim apartat, doncs, després d'una descripció succinta dels quatre manuscrits utilitzats, es fa repàs del món popular i tradicional que reflecteixen els textos, en els quals se satiritzen les noves modes, costums, refinaments i usos amorosos de què fa gala la població urbana, tot i que molts dels trets que l'estudiós valencià singularitza en els col·loquis els trobàvem a bastament com a recursos constitutius de molta de la poesia burlesca, satírica i anticulista del segle anterior. A les ps. 29-50 l'editor fa una breu introducció argumental de cadascun dels textos editats, o bé hi esmenta la temàtica que s'hi recull, les dades mètriques (quan el metre és altre que el romanç), els testimonis que en reporten el text (el ms. 6.781 reporta dues versions del mateix text, el col·loqui núm. 4?) i, si és el cas, dades sobre l'autor. Finalment, s'hi exposen els criteris d'edició (p. 51).³

3. Tot i que no es tracta d'una edició crítica, com que es fa al·lusió a dades sobre la *recensio*, em permetré de fer algunes observacions. Potser les indicacions que ens han de permetre saber quin és el text que ha servit de base a l'edició, quan un text és reportat per més d'un testimoni, són un xic vagues. Hom arriba a la conclusió que, sense que es digui explícitament, el text base és sempre el que duu la sigla A. Ara bé, en favor de la sistematització, en l'edició de textos potser és preferible mantenir una mateixa sigla per a un mateix manuscrit, que no és el cas de la present. Al meu entendre, no queda clar el camí que s'ha seguit per a l'establiment textual: als col·loquis 4, 14, 16, etc., el ms. A apareix indistintament entre les variants, el qual, en principi, és el que serveix de

A la introducció segueix l'edició dels 33 col·loquis esmentats (ps. 53-350). Clou el llibre un «glossari» certament útil. Però tampoc aquí, com en el cas anterior, no s'han numerat els versos: es fa realment enutjós localitzar els versos que l'editor mateix detalla en els resums de cada col·loqui que hi ha a la introducció. No sabem els motius de l'ordenació dels textos seleccionats, tot i que es poden advertir certes agrupacions temàtiques entre textos contigus: misògins, llauradors/«pixavins», noticiers, de crítica social, etc.

La lectura d'aquest conjunt interessantíssim de textos aquí editats convida a fer algunes reflexions. Per exemple, si comparem els col·loquis editats per Martí Mestre amb els de Morlà del volum ressenyat anteriorment ens adonem a l'instant que gairebé no tenen res a veure; vull dir que si allà s'inserien en un context de certàmens parroquials i commemoracions religioses, aquí el «context» és clarament més «popular» i divers.

Una altra qüestió que suscita la lectura d'aquest corpus és la necessitat de l'esforç de classificació que caldria fer per donar compte de la diversitat formal. Ricard Blasco havia avançat alguna dada en aquest sentit en la seva introducció a l'edició facsímil del 1983, ps. XXVII-XXIX. En la seva gran majoria, els textos editats per Martí Mestre responen a un model de monòleg narratiu en vers, mitjançant el qual s'exposen relats on el narrador n'és sovint el protagonista, però que de vegades ni tan sols no hi apareix. En ocasions, el narrador s'adreça, no pas a l'auditori, sinó a un interlocutor únic i fictici, vull dir mut, sovint una dona (és el cas dels col·loquis 16, 17, 20, 23, 30). Ben sovint els textos revelen una destresa narrativa ben notable (jo destacaria en aquest sentit els col·loquis 7-8, 9, 19, 21, 32). Som davant de recitadors, els quals insereixen parlaments d'altres personatges de les històries i anècdotes que relaten: aquí hi ha, no pas l'habilitat de l'actor, del comediant, sinó la del recitador de rondalles (sovint de caràcter exemplar, d'astúcies boccacesques i picaresques, p. e., als núms. 19, 20, 32, etc.) constituït en narrador amb modulacions i canvis de veu per adaptar-se a cadascun dels personatges del relat: un recitador no gaire allunyat d'aquell llaurador fictici i entranysable de què parla Galiana als preliminars de la seva *Rondalla de rondalles* (el qual, naturalment, no era recitador de col·loquis). *Grosso modo*, aquesta seria la variant de «col·loquis» narratius.

Hi ha un altre conjunt ben diferent de textos, els col·loquis «reals», és a dir amb diàlegs entre diversos personatges, sense intervenció de narrador, amb disposició del text i del nom dels personatges tal i com es dona als textos dramàtics i

---

base, mentre que aquestes lliçons rebutjades no em semblen, a cop d'ull, «errònies». Tampoc no m'he aclarit amb el núm. 19: no sé si s'ha editat el text de B (i per això les variants pertanyen a A) o bé el text d'A (i les variants són lliçons «errònies» d'A rebutjades i substituïdes per les de B), cas, aquest darrer, poc enraonat. I potser els criteris per a la selecció del manuscrit de base són ambigus: «normalment prenem com a base la versió més antiga». No sabem en quins casos no s'ha aplicat el criteri de «normalitat» ni si «versió més antiga» vol dir manuscrit-de-data-de-còpia-més-reculada, la qual cosa, com és ben sabut, no ens garanteix que tinguem al davant la versió més propera al text original.

en certs col·loquis clàssics, renaixentistes, de la mena dels de Despuig, per posar un exemple del país. Són els núms. 11, 12, 24 i 26.

N'hi ha, finalment, alguns que no vehiculen cap relat, sinó que són monòlegs de caràcter satíric o burlesc, de crítica de costums, molt generals. D'aquesta mena de «col·loquis» m'ha cridat molt l'atenció el núm. 28, el *Col·loqui de la leva*, de molt el més mordaç i cru, i, des d'un punt de vista historicoliterari, la reflexió que conté sobre la funció didacticomoral que l'autor atribueix als col·loquis. En tot cas, més enllà de la varietat temàtica, subratllada i analitzada en tantes ocasions, una diversitat formal tan remarcable dins del corpus i de la qual jo només he fet una pinzellada matussera, convida a entrar a fons per analitzar-ne les característiques i classificar els textos. Sembla probable que el terme genèric *col·loqui* (i equivalents) prenia aleshores un abast ampli (potser perquè volia abraçar tot text susceptible de recitació pública?) i abastava gèneres que avui classificaríem potser amb major precisió: relacions, debats, monòlegs, entremesos... És, segurament, aquesta diversitat aplegada dins un sol calaix la que fa que hi hagi una certa controvèrsia sobre el caràcter «teatral» de tot aquest conjunt de textos: alguns són més o menys clarament teatrals, en altres casos aquesta consideració és insostenible. Caldria fer un esforç per desbrossar aquesta qüestió. I veure, a més, si és possible copsar una evolució cronològica dels trets «representables». Fins trobo a faltar una definició rotunda del gènere, fins ara implícita per via d'exemple, que permeti incloure'n la diversitat. (Blasco, en la introducció esmentada més amunt, p. XXII, semblava tenir molt clar quines «peces [són] catalogables com a "col·loquis"», la qual cosa vol dir que en devia tenir una idea ben precisa, però que jo no he sabut veure explícita.)

Per exemple, les suposicions de Martí Mestre (ps. 13-15) sobre la «teatralitat» dels col·loquis, si tenim en compte només els que edita, no crec que puguin anar més enllà d'aquí, del terreny de les suposicions. A partir dels textos dels 33 col·loquis recollits, gairebé res no ens permet pensar de manera inequívoca en representacions dramàtiques de cap mena (excepció feta del núm. 12): a tot estirar en lectures públiques fetes a diverses veus, una per a cada personatge del col·loqui, amb les modulacions de veu i gestos que es vulguin (com les que podem detectar a les ps. 94-95, 112, 189, 237, 263, 342, 349..., aquestes darreres amb acotacions expressives; i un cert senyal de moviment a la p. 144), però no en cap representació. Perquè si als recitats públics de col·loquis d'aquesta mena en diem «monòlegs teatrals» potser també haurem d'aplicar aquest terme als joglars èpics medievals i encara a totes les formes de recitació oral, poètica o no, i tots convindrem que seria abusiu. De la recitació, al més segur amb el paper a la mà, fins a la representació dramàtica, per simple que aquesta sigui, hi ha un pas, si es vol; un pas, però, que aquests textos no permeten que donem. (És indubtable, en canvi, que el text editat a MARTÍ MESTRE, 1990, sí que contenia elements que permetien de fer aquest pas, petit però patent.)

Que els col·loquis eren llegits paper en mà sembla despendre's de gairebé totes les referències internes que apareixen, tant als textos aquí editats com en els

de Morlà (tot i que sabem que en ocasions circulaven manuscrits i eren llegits privadament arreu: cf. p. 209 del volum anterior), sobre l'exposició pública de col·loquis. De fet, només recordo un cas on es fa referència inequívoca al fet de *dir* un col·loqui de memòria, «de correguda»: és el del núm. 33, el *Col·loqui de col·loquis*. Ara bé, casualment, en aquest text, cada vegada que el col·loquier pretén recitar de memòria un col·loqui no pot passar dels primers versos... perquè no se'n recorda!

Amb tot, el volum que ens ofereix Martí Mestre és molt remarcable i d'enorme interès i servei per al coneixement i l'estudi dels textos catalans de l'edat moderna.⁴ I, com en el cas de Ferrando, hem de desitjar que esdevingui un estímul per tal que en un dia no gaire llunyà es faci l'edició sencera de tots els col·loquis conservats, impresos i manuscrits (aquest cabal bibliogràfic immens i perdedor, com deia Ricard Blasco), per part d'un equip de filòlegs i amb una institució al darrere. Tot plegat constituiria un fons riquíssim per poar-hi des d'interessos ben diversos: literaris, històrics, lingüístics, antropològics..., com tantes vegades ha estat remarcat. He de plegar, sagrament! / «vostés se queden en Déu, / que jo me'n vaig a sopar», «nos vorem en atra ocasió, / i allargarem lo tratat».

PEP BALSALOBRE

REFERÈNCIES

- Antoni FERRANDO FRANCÉS (1983): *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX*, València, Institució Alfons el Magnànim / Diputació de València.
- Antoni FERRANDO (1987): *La literatura popularista al País Valencià durant la Decadència. El segle XVII*, dins Rafael Alemany, ed., *Estudis de Literatura Catalana al País Valencià*, Alacant, Ajuntament de Benidorm / Universitat d'Alacant, ps. 55-74.
- Antoni FERRANDO (1994): *Un poeta inèdit del barroc valencià: Pere Jacint Morlà*, dins Carlos Romero i Rossend Arqués, eds., *La cultura catalana tra l'umanesimo e il barocco*. Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia, 24-27 marzo 1992), Pàdua, Programma, ps. 297-319.

4. Em permetré d'exposar algunes qüestions de detall. A la p. 95 s'edita el vers «no igualava un Satanàs»; no sé si la lectura del ms. és completament inequívoca o bé és possible que puguem llegir una *m* per comptes de l'article indefinit, d'on resultaria el vers «no igualava'm Satanàs», que sembla més apropiat al context. A la p. 137, la variant del ms. B és idèntica a la lliçió editada, és a dir no és tal variant. I a la p. 145, no hauríem de considerar com *a part* cadascun dels dos primers parlaments? L'anècdota del cistell o «paner» que apareix al núm. 14 està basada en una historieta de llarguíssima tradició literària el protagonista de la qual seria Virgili. (Les històries exemplars protagonitzades per Virgili, Aristòtil i Hipòcrates, grans poetes i savis de l'antiguitat, herois clàssics, com Hèrcules, així com per personatges bíblics, seduïts i enganyats per dones, van circular profusament des de l'edat mitjana i apareixen en tot tipus de textos de reprovació amorosa, maldits, etc. L'aparició i circulació d'aquestes anècdotes misògines a la Península Ibèrica ha estat situada al segle XIII.)

- Enric IBORRA, ed. (1987): *Teatre del Renaixement i de la Decadència*, València, Edicions Alfons el Magnànim («Biblioteca d'Autors Valencians», 13).
- Joaquim MARTÍ MESTRE (1990): *Un col·loqui valencià del segle XVII*, «Caplletra», núm. 9 (tardor), ps. 129-145.
- Joaquim MARTÍ MESTRE (1991): *El Coloqui nou entre el tio Pelut, Sardineta y Polseres, un testimoni escrit dels avalots del 1801 al País Valencià*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXII [= *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 1] (setembre), ps. 133-176.
- Jean MOUYEN (1994): *Un témoignage valencien de la controverse éthique sur la licité du théâtre: la "sátira en defensa de las comedias" de Mosén Pedro Jacinto Morlá*, «Bulletin Hispanique», XCVI/2 (juliol-desembre), ps. 301-334.
- Salvador REUS I BELMAR (1994): *Un col·loqui del metge Rafel Rapó (1645-1710)*, «Randa», XXXV [= *Miscel·lània Josep M. Llompart*, I], ps. 17-43.
- Josep Lluís SIRERA (1995): *Història de la literatura valenciana*, València, Edicions Alfons el Magnànim.

Escrits de Josep Iborra

- IBORRA, Josep: *La trinxera literària, (1974-1990)*, Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995 («Biblioteca Sanchis Guarner», 33).
- IBORRA, Josep: *Confluències. Una mirada sobre la literatura valenciana actual*, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, Edicions Alfons el Magnànim, 1995 («Politècnica»).

Segurament la passió profunda i sincera per la literatura ha comportat de vegades el sorgiment d'escriptors que, tot i no assumir exactament el paper estricte de crítics —sinó més aviat temptar un rol pròxim al d'assagistes—, han esdevingut, en canvi, un referent important a l'hora de poder considerar i avaluar la producció escrita d'un període literari, d'un gènere o d'un autor. Es tracta d'una mena de cronistes que no solament han sabut omplir el buit existent en l'estudi d'aspectes importants de la nostra cultura o bé assenyalar allà on es produïa una literatura que no devia passar desapercebuda, sinó que, a més, l'opinió dels quals ha estat constantment assumida i ha condicionat els estudis posteriors que se n'han fet. Per posar algun exemple, Joan Triadú o el mateix Fuster han estat, sense cap mena de dubte, capdavanters en aquest terreny, ja que, de fet, fins i tot els seus treballs introductoris, panoràmics o aproximatius, de reflexió lúcida, han obert camins per als estudiosos posteriors. I també Josep Iborra.

Un dels exemples més permanents i solvents d'aquesta activitat a casa nostra és el d'aquest estudiós de Benissa. Cronista de moltes coses, Iborra també ha sabut resseguir de manera especial la literatura catalana del segle XX al País Valencià

des del testimoni de lector, primer, i d'assagista i crític, després, que esdevé estudiós privilegiat del que li interessa i en deixa constància. El resultat de la seua dedicació ha estat que els seus treballs han estat especialment innovadors i incontestables en el seu moment i han esdevingut, després, de consulta obligada per als historiadors de la literatura que els han continuat i aprofundit.

La publicació gairebé simultània dels seus llibres *La trinxera literària* i *Confluències* esdevé, per tant, un fet especialment singular perquè, d'una banda, aplega i posa a l'abast un conjunt d'estudis esparsos de l'autor —i, a més, n'afegeix algun d'inèdit—, des del començament dels anys setanta fins als noranta, que tracten sobre literatura i cultura al País Valencià; tot plegat una sèrie de pròlegs, articles, conferències... una bona part dels quals eren, ara com ara, difícils d'aconseguir; i de l'altra, perquè ofereixen una perspectiva global de continuïtat de la nostra literatura recent, que encara s'escau plenament. Tanmateix, des de l'heterogeneïtat i la diversitat que havia de caracteritzar lògicament compilacions d'aquesta factura, Iborra opta en aplegar-los en una clara voluntat d'homogeneïtat temàtica i d'encert en la distribució i estructuració dels diversos treballs al llarg dels dos llibres, ben pròxims, però que resulten veritablement diferents i alhora complementaris.

Si bé en el primer es posen les bases per a una concepció genèrica i caracterització històrica de la nostra literatura; en canvi, en el segon s'aprofundeix sobre alguns noms i títols que singularitzen aquesta producció literària. Òbviament, aquest plantejament converteix hàbilment ambdós llibres en complementaris. Els dotze treballs d'història literària i cultural inclosos a *La trinxera literària* són essencialment una revisió als gèneres literaris (quatre tracten la narrativa, dos, la poesia), a la vida literària i el seu context (quatre) i a aspectes més contextuals i culturals (dos). Respecte als vint-i-un estudis que integren *Confluències*, esdevenen, com apunta el subtítol, una mirada a la literatura valenciana actual a través de la revisió d'alguns dels seus principals escriptors. S'estructuren en quatre blocs, que evidentment responen al màxim interès de l'estudiós: els narradors (cinc articles), els poetes (cinc articles), els assagistes (deu articles) i una mena de complex apèndix final.

La trinxera literària ofereix un conjunt que aplega sobretot articles publicats en diverses revistes, a més d'alguna conferència i una presentació, que respon a dues coordenades: d'una banda, abraça els gèneres literaris, en especial la narrativa i la poesia, i, de l'altra, els situa en la cronologia dels moments literaris del segle XX. Estudis com l'esmentada presentació a la revista «Taula de les Lletres Valencianes» o l'article sobre la col·lecció —i revista— «Nostra novel·la» ens situen en la literatura de preguerra, mentre que d'altres com *Literatura i postguerra al País Valencià* ens porten al franquisme; i d'altres com *La novel·la al País Valencià* sobretot ens endinsen en el període més actual. Tot plegat possibilita el seguiment d'un fil cronològic per la història dels gèneres literaris valencians del nostre segle i ofereix una visió de conjunt ben interessant construïda a partir dels estudis parcials elaborats amb rigor i oferts amb un llenguatge sovint assagístic. El resultat és

la trinxera des de la qual no solament ha sobreviscut la llengua sinó que s'ha bastit l'entrellat mínim per tal de resistir i alhora possibilitar, en una segona fase, nous avenços confluents.

Quant als treballs sobre poesia que integren el volum, *La poesia política valenciana (1930-1939)* analitza la poesia valenciana dels anys trenta mitjançant la revisió d'una sèrie d'autors que visqueren els efervescents anys de la República i de la Guerra i que, en canvi, no palesaren, com calia esperar, unes actituds polítiques clares en els seus versos. La meditació d'Iborra defensa un mínim compromís dels poetes tradicionalistes, més lligats a la realitat tradicional, com fou el cas del dretà Josep Maria Bayarri i de la revista «El Vers Valencià». També revisa la relativa absència de compromís poètic en el temps de la guerra a partir de les dues publicacions més significatives des d'aquesta perspectiva: *Elogi de la vagància* de Carles Salvador, amb els «5 poemes de guerra», i el poemari *Guerra, Victòria, Demà*, de Miquel Duran, respectivament de 1937 i 1938. El contrast entre aquests dos resultats, gairebé els únics existents, és el contrast entre la inconcreció i la generalització en el tractament del primer, enfront del compromís més radical a favor de la República per part del segon. L'article és l'aproximació a la poesia valenciana durant un període històric determinat, des d'una perspectiva temàtica i sobre una actitud lírica molt concreta: aquesta opció limitada és segurament un dels grans mèrits ja que permet, en lloc de repetir el que altres analistes han plantejat, postular una singularitat especialment curiosa en el cas valencià.

Una panoràmica de la poesia valenciana de postguerra serveix de pretext per a començar la revisió a *La nova poesia catalana al País Valencià (1974-1977)*. El silenci dels poetes de postguerra i el dels del seixanta permeten que Iborra plantege el naixement de la promoció valenciana del setanta com un cas excepcional esperonat per la represa d'Estellés i la influència del pensament de Fuster. L'esment d'aquesta producció anterior és un preàmbul per a centrar-se en la renovació dels setanta: la de *Carn fresca* (1974), l'antologia que prologà Amadeu Fabregat i que arribava el mateix any de la convocatòria dels Octubre. Per a Iborra, el nou context sociopolític i cultural vehiculà unes inquietuds i unes preocupacions coincidents entre el jovent i afavorí un ambient de promoció que pretenia, d'una banda, trencar amb la producció dels anteriors, i de l'altra, oferir la poesia com una activitat autònoma, sense cap altra finalitat que la de fer literatura. L'estudiós i crític encerta en la caracterització dels factors que cohesionaren la promoció i sobretot encerta en l'aproximació —la primera que se'n féu— a les tendències que hi apareixen: els bruixots del llenguatge o alquimistes, com Salvador Jàfer o Joan Navarro; els poetes que fan de llurs vivències en la realitat una transformació poètica, com Marc Granell o Josep Piera; i l'intimisme, de Rafael Ventura o Francesc Sellés. Diguem-ho amb uns altres mots tal vegada més actuals: l'experimentació surrealista i l'avantguarda dels primers; l'intimisme simbolista, dels tercers; i una mena de realisme personal transfigurat —no era el moment del realisme—, en els segons. Després l'autor complementa l'article amb la revisió d'alguns poetes com sobretot els inicis de Salvador Jàfer i Joan Navarro, i de manera més sumària al-

guns poemaris de 1976 i 1977 com *Cadells de la fosca trencada*, de Gaspar Jaén i Urban, o *Adveniment de l'odi*, de Jaume Pérez Montaner.

Quant a l'aprofundiment de la novel·la es fa en quatre articles del llibre. *La novel·la al País Valencià* revisa la narrativa valenciana des del romanticisme sense rebutjar la producció en castellà, i insisteix en la relació amb la catalana, la qual cosa proveeix la investigació d'un caire singular. *Nostra novel·la* no sols es queda en la revisió de la producció literària de les narracions editades sinó que deriva vers la reflexió cultural i lingüística a partir de l'anàlisi de les mancances i dels resultats mediocres. *La generació dels 70: una nova narrativa al País Valencià* aporta l'estudi innovador de la novel·lística sorgida en la renovació dels anys setanta des d'una perspectiva de normalitat com ho palesa la producció d'Amadeu Fabregat o Cremades i Arlandis. Iborra remarca el rupturisme i la joventut d'aquesta nova promoció de narradors i s'adona dels entrebancs que han de superar per tal d'assolir la maduresa. L'article *La novel·la valenciana contemporània* se centra en una anàlisi de la maduresa de la novel·la valenciana dels vuitanta. Iborra revisa els condicionaments externs al gènere com la llengua a l'ensenyament, la incidència comercial, els premis..., i els interns, com la transgressió, el realisme o el mateix concepte de novel·la.

Com a treball d'una dimensió més cultural i centrat en l'assaig, trobem la conferència inèdita *L'assaig i la cultura moderna als Països Catalans*, una de les poques atencions que ha tingut al País Valencià el gènere assagístic com a modalitat literària. Iborra des dels orígens del gènere fa un recorregut per Montaigne, Riba, Gaziol o Fuster en un sentit molt ampli del gènere.

La fase dels avenços és la que ens trobem a *Confluències*. Una vegada realitzada la caracterització mínima que calia, hom pot endinsar-se en els autors i les obres. La primera part aplega cinc treballs de narrativa ordenats cronològicament. Si el primer, *La pau dels poblets (una novel·la valenciana oblidada)*, redescobreix i avalua la novel·la de Víctor Navarro editada a València el 1913 i ignorada per bona part de la crítica valenciana, el segon, *Narrativa i modernisme: E. López-Chavarrí*, se centra en les aportacions de la producció de l'autor i la seua vinculació al moviment de l'inici del segle, la relació amb Santiago Rusiñol i amb la música, i el resultat modern de la seua producció literària. Els tres capítols sobre producció literària més recent analitzen tres obres, respectivament: *Sense la terra promesa*, d'Enric Valor, considerada com un plantejament èpic de la vida quotidiana al món rural; *El desig dels dies*, de Joan Francesc Mira, una novel·la presentada com a mostra i representant d'una generació; i *Sandvitx de fil-en-pua*, de Boro Miralles, una obra tractada com exemple de ruptura generacional.

Els cinc articles sobre poetes se centren en tres noms especialment importants en la poesia valenciana de postguerra: Joan Valls, Vicent Andrés Estellés i Emili Rodríguez-Bernabeu. Respectivament, els dos màxims representants de la nostra poesia de postguerra i el poeta més destacat dels sorgits durant els seixanta. L'estudi de la poesia de Joan Valls abraça un pròleg, el del poemari *Anys i paranys*, de 1985, i l'article *L'aventura poètica de Joan Valls*. El pròleg és especialment inte-

ressant perquè revisa la relació entre el paisatge alcoià i Valls, un dels tòpics que han subratllat les aproximacions crítiques als versos del poeta, alhora que se centra en el poemari, l'antepenúltim de l'autor i el primer del que hom ha anomenat «trilogia de vellesa». Els elements que subratlla el prologuista són, al capdavant, els elements definitoris de la trajectòria de Joan Valls: el paisatgisme emotiu, primerenc; l'intimisme, segon; la metafísica, tercera; el realisme narratiu, quart; i la síntesi en l'obra presentada. L'article *L'aventura poètica de Joan Valls* amplia aquesta coneixença des d'una perspectiva més crítica i objectiva i menys afectuosa. L'article revisa la poesia catalana de Joan Valls, en especial la de *La cançó de Mariola* i la de *Grumet a soles*, els dos poemaris emotius i paisatgístics del d'Alcoi, els dos primers que escriví malgrat no ser publicats com a consecutius (respectivament 1947 i 1958). De la muntanya a la mar, de la serenitat a la inquietud, la tímida evolució entre els dos és remarcada pel crític com la trajectòria primera d'evolució literària. Després, esbossa els altres itineraris posteriors mitjançant el canvi de posició i l'evolució del poeta.

Estellés inevitablement havia de trobar-se en el punt de mira de Josep Iborra. Els dos articles, de 1973 i de 1982, titulats *Un poeta, un poble* i *Dictàmens de la fosca*, traspuen un gust personal per aquesta poesia. Al primer, el crític revisa alguns dels trets caracteritzadors d'aquesta poesia: la quotidianitat, la humilitat, la senzillesa, els dialectalismes o la temàtica de la vida, l'amor i la mort; i comenta els reculls de *Recomane tenebres*, el primer volum de les obres completes. El segon és un article més complex i extens que avalua i projecta la producció del de Burjassot des d'una perspectiva més ambiciosa. Iborra apunta els entrebancs de l'estudi de la poesia: el caos cronològic i la falta d'un criteri ordenat en la publicació de l'obra completa; i després centra la seua anàlisi a partir del que anomena sentiment *catastròfic* d'Estellés, i que exemplifica en *Versos per a Jackeley*, el volum setè de l'obra completa, una mostra del cant amarg i caòtic de la realitat adversa.

El pròleg a *Viatge al teu nom* (1982), de Rodríguez Bernabeu, resulta força interessant perquè innova alguns aspectes aleshores encara no establerts per la crítica. El de Benissa encerta en establir la caracterització dels versos d'aquest poeta i situar-los en la complexitat, en el lirisme, en la conceptualitat i, de manera especial, en entreveure que el volum que prologa és una mena de pont vers una altra producció posterior que s'anuncia, la d'una segona etapa en l'evolució del poeta alacantí.

Els deu capítols de la tercera part de *Confluències* estudien els assagistes i l'assaig. Els dos primers se centren en la figura de Manuel Sanchis Guarner, respectivament, com a historiador i estudiós de la cultura popular, aspectes més desapareguts a l'hora de parlar del mestre. Els dos darrers revisen, d'una banda, amb l'article *Ricard Blasco: investigador literari*, la personalitat i l'exemple permanent de la investigació d'aquest incansable estudiós, i de l'altra, amb *L'assaig i la línia dels assagistes valencians*, genèricament, la pervivència i vitalitat del gènere assagístic entre els escriptors valencians actuals, amb autors com Josep Vicent Marqués, Joan Francesc Mira, Josep Piera o Antoni Seva, entre d'altres. Entre aquests

quatre capítols esmentats, s'insereixen sis treballs sobre Joan Fuster, que des de diferents perspectives i àmbits complementen aspectes puntuals d'aquell *Fuster portàtil* d'Iborra. La singularitat del fenomen Fuster, des de la passió personal d'un amic, s'amplia amb suggerents mots sobre l'assaig, la història, la literatura, la política i la pedagogia, amb encerts parcials que confegeixen novament una visió global de la importància del pensador de Sueca.

Finalment, la quarta part del llibre introdueix un nou àmbit per a la reflexió a partir del treball *La maurofilia en la literatura valenciana actual*, en presentar-nos el tema morisc en la nostra producció literària, especialment en la narrativa, sobretot, entre altres, amb obres com *Crim de germania*, de Josep Lozano o les novel·les de Ferran Cremades i Arlandis.

Tot plegat, el doble resultat complementari, de la *trinxera* i les *confluències*, és una visió singular que, des de la indiscutible heterogeneïtat que la condiciona, sap oferir en conjunt una crònica lúcida i innovadora de la literatura en llengua catalana al País Valencià durant el segle XX, per la sàvia selecció, per les aportacions en un panorama encara mancat d'estudis i per la suggerent reflexió equilibrada i distant que enceta camins d'investigació que sens dubte ens cal continuar.

FERRAN CARBÓ

Bibliografia planiana recent

- BADOSA, Cristina: *Josep Pla. El difícil equilibri entre literatura i política 1927-1939*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1994 («La mata de jonc», 24).
- GUSTÀ, Marina: *Els orígens ideològics i literaris de Josep Pla*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1995 («La Mata de Jonc», 32).
- PLA, Josep: *Cartes a Pere*, Barcelona, Destino, 1996 («L'àncora», 88), edició a cura de Xavier Pla.
- BADOSA, Cristina: *Josep Pla. Biografia del solitari*, Barcelona, Edicions 62, 1996 («Biografies i Memòries», 29).

Convindria que tothom fes un esforç per comprendre no la llegenda sinó la veritat de la meua vida. Abans d'afirmar res sobre jo, cal controlar-ho tot. Ens convé a tots. (Josep Pla)

Aquestes frases, extretes d'una carta que Josep Pla va enviar des de París al seu germà Pere el setembre de 1925, haurien de quedar gravades en la ment de tothom qui s'atrevis a abordar l'estudi de l'obra i de la vida de l'autor d'El *quadern gris*. Per diverses raons. La primera, perquè l'adopció d'un tal punt de partida fóra una

garantia d'honestedat intel·lectual, ben d'agrair en aquests temps de superficialitat i de sacralització del gust del gran públic. La segona, perquè és una llàstima deixar passar sense pena ni glòria una de les perspectives més suggeridores —i sens dubte més fructíferes— a l'hora d'enfocar els estudis planians, sobretot si tenim en compte que aquest punt de vista va ser indicat pel mateix Pla al bell començament de la seva trajectòria com a escriptor des de la certesa —ni que fos intuïtiva— del poder de la imatge que s'estava creant —i que ell contribuïa activament a crear— al voltant de la seva persona. La tercera, finalment, perquè des de l'aparició, en els darrers temps, d'algunes de les aportacions més esperades sobre temes planians, qualsevol investigació sobre Josep Pla i la seva obra ha de partir forçosament d'aquesta premissa. Obviar-la suposaria fer un perillósíssim pas enrere en la marxa —confio que inestroncable— vers la dilucidació de l'entrellat sociològic i literari que dóna sentit al fenomen Pla.

Els orígens

A l'avantsala de 1997, conegut des d'ara mateix com l'«any Pla» per causa de la celebració del centenari del naixement de l'escriptor, bona part dels estudiosos i estudioses de l'obra planiana ja s'han fet seves les paraules del jove corresponsal de «La Publicitat» a París tot adoptant aquesta perspectiva d'anàlisi, que s'ha demostrat productiva. Curiosament, però, ni Marina Gustà, autora de la tesi doctoral publicada sota el títol d'*Els orígens ideològics i literaris de Josep Pla*, ni tan sols Xavier Pla, l'editor de les dues-centes onze cartes que Josep Pla va enviar al seu germà Pere entre 1920 i 1973, han de supeditar les seves respectives recerques a aquesta troballa, ja que tots dos, l'una des del terreny de la història de la literatura i l'altre des del de la teoria literària, havien intuït molt abans de prendre contacte amb tan preciosa documentació el pes real de la dialèctica vida/llegenda, realitat/ficció, autor/narrador en la construcció del personatge Josep Pla tant com en l'establiment del punt de vista narratiu que determina la totalitat de la seva literatura. Així, Gustà, que va posar punt i final a la seva tesi doctoral sense haver pogut accedir als papers personals de l'escriptor per causes completament alienes a la seva voluntat i que ara mateix semblen parcialment resoltes, fonamenta malgrat tot el seu estudi en la reconstrucció, des del bell inici de la trajectòria pública de l'escriptor, del sinuós camí que ha portat la figura de Pla al cul-de-sac dels tòpics, dels partits presos i, en darrer terme, de les qualificacions o desqualificacions morals. Falques de l'estil de «Pla es defensa sol, i la història també, pel fet de ser Pla i pel fet de ser història» (p. 222) o «Pla és responsable del que va escriure, no pas de la manera com se'l llegeix» (p. 281), constitueixen una mostra prou representativa del punt de vista —distanciat, respectuós, relativista i, alhora, globalitzador— a partir del qual Marina Gustà s'ha enfrontat a una de les trajectòries personals i intel·lectuals més controvertides de la cultura catalana del segle xx. Com diu, a manera de justificació, l'autora del llibre: «Una incòmoda sen-

sació d'inventar un Pla inexistent ha estat, segons com, inevitable. Voler-hi lluitar ha significat repetir-se, periòdicament, que qualsevol estudi històric mira de donar un sentit globalitzador a una sèrie coneguda de dades certes que emergeixen del *continuum* de fets encadenats i de fets simultanis sepultats per la mort de totes les memòries que els visqueren. En altres paraules: que fer història vol dir, també, construir versemblança amb miques de veritat. Fer, en certa mesura, ficció. Convenciment que, en tot cas, permet substituir la incomoditat de la consciència culpable per la tranquil·litat que proporciona la humil acceptació que tot, en aquesta vida, és provisional. Aquesta és, si altra cosa no, una posició més favorable per a continuar creient que, al capdavant, la història de la primera època de Josep Pla que es pot construir pràcticament només amb fets que foren públics és tan autèntica, o tan falsa, com la que podria fer-se amb la concurrència de fets desconeguts. És, com tota història, parcial» (p. 47).

Reconstruir, matisar, relativitzar: heus aquí el que es proposa i aconsegueix Marina Gustà en el seu estudi mitjançant el concurs de la perspicàcia, la rigorositat i una formidable capacitat analítica. Sense oblidar la cautela: cautela davant de les interpretacions pròpies i les d'altri, davant l'enlluernament de l'anècdota i la comoditat del tòpic, però també davant els records i les recapitulacions —intencionades o no— que de la pròpia vida i la pròpia obra anà fent un Josep Pla cada vegada més allunyat en el temps. El «mètode de contrast», per emprar una expressió de Gustà, es converteix, doncs, en un dels principals i més efectius procediments d'anàlisi a *Els orígens ideològics i literaris de Josep Pla*, tant pel que fa a l'estudi de la recepció d'obres i actuacions públiques, com pel que fa a l'acarament del tòpic amb el testimoniatge dels documents, ja siguin èdits o inèdits. D'aquesta manera, i amb la reconstrucció de la trajectòria periodística i literària de Josep Pla entre, aproximadament, 1917 i 1927, a través de l'esporgament sistemàtic de les col·laboracions a la premsa, l'autora aconsegueix d'apropar-se i apropar-nos al pensament planià, amb tots els dubtes, contradiccions, marrades i salts endavant que caracteritzen aquest pensament (la temptació del feixisme, el rebuig posterior, la consideració del bolxevisme, el *flirt* amb el nacionalisme independentista) a causa no tan sols de la joventut de l'escriptor incipient, sinó també —i sobretot— per l'estat d'ebullició en què es troba el panorama intel·lectual de la postguerra europea, on, de fet, aquell s'inscriu. Per altra banda, Gustà reïx en la delicada empresa de situar la figura de Josep Pla en el món intel·lectual català, immersit en l'ambient agitat, polèmic, que va acompanyar la crisi i la liquidació del noucentisme (cal destacar la meticulosa reconstrucció de les polèmiques que acompanyen la inserció de Pla entre les diferents siluetes de l'intel·lectual que es perfilen en aquest context). Finalment, i aquesta és la gran aportació global del llibre, Marina Gustà converteix *Els orígens ideològics i literaris de Josep Pla* en un seguiment fidel del procés de creació —a partir dels mateixos orígens i amb participació directa i activa de Pla— de la imatge pública que ha esdevingut, amb el temps i les successives adaptacions que ha imposat la història, la imatge més tòpica de l'escriptor. La sola explicitació del procés implica, necessà-

riament, no tan sols la matisació o el qüestionament de clixés gastats o de partits presos, sinó la destrucció del tòpic, de la «llegenda» a què feia referència Pla en la carta parisenca de 1925.

Papers privats

La imatge pública de Josep Pla contrasta poderosament amb el reflex que de l'escriptor ofereix la correspondència privada, editada i anotada per Xavier Pla a instàncies dels responsables de l'editorial Destino. Marina Gustà, que coneixia ja força abans d'enllestir la seva tesi l'existència de la documentació, denuncia en el seu llibre les dificultats d'accedir-hi i es plany —ni que sigui en discretes notes a peu de pàgina— pel fet de no haver pogut incorporar al seu estudi la perspectiva inèdita de Josep Pla que l'epistolari efectivament ofereix. No s'equivoca, doncs, Marina Gustà quan recorda que «la reconstrucció dels epistolaris de Josep Pla fóra d'una utilitat extraordinària per a l'estudi de la seva obra, encara que només fos perquè obligaria a matisar i relativitzar molts partits presos, molts judicis absoluts precipitats» (p. 158). De fet, l'ús que fa Gustà de les engrunes d'epistolari que han estat, en un moment o altre, editades —les cartes amb Carles Riba— o, simplement, ofertes a la consideració dels investigadors —la correspondència amb Carles Soldevila— constitueix la prova més contundent de la seva utilitat. Això no obstant, diu també molt a favor de l'autora d'*Els orígens ideològics i literaris de Josep Pla* que algunes de les hipòtesis que planteja en el seu llibre sense la còmoda i agraïda base dels papers personals hagin quedat verificades amb l'aparició de les *Cartes a Pere*. És el cas, per posar només un exemple significatiu, de la reconstrucció parcial dels fins ara misteriosos intrínquils del funcionament de les Edicions Diana.

Les tres o quatre principals línies temàtiques que recorren de punta a punta les cent cinquanta-tres cartes i cinquanta-vuit postals que avui es coneixen d'entre les que Josep Pla va escriure al seu germà Pere —els viatges, les relacions familiars, els negocis, els llibres, el periodisme— constitueixen una interessant font d'informació de cara al «coneixement i la comprensió de la vida de Josep Pla sense la interposició de les diverses màscares i imatges successives amb què, des de la seva joventut, l'escriptor s'havia projectat públicament» (ps. 7-8). Aquestes paraules, amb què Xavier Pla inicia el pròleg a *Cartes a Pere*, són indicatives de la perspectiva des de la qual han estat transcrits i anotades les cartes: la perspectiva d'un editor que no s'ha limitat a la feina més o menys mecànica d'establir i fixar uns textos, sinó que s'ha proposat d'utilitzar-los com a excusa per oferir unes claus de lectura de l'obra de Pla. Així, la tasca de Xavier Pla ha anat força més enllà de la transcripció i anotació —tanmateix insuficient, més per imperatius editorials que no pas per voluntat del curador de l'edició— de les cartes, ja que ha convertit la dicotomia vida/literatura que sempre acaben plantejant els papers privats d'un gran escriptor en una molt ben mesurada reflexió teòrica a propòsit de l'autobio-

grafia i del pes que representa el «pacte autobiogràfic» en la construcció del corpus literari planià. D'aquesta manera, Xavier Pla impel·leix el lector de les cartes —el qui, és clar, prèviament es prengui la molèstia de llegir el pròleg del llibre— a «reflexionar sobre la *distància* existent entre la biografia civil de la persona que fou Josep Pla i Casadevall i l'obra literària pretesament autobiogràfica en què s'expressa un narrador, o millor una veu narrativa, que porta el mateix nom» (p. 9). Davant la confusió sempiterna que, efectivament, plana per damunt de la dicotomia autor/veu narrativa en la literatura de Pla, l'homònim curador de l'epistolari presenta les *Cartes a Pere* com un text idoni per tal d'«escatir el com i el perquè d'aquest singular projecte literari que converteix l'obra de Josep Pla en una veritable obra-vida composta per una gran quantitat de textos híbrids que fan tronollar la plausible simetria de dues nocions avui discutides i depassades, l'escriptor i la seva obra» (p. 10). Heus aquí una estratègia de distanciament que, segons Xavier Pla, «permetrà, entre altres coses, de començar a llegir l'autobiografia planiana sobretot com una reconstrucció literària a partir de la seva pròpia vida» (p. 10) i no pas com la reconstrucció *tout court* de la seva pròpia vida.

La biografia?

Josep Pla, ha estat víctima, en general, de la seva imatge, esdevinguda mítica, de la seva pròpia llegenda. Treure l'entrellat de la construcció d'un mite és una empresa àrdua, que reclama un seguiment detallat de la trajectòria pública i personal del personatge mitificat, el qual, gairebé sempre, ha contribuït de forma activa —deliberada o no— a la recreació mítica de la pròpia personalitat. La manera més efectiva de treure'l, aquest entrellat, és a través de l'establiment rigorós de la biografia del personatge, contrastada amb les interpretacions i reinterpretacions posteriors que se n'hagin pogut fer. D'aquesta manera, l'«esforç per comprendre no la llegenda sinó la veritat de la meua vida» i la necessitat de «controlar-ho tot» que reclamava Pla el 1925 adquireixen el seu sentit més ple com a mètode de treball davant del magma informe amb què es troba qualsevol que s'apropa al personatge atret per la fascinant imatge de l'escriptor. Cristina Badosa, amb la seva tesi doctoral convertida en llibre *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política 1927-1939*, sembla haver-se proposat d'iniciar la necessària i esperada deconstrucció del mite Josep Pla. A la introducció, l'autora planteja la necessitat imperiosa de fixar la biobibliografia planiana de forma programàticament objectiva. Al biògraf de Josep Pla, escriu Badosa, «li cal contrastar les interpretacions de Pla sobre la realitat amb els fets contemporanis, sense deixar-se seduir per ell i sense caure en el parany de parafrasar-lo donant per bona la seva versió». És, val a dir-ho, un bon punt de partida. Tanmateix, el sol fet d'iniciar el seguiment biobibliogràfic de l'escriptor a partir de 1927, data força reculada si tenim en compte que la producció planiana arrenca a l'entorn del també mític 1918, trenca considerablement les expectatives creades en un primer moment pel que fa

al desentrellat dels mecanismes de construcció del mite. Si, com diu Badosa també a la introducció del llibre, Pla era un «memorialista obsedit per explicar-se una vegada i una altra les seves experiències i les seves impressions, els esdeveniments i l'època que li tocà viure», no hauria estat millor situar-se al bell just a l'inici de la creació d'una obra que hom ha coincidit a considerar com a orgànica, construïda sobre ella mateixa?

Aquestes expectatives inicials, d'altra banda, queden completament frustrades un cop iniciada la lectura de l'obra, a causa de la perspectiva que, a l'hora de la veritat, adopta realment Cristina Badosa davant la figura de Josep Pla. Una perspectiva que, ben lluny de la pretesa distància objectiva plantejada al començament del llibre —potser impossible d'assolir, però efectiva en tant que mètode d'anàlisi—, desapareix a favor de la implicació directa de l'autora en els fets relatats. És cert que Badosa es manté fidel al propòsit de no «deixar-se seduir per ell» —una de les principals raons per les quals moltes biografies esdevenen hagiografies—, però ho fa de la manera més desconvenient, situant-se a l'extrem oposat de la seducció: la repulsió. Repulsió de la biògrafa cap al biografat? Potser sí. Això no obstant, aquesta repulsió procedeix d'una mirada i d'una veu que no corresponen —com a mínim de forma explícita— a Cristina Badosa i que en alguns moments adquireixen més força que la mateixa figura de Pla; una mirada i una veu que, segons el meu parer, constitueixen una de les equivocacions més grans d'aquest llibre, en la mesura que canalitzen tots els prejudicis i partits presos sobre la personalitat de l'autor sense aportar a la història de Pla res més que anècdotes; una mirada i una veu que, en contra de la intenció primigènia d'introduir la nota humana de la vida de l'escriptor com a contrapunt a la línia discursiva principal del llibre, banalitzen qualsevol possible interpretació de l'activitat intel·lectual, política i professional de Josep Pla. Si tenim en compte, a més, que la companya sentimental de l'escriptor durant el període cronològic que abasta el llibre, Adi Enberg, a qui corresponen evidentment les esmentades veu i mirada, va explicar a l'autora del llibre els seus records de la vida comuna amb Pla des d'una distància temporal de gairebé mig segle, hem de concloure que la incorporació d'aquesta font d'informació sense passar per cap mena de sedàs suposa un important error metodològic.

L'interès que ha demostrat Cristina Badosa a resseguir —gairebé catalogar— la producció periodística i literària de Pla entre 1927 i 1939, l'esforç de situar històricament el personatge o el mateix intent d'explicar les raons per les quals l'escriptor de Llofriu va dedicar, durant aquests anys, bona part dels seus esforços a la literatura periodística, són indicis, tots ells, que l'autora de *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política* tenia perfectament assumit que els únics fonaments possibles per a una biografia ferma i rigorosa com la que es proposava de realitzar són els que tenen com a matèria primera el resultat d'una recerca documental exhaustiva. Badosa sabia també que, davant d'un personatge mític com Pla, qualsevol intent d'anàlisi passava necessàriament per la deconstrucció del mite. Badosa segurament coneixia la recomanació de Pla escrita a París el setembre de 1925: «Abans

d'afirmar res sobre jo, cal controlar-ho tot». El gran error de Cristina Badosa ha estat confondre aquesta necessitat de deconstrucció amb la pura desmitificació, i la desmitificació amb la desqualificació sistemàtica i el judici moral.

Josep Pla. Biografia del solitari segueix els mateixos paràmetres i, per tant, presenta exactament els mateixos problemes que *Josep Pla, el difícil equilibri entre la literatura i la política*. Els dos anys que separen l'aparició de la tesi de Cristina Badosa i la tan esperada biografia de Josep Pla no han portat l'autora a reflexionar i, en darrera instància, a replantejar el punt de vista des del qual és recreada la figura de Josep Pla. La veu i la mirada d'Adi Enberg continuen servint a Cristina Badosa d'excusa per sotmetre l'escriptor a una mena de judici sumaríssim. Tots els seus pretesos pecats —la luxúria, l'egoisme, la deixadesa, la gasiveria, la misogínia— acaben fent forat en la solitud que acaba embolcallant fatalment el personatge. La condemna més gran, però, és la que li infligeix, després de mort, Cristina Badosa, que no sé per què se sent amb el dret i amb el deure d'erigir-se en venjadora de la felicitat perduda de la que havia estat una de les companyes sentimentals —encara no sabem del cert si muller de *iure*— de l'escriptor. Així, l'escena en què Adi Enberg, des del que havia de ser el seu llit de mort, demana a Cristina Badosa que expliqui al món la manera com ella, la seva dona durant més de quinze anys, veu l'home que hi ha al darrere de l'escriptor reconegut, és més pròpia de qualsevol subproducte sentimental que no pas d'una biografia amb pretensions: «En Josep sovint em deia que havia d'escriure la seva biografia, jo li responia: creu-me, que en sortiries ben malparat! Això, ho digui a la seva» (p. 15). La resposta de la biògrafa —«Ho posaré»—, proferida en un to que s'intueix lapidari, marca el to que unificarà el text.

El llibre consta d'un «Avís al lector», un pròleg, divuit capítols i una «Addenda molt personal sobre els últims temps d'Adi Enberg», a més d'un apartat de notes i de l'imprescindible índex de noms. Tant el pròleg com l'addenda focalitzen especialment el personatge d'Adi Enberg, una dona de vuitanta-set anys que, després d'anys i anys de silenci, dedica els darrers nou mesos de la seva vida a explicar la seva relació amb Josep Pla a Cristina Badosa. La biògrafa, que en aquestes dues parts del llibre assumeix el paper de motor de l'acció —ella convenç Adi Enberg de viure, ella presideix les tertúlies amb les germanes Pla, ella assisteix l'exdona de Pla fins gairebé deu minuts abans del moment de la mort, ella tramita els papers de l'òbit, ella decideix el lloc on dipositar les cendres d'Adi Enberg—, hi recrea «literàriament», gairebé diria melodramàticament, els darrers temps d'una existència que més aviat se'ns representa com a dissortada. Heus aquí un recurs narratiu de gran efecte, sobretot quan del que es tracta és de preparar el lector —un lector de Pla que ben segur té creada una imatge personal de l'escriptor— de cara a assumir la nova i esbiaixada imatge que Badosa es proposa de desvelar. Des de l'«Avís», de tota manera, el que ja sap el lector interessat és que es trobarà amb una biografia descompensada: tretze dels divuit capítols situen la figura de Josep Pla abans de la guerra, sobretot entre 1918 i 1939. A més, però, val a dir que el lector de *Josep Pla, el difícil equilibri entre la política i la literatura* tindrà una sensa-

ció claríssima i força decebedora de *déjà vu*, perquè d'aquests tretze capítols com a mínim cinc (IX-XIII) són una mera síntesi d'aquest darrer llibre. El VII i el VIII, si no són una síntesi, sí que el seu contingut, a grans trets, ja havia estat exposat a la tesi doctoral: l'única diferència entre tots dos llibres rau, en primer lloc, en la major quantitat d'anècdotes —destil·lades del record d'Adi Enberg— que aquí es permet d'incloure la biògrafa, i, en segon lloc, en la possibilitat de constatar —un cop publicades les *Cartes a Pere*— que bona part de la informació que atorgava un aire mínimament nou a la tesi provenia directament de la paràfrasi, de vegades no explicitada, d'aquelles cartes. Els sis primers capítols, referents als orígens del Pla escriptor, contrasten d'una manera flagrant amb el tractament que havia fet d'aquests mateixos anys Marina Gustà en el seu llibre. La comparació, per bé que violenta, resulta inevitable. Si, com he dit més amunt, Gustà converteix el «mètode de contrast» en la base de la reconstrucció dels orígens ideològics i literaris de Pla, Badosa utilitza la que podríem anomenar estratègia de l'acumulació, de textos —literaris i periodístics—, anècdotes i xafarderia. No cal dir com és de diferent la imatge de Pla que resulta de l'un i de l'altre estudi. De la banda de Gustà, un Pla cofat amb barret fort, periodista modern i cosmopolita, testimoni lúcid del seu temps i, per damunt de tot, escriptor professional; de la de Badosa, la prefiguració del llegendari Pla de la boina —solitari, misogin, gasiu, brut i murri—, el qual, per cert, és el que apareix tant a la portada de la biografia com a l'única fotografia de Josep Pla que reproduïen les pàgines interiors del llibre. En aquest sentit, i per més que sembli una paradoxa, val a dir que el Josep Pla de després de la guerra, el personatge que, com el protagonista de *Bearn o la sala de les nines*, de Llorenç Villalonga, decideix dedicar la seva maduresa a escriure unes memòries i a fixar el temps i una determinada visió de la realitat mitjançant la literatura, gairebé desapareix del llibre de Cristina Badosa. Potser no el considerava tan interessant com el Pla que coneixia a través de la mirada d'Adi Enberg. El cas és que només li dedica cinc capítols (XIV-XVIII) que destaquen, en general, per la sensació de provisionalitat que desprenen i pel pes que, progressivament i incomprendiblement, hi pren la figura de la pròpia autora de la biografia. El darrer capítol, sobretot, sembla protagonitzat per la mateixa Badosa, que no dubta a col·locar en un primeríssim terme de la narració els seus greuges personals amb personatges estretament relacionats amb el cercle íntim de l'escriptor, ni a denunciar irregularitats i manipulacions diverses en l'edició de l'obra completa de Josep Pla. Aquest capítol en particular mostra de forma inqüestionable la incapacitat de Cristina Badosa de crear una veu narrativa plausible i coherent que ofereixi al lector de la biografia unes mínimes garanties de fiabilitat. Una fiabilitat que, de tota manera, ja havia quedat entre interrogants tot just iniciat el llibre amb la presentació d'una veu narrativa programada per a contrarestar el pes d'una llegenda amb la imposició d'una altra llegenda, la creada per Cristina Badosa. Mentrestant, la biografia de Josep Pla és encara per fer.

MARGARIDA CASACUBERTA

Salvador Dalí: obra de joventut

DALÍ, Salvador: *Un diari: 1919-1920*, Barcelona, Edicions 62, 1994 («Biografies i Memòries», 23).

DALÍ, Salvador: *L'alliberament dels dits (Obra Catalana Completa)*, Barcelona, Quaderns Crema, 1995 («Sèrie gran», 17).

La figura literària de Salvador Dalí (1904-1989) ha estat eclipsada per la seva obra com a pintor i com a il·lustrador i, alhora, tant l'una com l'altra han quedat velades per la seva personalitat. Encara ara, destriar l'artista del geni, l'home de la seva màscara, resulta una tasca ingent i, probablement, ingrata que resta pendent de dur a port.

I tanmateix, la dimensió literària de Dalí ha estat sistemàticament obviada pels crítics: bé perquè només la practicà (en llengua catalana) de manera puntual, bé per la dificultat de discernir la teranyina conceptual que ordí, bé perquè altres autors ja responen prou bé a un cert model «avantguardista» (sense el vessant desafiador) per fer-nos entrar en el discurs universal del moviment, bé perquè fou un personatge incòmode i malagradós.

La seva activitat com a agitador cultural del decenni dels anys vint anava de bracet amb una mistificació poc assenyada. Pel seu tarannà internacional, o antinacional, antiregionalista, en un moment políticament exultant, culturalment exclusivista i socialment efervescent, formant triumvirats allèn (amb Lorca i Buñuel a Madrid i París) i aquèn (amb Gasch i Montanyà al *Manifest groc*) del país. Pel seu capteniment equívoc, amb fòbies definides i fil·lies vacil·lants i amb una jove-nesa ofensiva i injuriosa.

El Dalí escriptor, doncs, ha estat més elogiat que llegit i més editat que estudiat. Els antòlegs li han dedicat, amb més o menys generositat, algun capítol (entre els quals només destaca l'aportació de Joaquim Molas a la seva *Literatura catalana d'avantguarda, 1916-1938*) i se l'ha lloat com a bon escriptor, però sempre ha estat a l'òrbita d'altres punts de referència, sempre «en relació amb»: Federico García Lorca (Santos Torroella, ed.: *Salvador Dalí escrib a García Lorca*), Sebastià Gasch (Minguet, ed.: *Escrips d'art i d'avantguarda*), J. V. Foix (Santos Torroella, ed.: *Salvador Dalí, corresponsal de J. V. Foix*), etcètera.

Ara, tenim a l'abast dos llibres que ens recuperen el Dalí d'aquells anys: el Dalí figuerenc, adolescent, íntim i en plena formació d'*Un diari: 1919-1920*, i el Dalí «català», jove, descarat i en ple esclat dels textos de *L'alliberament dels dits (Obra Catalana Completa)*, tots dos a càrrec de l'editor habitual dels seus escrits, Felix Fanés.

Un diari: 1919-1920 (que l'autor anomenava *Les meves impressions i records íntims*) abasta des del novembre del 1919 fins al desembre del 1920 i ens presenta un Dalí pels volts dels setze anys, una mica carrincló i ingenu, com correspon a l'edat, motius pels quals són justificades les reticències del mateix pintor a la seva

publicació, fins i tot en edició no venal. Tanmateix s'hi descobreix un jove àvid d'informació, amb un important domini de l'escriptura i, sobretot, curiós, tafaner.

El text té primordialment cinc eixos temàtics: els estudis, els companys, l'amor, la vida política i l'art (les lectures i, sobretot, és clar, la pintura). Atès que es tracta d'un diari personal i, per tant, lletra escrita que gaudeix de la seguretat que no serà mai divulgada, la desimboltura a expressar opinions o sentiments i la llibertat discursiva són els trets més espectaculars i destacats de l'obra.

Hi ha molts «dalins» i molt variats (contradictoris i tot) en aquest personatge en formació. L'entusiasme «bolxevic» vessat arran de la revolució russa, projectat cap a la política agitada (catalana, espanyola, europea) de la primera postguerra mundial, omple pàgines i pàgines amb un Dalí vitalment iconoclasta i veherent: «el proletariat espanyol s'aixecarà i...» (p. 46), «abans d'una democràcia militarista, la tirania i dictadura proletària» (p. 65), «jo espero la revolució i confio en ella» (p. 113), «Què feu obrers de l'occident i de tot el món? No us veig, on sou!?» (p. 163).

Aquest esperit, però, difereix del Dalí cínic que contempla l'amor i les relacions humanes de manera «voltairiana»: «i el món és així, mentida i mesquinesa» (p. 104), «tots fingim» (p. 107), «és que l'amor no és una mentida?» (p. 151). I, al contrari, el Dalí panteista, maragallià, que admira constantment la natura i s'hi vol fondre: «i la natura i tots nosaltres formaríem una sola ànima» (p. 84), «Quanta poesia!» (p. 97), «fusionar ma ànima amb la de la naturalesa...» (p. 105).

La contradicció respecte al Dalí madur dels anys immediatament posteriors al diari es fa explícita en el camp de l'art, en «lo difícil que és l'art» (p. 57), amb una admiració desmesurada per l'evanescència decadent de Verlaine o Rubén Darío, les reflexions pictòriques de Pío Baroja o Raimon Casellas, l'emoció de la sonata Kreutzer de Beethoven o de les obres del «diví Mozart», el cromatisme infinit de Joaquim Mir, la força dels impressionistes francesos (Manet, Degas, Renoir), l'exaltació dels quadres convencionals de l'Exposició de Primavera de Barcelona (1920).

També s'hi apunten temes iconogràfics presents a l'imaginari dalinià: les llagostes, els ases, la idea de putrefacció, el mar de Cadaqués («quina vitalitat i misteri té per a mi el mar i com em suggestia!», p. 111; «no penso en res més que en Cadaqués», p. 129; «Mar! Mar! Maaaaar!», p. 174), la il·lusió de la realitat (a través del mag Onofroff), Lenin i la masturbació («M'he sentit emocionalment voluptuós. He anat a la comuna. He sentit un gran plaer en el sensualisme. A l'eixir, m'he sentit abatut i m'he fet fàstic jo mateix», p. 98).

En definitiva, un Dalí onanista i vergonyós que viu un món ple de futbol i noies, amics i estudi, però que està, ja, segur de les seves possibilitats: «potser seré menyspreat i incomprès, però seré un geni, un gran geni, perquè n'estic cert» (p. 85).

L'edició, molt acurada, de Fèlix Fanés té l'encert d'oferir un aparat de notes profús i orientador, un útil índex toponímic i onomàstic i una idònia netedat en

la seqüenciació diària, mensual i anual de les anotacions. Hi ha, però, criteris de regularització de la llengua daliniana que es podrien posar en interrogant, atès que, en alguns aspectes, no hi ha motius filològics per procedir a la substitució sistemàtica d'alguns trets estilístics.

L'alliberament dels dits, per la seva banda, recull quaranta-vuit proses de Dalí, entre el 1919 i el 1935, disperses en revistes, diaris i publicacions. Els dos primers textos, *Capvespre* i *Quan els sorolls s'adormen*, són de l'època del *Diari* i, doncs, són encara textos tous d'un romanticisme adotzenat. Però, la meitat de les composicions, el gruix del volum, doncs, correspon a les col·laboracions dels anys de màxima agitació cultural del grup avantguardista que actuà al voltant de *L'Amic de les Arts* (1927-1929), junt amb el *Manifest groc*, manifestació culminant del vessant teoritzador de la trinitat formada amb Gasch i Montanyà.

Els textos aplegats, alguns força divulgats i d'altres molt desconeguts, permeten ara la confrontació de les idees cardinals que sacsegen l'esperit i la ploma, adés convulsa, adés lúcida, de l'artista. L'anàlisi de les proses revela el pols i el tremp narratiu que apuntaven les pàgines del seu diari íntim i un univers mental sense restriccions. Des del *Sant Sebastià*, del 1927, a la *Posició moral de Surrealisme*, del 1930, hi ha tot un camí, apassionant i captivador, de pedagogia antiartística, de crida onírica contra la realitat, de subversió contra la tradició i contra els valors establerts. L'intent, doncs, de conjugar marxisme i surrealisme, freudisme i modernitat.

L'edició, també de Fèlix Fanés, de l'obra catalana completa de Salvador Dalí té una presentació impecable, amb referències del lloc i la data d'edició de cada prosa i de les circumstàncies en què aparegué.

És, però, incompreensible la inclusió dels cinc textos en llengua castellana que Dalí publicà entre el 1927 i el 1929 a «La Gaceta Literaria», de Madrid, i l'entrevista, en la mateixa llengua, a Luis Buñuel publicada al núm. 31 de «L'Amic de les Arts» (31-III-1929). Els motius adduïts a la «Presentació» per l'editor del volum («els treballs publicats a Madrid es consideraven aleshores la traducció d'un hipotètic original català» i «hi ha una gran coherència entre els treballs publicats originalment a la revista de Giménez Caballero i allò que a la mateixa època Dalí estampava en català», p. XI) no ens semblen arguments prou sòlids que legitimin la incorporació d'aquestes proses a l'obra catalana completa. Per què no incorporar, en nom d'aquesta coherència, els textos en francès publicats a *Le Surréalisme au Service de la Révolution* (per exemple, *De la beauté terrifiante et comestible de l'architecture Modern'Style*) o a *Minotaure* (posem per cas, *Le Phénomène de l'extase*)? Per què aquests textos en castellà i no els altres, «massa escolars», publicats a «Studium» a l'època adolescent? Si la rúbrica del llibre és «obra catalana completa», i no simplement «obra completa» o «obra surrealista completa», tot i el seu evident interès per a la concepció artística global del pintor de Figueres, no hi cap altra raó de pes en la seva tria i inclusió.

Amb la publicació d'aquests dos llibres, però, disposem, finalment, d'uns documents de valor incalculable per resseguir l'essència íntima del procés de creació

d'un dels personatges més singulars del segle XX; és la història vital, social i intel·lectual dels quinze anys més importants en la formació d'un artista irreplicable del nostre segle i, tal vegada, els quinze anys en què produí l'obra més provocadora, pertorbadora, desinhibida i descarada de la cultura catalana recent.

JORDI CASTELLS-CAMBRAY

Bibliografia ribiana recent (1989-1996)

Introducció

A hores d'ara, Carles Riba és, probablement, l'autor contemporani que més estudis crítics ha tingut de la seva obra. Un cas que no ha d'estranyar gens, ja que en el període que ens ocupa hi ha una data clau, el 23 de setembre de 1993, quan es compleix el centenari del naixement del poeta.

Lògicament, a partir d'aleshores (i com també ha passat en el cas de J. Guillén —nat al mateix any— en l'àmbit hispànic) els estudis s'han succeït gairebé sense parar, com si fos un intent d'omplir un buit que només havia estat omplert per algunes excepcions (J. Medina, M. Balasch, J. Ferraté, C. Miralles o E. Sullà). Amb tot, són encara aquests noms (amb algun altre que s'hi ha afegit posteriorment) els que mantenen l'interès per la figura i l'obra de Carles Riba, com podrem resseguir més endavant.

Un altre aspecte positiu és la reedició d'algunes obres del poeta, que contribueixen a tenir al mercat edicions cada cop més accessibles al públic.

I. *Obres de Carles Riba*

1. *Obres completes*

En aquest sentit, hem d'esmentar que les *Obres completes* segueixen el seu camí.¹ El 1992 se'n va publicar el volum 5, a cura d'Enric Sullà. En aquest volum s'inclou, dins l'obra narrativa, els llibres de narracions per a infants. Segueix l'edició de 1965 de J. L. Marfany amb poques variants, i amb l'afegit de dos contes publicats a «La Mainada» el 1921, en apèndix. Al final, hi ha també la inclusió de la

1. Carles RIBA, *Obres completes (5. Narrativa)*, ed. a cura d'Enric Sullà (Barcelona, Edicions 62, 1992).

conferència de C. Riba *Els meus llibres per a infants*, que ja apareix en els llibres de J. Medina (1989 i 1994: veg. *infra*).

En la introducció, E. Sullà indaga en les coordenades essencials en què es basen els contes de Riba (influència ideològica del Noucentisme, folklore, ironia i humor, el fantàstic). I, en algun cas particular —*L'ingenu amor*—, intenta establir una relació amb el conte meravellós, el fantàstic, tot seguint Tzvetan Todorov, que pot esdevenir una proposta d'estudi de l'obra narrativa de C. Riba. Finalment, Sullà fa una arriscada interpretació dels motius que van portar Riba a deixar d'escriure narrativa (p. 60).

2. Traduccions i reedicions

En una carta a Joan Gili, des de l'Isle-Adam, el 3 de febrer de 1940, escriu C. Riba: «La vostra versió de la meua elegia a l'anglès m'ha fet il·lusió i gràcia i goig i melangia tot alhora...».² Anys més tard, el 1964, el mateix J. Gili publicava una antologia de poemes de C. Riba.³ Però no serà fins la dècada dels 90 quan surten llibres unitaris de Riba en traducció anglesa, sempre a càrrec de J. Gili. El primer és *Salvatge Cor*, el 1993,⁴ i després l'esperada edició de les *Elegies de Bierville*, el 1995.⁵

Ambdós volums, així també com l'antologia de 1964, són publicats a The Dolphin Book, en sengles curoses i cuidades edicions. Però són llibres de reduïda circulació (300 còpies no numerades), la qual cosa resta eficaçia al possible coneixement que, a l'estranger, es pugui tenir de la poesia conreada en català i, en especial, d'una de les seves fites més importants.

La traducció de J. Gili és encertada, tot i que no intenti reproduir el metre original. Tanmateix, en alguna rara ocasió la traducció pot induir a una interpretació no del tot ben encaminada, com la que trobem en el vers de l'elegia XI que fa:

on es mesura el temps que s'espera tan sols

traduït com

where time is measured solely by hours of hope

Dins el marc de les traduccions, no podem deixar de banda la reedició de la traducció més coneguda i celebrada de C. Riba: l'*Odissea*.⁶ L'edició, per partida

2. *Cartes de Carles Riba*, recollides i anotades per C.-J. Guardiola (Barcelona, IEC, 1991), vol. II, p. 97.

3. Carles RIBA, *Selected poems*, trad. anglesa de Joan Gili (Oxford, The Dolphin Book, 1964).

4. Carles RIBA, *Savage Heart*, trad. anglesa de Joan Gili (Oxford, The Dolphin Book, 1993).

5. Carles RIBA, *Bierville Elegies*, trad. anglesa de Joan Gili (Oxford, The Dolphin Book, 1995).

6. *Odissea*, trad. catalana de Carles Riba (Barcelona, La Magrana, 1993).

doble, ha anat a càrrec de La Magrana. Una primera en què es reproduceix, en facsimil, l'edició de 1948, i una segona, en una col·lecció popular en què es recull el text de la traducció. Totes dues són publicades el 1993, any de celebració del centenari.

Una altra reedició de l'obra ribiana és la de *Tres Suites* a les Edicions 62 i amb un pròleg de J. Malé.⁷ L'interès rau bàsicament en la publicació del llibre de manera independent i que el pròleg va a càrrec d'un dels crítics al nostre parer més interessants que han sorgit últimament al voltant de l'obra ribiana.

II. *Obres sobre Carles Riba*

1. *Un àlbum i una biografia*

En un altre paràmetre absolutament diferent, cal esmentar el llibre de C.-J. Guardiola *Carles & Clementina*, publicat també l'any 1993.⁸ És un llibre atípic en el nostre àmbit cultural (la iniciativa també ha esta duta a terme per Quaderns Crema a l'*Àlbum Ferrater* i l'*Àlbum Ràfols-Casamada*) en què es ressegueix la vida de l'autor —en aquest cas de la parella Riba-Arderiu— a través de fotografies i d'uns textos ribians que funcionen senzillament com a suport de les imatges. És, doncs, un llibre bàsicament visual, ja que els textos són prou coneguts dels interessats en la figura de Riba, sobretot després de les dues biografies (Manent i Medina).

Per altra banda, és un llibre que, si la figura proposada ha aconseguit un abast popular o, si més no, força ampli, pot contribuir a fer-la entrar en els terrenys de la mitificació.

A banda de les fotografies (bona part de les quals, per inèdites, poden suscitar un gran interès), el llibre es clou amb una cronologia, sumària però suficient, que podria servir de model per a altres llibres de l'/dels autor/s.

En definitiva, aquesta biografia «gràfica» esdevé el contrapunt visual perfecte de la que ha realitzat Jaume Medina.

Aquesta darrera ha esdevingut una de les novetats més esperades sobre la figura de Carles Riba.⁹ Medina, que ha dut a terme una infatigable obra de recerca a l'entorn del poeta, divideix l'obra en 3 apartats: 1) La pertinença (1893-1938); 2) L'absència (1939-1942); i 3) El retorn (1943-1959).

Les dues primeres parts formen el primer volum, i la tercera, junt amb els apèndixs, forma el segon volum. Com es pot apreciar en la divisió de les etapes, Medina no parteix d'una divisió, diguem-ne, biològica (orígens, infantesa...), mal-

7. Carles RIBA, *Tres Suites* (Barcelona, Edicions 62, 1993).

8. *Carles & Clementina*, ed. de Carles-Jordi Guardiola (Barcelona, La Magrana, 1993).

9. Jaume MEDINA, *Carles Riba (1893-1959)*, 2 vols. (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989).

grat que aquesta intenció es trobi en el rerefons, sinó que més aviat parteix de la formació i la creació del poeta. Així, per exemple, l'obra i la vida compresa en aquests anys anterior a les *Elegies de Bierville* formen tot un bloc, cosa que explica el llarg període d'anys que abraça. I les *Elegies* i l'estada a França ocupen un altre bloc, reafirmant, amb aquest acte, la tesi —com postulen E. Sullà (1993) i el mateix Medina (1994)— que les *Elegies* obren una nova etapa en la producció poètica de Carles Riba.

Aquesta segona part, com que és un període bastant més breu (3 anys), és molt més profusa en detalls que no pas la primera: el lector segueix amb un pas molt més segur la figura del poeta. Aquesta part esdevé, sense cap mena de dubte, modèlica, d'un elevadíssim nivell de profunditat i exhaustivitat, que en altres moments de l'obra ha costat de mantenir.

En el darrer apartat, Medina explica la tornada de C. Riba, la producció posterior a les *Elegies* i els darrers anys de la seva vida, així també com aspectes personals, per exemple la relació entre Riba i Sagarra (vol. II, p. 19) o les llengües que dominava Carles Riba (II, p. 36). La biografia és completada amb sis apèndixs imprescindibles: 1) Arbre genealògic de la família de Carles Riba; 2) Riba i la Fundació Bernat Metge; 3) La traducció dels tràgics grecs; 4) Riba i la música; 5) Un diari de l'exili, d'Oriol Riba i Arderiu; i 6) Correspondència entre Carles Riba/Clementina Arderiu i llurs fills.

Són uns apèndixs d'un interès excepcional i que ajuden a considerar la biografia en la seva totalitat, obra que s'ha de convertir en un punt de referència ineludible per a posteriors indagacions. El primer i el quart apèndix són de Jordi Riba i Arderiu, que ha confeccionat tant l'arbre genealògic com la llista de les obres musicals que es podien trobar a casa dels Riba (que ens acosta una imatge del seu eclecticisme i de la seva coneixença en qüestions musicals).

A pesar que sigui la biografia més completa fins al moment (supera, amb escreix de documentació, la biografia d'Albert Manent), hi ha una sèrie d'aspectes i de buits que fan, de vegades, la lectura un xic pesada i difícil. En el primer grup, destaquen clarament la quantitat i la disposició de les notes; en el segon, la manca d'un índex onomàstic.

Les notes són abundants i llarguíssimes, a banda que la seva ubicació al final de llibre no en facilita gaire la lectura. Un exemple: l'apartat 35 de la primera part (p. 76), «Membre de la secció filològica de l'IEC», que només ocupa una pàgina i mitja de text, té 11 pàgines de notes. I la dificultat ve precisament del fet que, en la majoria dels casos, les notes no són sobreres sinó tot al contrari. Una possible solució hauria pogut consistir a introduir les notes dins el discurs en la mesura que hagués estat possible, per tal de presentar una lectura més amena i més completa.

En una biografia amb la manifesta intenció de ser totalitzadora i/o definitiva no pot mancar en cap cas un índex de noms i de matèries (com, per exemple, el que es va realitzar per al volum 4 de les *Obres completes*). Una pràctica que està molt arrelada en països com Anglaterra, però que aquí, malauradament, no s'ha acabat d'adoptar d'una manera habitual.

Quant als comentaris que fa J. Medina de la figura i de l'obra de C. Riba, cal dir que, alguns cops, resulten massa emfàtics i poden desembocar en una valoració massa elevada i poc pertinent. En una paraula, cal defugir el terreny i el to de l'hagiografia (sobre aquesta qüestió vegeu els comentaris al poema «Reconciliació», p. 132).

2. *Els primers anys*

En la primera etapa de la producció de C. Riba (corresponent als §§ 10-17 del primer volum de la biografia tot just comentada) és on se situa el llibre de J. Malé,¹⁰ un estudi interessantíssim sobre l'activitat crítica de Carles Riba, amb tot el rerefons teòric que l'autor malda per explicar i explicitar).

L'autor realitza un acostament a la crítica de Carles Riba (encara que se centri només en el període comprès entre 1913-1920) des de plantejaments teòrics. És una visió que fins ara no havia estat adoptada i que s'ha de remarcar, ja que aporta una renovació tant als estudis ribians (i especialment a aquests) com a d'altres estudis de literatura catalana.

Malé parteix d'una sèrie de conceptes afins, posats en circulació d'una manera habitual a partir del Romanticisme, com imaginació, fantasia, consciència..., i els intenta discernir estudiant els textos de crítica de C. Riba del període esmentat. D'aquesta manera retrobem la filiació de crítics com Coleridge, De Sanctis, Schiller (la divisió entre poesia ingènua i poesia sentimental), Goethe. I sobretot, després, arribem al camí que va seguir C. Riba: l'estilística, amb K. Vossler i Leo Spitzer (en algun moment també explica el terme, tan important, del «cercle filològic»), sense perdre de vista el fet que Riba es trobava en una època dominada clarament pel Noucentisme i la figura d'Eugeni d'Ors.

En cada apartat es ressegueix les traces que va deixar Riba en els seus articles, i així Malé vol arribar a demostrar que la creació crítica de Carles Riba és coherent i compacta, i que respon a una sistematització, en contra de l'afirmació que sobre aquesta qüestió va fer el poeta mateix.

El llibre és el fruit de la tesi del jove autor. I això, en nombroses ocasions, es nota. Hi ha una divisió constant d'apartats, que sovint entretalla la lectura. Però, per una altra banda, això representa un guany quant al volum de documentació i d'aprofundiment de l'estudi.

En línies generals, és un intent reeixit de sistematitzar i explicar l'obra crítica de Carles Riba, d'obrir el camp d'estudi a d'altres facetes de l'obra ribiana, i de desentranyar i relacionar la conceptualització (i concepció) teòrica de Carles Riba.

Malgrat tot, la posició teòrica de J. Malé és força ambigua, ja que alguns cops

10. Jordi MALÉ PEGUEROLES, *Carles Riba i el Noucentisme. Les idees literàries (1913-1920)* (Barcelona, La Magrana, 1995).

manleva terminologia de l'estructuralisme, de la crítica del període del Romanticisme, o, fins i tot, de l'estètica de la recepció, sense cap justificació aparent.

A pesar de les petites objeccions, l'estudi, com dèiem al principi, no perd en cap moment el seu interès. Cal esperar que no sigui un cas aïllat i que la llavor de J. Malé pugui tenir continuació amb l'estudi de la resta de l'obra crítica ribiana, així com de l'obra poètica. D'aquesta, la que segueix rebent més estudis i interpretacions és, sense cap mena de dubte, l'immortal volum de les *Elegies de Bierville*.

3. *La plenitud*

L'estudi d'Enric Sullà sobre les *Elegies* també basteix el seu plantejament sobre una base teòrica.¹¹ En aquest cas exposada i amb voluntat d'establir-se. El moviment teòric que E. Sullà utilitza per a la interpretació de les *Elegies de Bierville* és el del New Criticism, que ha donat molt bons resultat especialment pel que fa referència a la interpretació de poesia (recordeu el ja clàssic *The Well wrought Urn* de Cleanth Brooks, publicat el 1947). I amb unes estratègies de lectura (el *close-reading*) que poden ser molt satisfactòries si s'utilitzen, però, amb molta precaució i cautela.

Sullà ja adverteix al pròleg que no seguirà el mètode d'una manera estricta, sinó que també introduirà, quan ho cregui necessari, aspectes tan aliens a la metodologia del New Criticism com el biografisme. D'aquesta manera, el lector podrà comprovar com algunes interpretacions es converteixen en una mena de *patchwork* on es dona cabuda a mètodes filològics (historiogràfics) barrejats amb el New Criticism.

Malgrat tot, endinsem-nos en el que realment interessa: què pot aportar l'estudi d'E. Sullà a les interpretacions ja realitzades (amb força encert) de les *Elegies*?¹² Òbviament, Sullà coneix perfectament les aportacions anteriors, i les té presents a l'hora d'assajar unes interpretacions més completes, més profundes, més totalitzadores (és rar l'acarament dels crítics amb la interpretació única d'un poema). Compleció i profunditat que aconsegeix, sobretot, quan puntualitza i contradiu aspectes puntuals de les altres interpretacions (vegeu, per exemple, la pàgina 89, respecte un comentari de l'elegia IV).

L'estructura de l'estudi és molt clara: una introducció situa, de forma general, l'època de les *Elegies* amb un èmfasi per explicar la dimensió biogràfica de l'autor. El segon capítol dona quatre nocions de la composició de les *Elegies*, així com també del gènere i la versificació (els motius pels quals Carles Riba utilitza l'elegia i l'hexàmetre, i de quina manera ho duu a terme), i, finalment, hi ha la traducció i el motiu dels epígrafs, dels quals destaquem especialment el de Sèneca.

11. Enric SULLÀ, *Una interpretació de les «Elegies de Bierville»* (Barcelona, Empúries, 1995).

12. La que més ha aportat fins al moment ha estat la important de Carles MIRALLES, *Lectura de les «Elegies de Bierville» de Carles Riba* (Barcelona, Universitat de Barcelona / Curial, 1979).

La tercera part, la més important quant a extensió i continguts, és pròpiament la interpretació de totes les elegies, una per una i separatament (és coneguda la concepció del poema segons el New Criticism com a ens autònom que funciona com un organisme, amb totes les seves parts entrelaçades, concepció que prové ja d'Aristòtil).

Com ja hem comentat abans, el New Criticism hi apareix de vegades i en desapareix d'altres. Així, l'estudi de les elegies VII i VIII es pot convertir en un estudi de fonts més propi de la comparatística que no pas en una aplicació d'una metodologia determinada *stricto sensu*. En altres ocasions, per justificar un raonament, addueix les paraules del mateix poeta (p. 159, n. 88) cosa que, si no anem errats, equival a caure en la fallàcia intencional que tant menystenien els nous crítics. Un altre exemple que allunya Sullà dels plantejaments del New Criticism és la declaració de principis que suposa la següent afirmació: «...és precisament la feina que ha de fer el lector, guiat si vol per les indicacions de Riba: restituir els contextos culturals, morals i literaris que expliquin d'una manera òptima el sentit dels poemes» (p. 246). No neguem la validesa de la superposició de mètodes, però ja que la resta d'estudis, sobre les *Elegies* es basa principalment en la historiografia literària i en la filologia, per què no arriscar-se del tot? Per què no intentar un acostament nou, diferent (que, per altra banda, no ho seria tant)? Per què no desentumir una mica els estudis, com ha fet Jordi Malé? Són preguntes que tal volta assetjaran molts lectors un cop finalitzada la lectura de l'estudi.

I, en darrera instància, al capítol IV, la Conclusió, l'autor realitza una recapitulació i resum de les elegies ja a bastament comentades.

Un dels punts clau de l'estudi d'E. Sullà és el tema de la conversió de Carles Riba. En el comentari a l'elegia XI, per exemple, diu Sullà: «crec que Riba no és un poeta cristià a les *Elegies de Bierville*, sinó que esdevé un poeta cristià, inequívocament cristià, als llibres posteriors; el que fan les *Elegies* és dramatitzar-ne, escenificar-ne, el procés d'arribada al cristianisme: la conversió, doncs» (p. 220).

És un tema, el del cristianisme de Carles Riba, debatut suficientment, però que darrerament ha tornat a ressorgir, i una prova clara en són els estudis de Jaume Medina¹³ i de Manuel Balasch.¹⁴ El primer, per exemple, afirma que la conversió és en el sentit etimològic, de *se convertere* ('girar-se vers') (ps. 61-62); ambdós tenen un punt de partença comú: el de l'elegia XI.

El llibre de Medina és, abans que res, l'edició crítica de les *Elegies de Bierville*, però també molt més que això: intenta situar d'una manera clara i precisa l'època de l'elaboració de les *Elegies*, amb tots els condicionaments que van dur el

13. Jaume MEDINA, *La plenitud poètica de Carles Riba. Les «Elegies de Bierville»* (Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994).

14. Manuel BALASCH, *Carles Riba. Poeta i humanista cristià* (Barcelona, Claret, 1991). No és aquest el lloc de reproduir, comentar o judicar la disputa d'ambdós catedràtics. Remetem el lector, perquè la pugui seguir amb facilitat, al capítol 2 del llibre de M. Balasch.

poeta a l'elaboració de l'obra i explicar el llibre a través dels conceptes més importants i recurrents.

És una vasta obra d'erudició admirable i d'una documentació acurada i pertinent. Medina divideix l'estudi en vuit parts més un epíleg, que, de fet, es poden agrupar en quatre grans blocs o seccions:

La primera secció, que abraçaria els capítols I, III, IV, V i VI, comprèn el període anterior a les *Elegies*, més les edicions que es van fer de l'obra. Aquí resseguim, a través principalment de cartes i d'escrits del mateix Riba, l'itinerari vital i físic que el va dur a les *Elegies*. En molts casos, Medina reproduceix fil per randa les paraules que ja trobem a la «seva» biografia. Això, que podria ser un retret, no ho és pas, ja que, si el que pretenia l'autor era reflectir al màxim i situar amb exactitud l'època, lògicament havia de recórrer als fets vitals, a la biografia.

El capítol II —«L'evolució del pensament ribià durant la guerra»— mereix, pel seu interès, formar una sola secció: és una enumeració, intel·ligentment dirigida, de conceptes clau en el poeta, com, posem per cas, la Salvació, el Llenguatge, l'Amor, l'Exili, la Poesia, el Poema, el Poeta. Amb un intent de relacionar (semblantment al que fa M. Balasch) vida/art. Els conceptes són aplicats a les mateixes *Elegies* i després li seran un utilatge molt important mitjançant el qual podrà articular la interpretació. És necessari, doncs, que remarquem aquesta secció, ja que serà de gran ajut per als estudiosos que, a partir d'ara, s'enfrontin a les *Elegies*.

La tercera secció estaria formada per l'edició crítica, pròpiament, que ocupa el capítol VII. L'aparat crític no és, a diferència del que succeïa amb l'edició de les *Versions de Hölderlin*, un aparat negatiu, sinó que sí que hi ha el text publicat, la qual cosa facilita el seguiment de les variants. L'aparat de variants és força clar, però potser hauria calgut ressaltar més —amb negreta, per exemple— la divisió de paràgrafs o la numeració dels versos. Amb tot, la contextualització és útil i eficaç.

Seguidament, hi ha una interpretació textual de les *Elegies* que només té en compte l'edició publicada, no pas les variants. No hi ha, doncs —com ja s'havia esdevingut amb l'edició de les *Versions de Hölderlin* a cura del mateix Medina—, cap apartat «en què se'ns faci cinc cèntims interpretatius sobre el sentit de les variants del recull».¹⁵

La quarta i darrera secció, formada pel capítol VIII —«L'exili de la família Riba-Arderiu»—, també està inclosa a la biografia, però ara la documentació és un xic ampliada, principalment pel que respecta al diari d'Oriol Riba. A través d'aquest diari i de les cartes entre Riba i altres destinataris, i Riba/Clementina i familiars (no incloses a l'edició de les cartes de Carles-Jordi Guardiola),¹⁶ Medina explica l'exili. A diferència d'allò que havia fet a la biografia, aquí s'ha estalviat

15. Joan R. VENY-MESQUIDA, *Bibliografia ribiana recent*, «Llengua & Literatura», núm. 3 (1988-1989), ps. 526-539 (la cita és a la p. 532).

16. Vegeu els motius que exposa Carles-Jordi Guardiola al pròleg del primer volum de les *Cartes...*, p. 10.

d'aclarir els noms d'alguns personatges que figuren a les cartes (vegeu la carta del 2 d'octubre de 1941).

El llibre de J. Medina, juntament amb el d'E. Sullà, han demostrat suficientment la importància que tenen en l'obra de Carles Riba i en el conjunt de la literatura catalana, les *Elegies de Bierville*, i han aconseguit que existeixi una bibliografia ja bastant àmplia, però sobretot, de gran interès.

A aquesta bibliografia s'ha d'afegir el petit volum d'*Homenatge a Carles Riba*, en què també es feia referència als «50 anys de les *Elegies de Bierville*», que recull conferències de Frederic-Pau Verrié, Mercè Boixareu, Joan Triadú i Jaume Medina.¹⁷

4. Els darrers anys

Sembla que l'objectiu inicial del llibre de Manuel Balasch abans citat —si més no aquesta és la impressió que transmet— era contestar un article de Jaume Pòrtulas publicat a «Els Marges», en què aquest defensava que ni Carles Riba ni cap altra persona podria ser qualificat, a la vegada, d'humanista i de cristià, concepcions que considerava incompatibles.

Aquest, probablement, podria haver estat l'inici; el cert és, però, que el llibre s'ha convertit en un estudi molt complet sobre el cristianisme que es pot resseguir en l'obra de Carles Riba i, sobretot, en la interpretació d'alguns llibres del poeta (*Salvatge Cor* i *Esbós de tres oratoris*). Una de les parts més interessants apareix en la comparació de tres llibres de l'àmbit peninsular: *Animal de fondo*, de J. R. Jiménez, *Hombre y Dios*, de D. Alonso, i *Salvatge Cor*. Tots tres tenen la particularitat de participar d'una visió cristiana, encara que amb connotacions i conseqüències diferents.

El leitmotiv que recorre tot el llibre és, ja ho hem anunciat, el punt de vista cristià, i M. Balasch beu de moltes i diverses fonts per poder demostrar amb proves la seva visió. És una característica que, a primer cop d'ull, pot semblar que comporti una dispersió dels temes (només cal donar una ullada a l'índex), però que s'esvaeix aviat. El llibre és unitari i coherent, i realitzat amb una rigorositat admirable.

En el primer capítol, «El poeta i els cristians», Balasch realitza un recorregut per diferents poetes (més aviat, poemes) i estableix una relació entre religió i art, però en un sentit de vivència, no de creació. I aquest és l'eix vertebrador del llibre. La part sembla deslligada de la resta del llibre, però en realitat no és així. Les explicacions posteriors estan en funció d'aquest recorregut establert, hi remetent d'una manera inevitable, inexorable.

Els capítols següents els podem agrupar en tres blocs. En primer lloc, els que

17. *Homenatge a Carles Riba*, a cura de David Jou i Vinyet Panyella (Barcelona, Acta / Quaderns, 1993).

informen de la trajectòria de Carles Riba, on s'inclou tota la rèplica a J. Pòrtulas. És la defensa de Carles Riba en les seves facetes d'humanista i de cristià, amb el suport erudit de tot un enfilall de citacions a partir de les quals basteix tota l'argumentació.

En segon lloc, la comparació dels tres poemes ja esmentats, on inicia també la interpretació de *Salvatge Cor*.

Finalment, els comentaris a *Salvatge Cor* i *Esbós de tres oratoris*, unes interpretacions que tenen com a punt d'articulació la comparança amb l'obra de R. M. Rilke. En aquest sentit, M. Balasch va més enllà del seu estudi sobre el vessant alemany de Riba,¹⁸ allà on afirma que «en bloc els sonets ribians han estat inspirats, en la idea de comprendre'ls, pels rilkians» (p. 158), i n'aporta proves comparant alguns poemes. Quant a l'*Esbós de tres oratoris*, la temàtica i la forma són, segons M. Balasch, rilkians. El comentari a aquest poema, el darrer capítol, sembla un epíleg, un tancament en la mateixa línia del primer, en què es torna a incidir en la dicotomia art/vida.

Es tracta, per tant, d'un estudi circular, en què el primer i el darrer capítols són les bases i els miralls a partir dels quals es reflecteixen les altres parts. En definitiva, és un estudi que, tot centrant-se en un aspecte particular de l'obra de C. Riba, estén la interpretació a diversos llibres de l'autor, especialment *Salvatge Cor* (comparada amb obres d'altres autors, la tria de les quals resulta molt encertada) i *Esbós de tres oratoris*, molt poc estudiats fins aleshores.

5. El centenari: el segon simposi

El volumet d'escassament 130 pàgines que recull les actes del segon simposi dedicat a Riba és curull d'interessantíssimes aportacions a l'obra del poeta.¹⁹ D'importantment, algunes d'aquestes hi són presentades només en germen, com a propostes de treball que algun dia esperem de veure desenvolupades.

En conjunt són deu ponències —les més destacades de les quals són, potser, les de Carles Miralles, Enric Sullà i Eustaqui Barjau—, que es poden agrupar en cinc petits blocs, la qual cosa ja demostra la diversitat dels temes: 1) Carles Riba i els grecs (C. Miralles, J. Cors); 2) Carles Riba i la crítica (J. Malé, V. Llorca); 3) estudis sobre l'obra de creació (E. Sullà, C.-J. Guardiola); 4) la connexió amb la literatura europea (A. Terry, E. Barjau); 5) consideracions biogràfiques (M. Camillo).

1) C. Miralles relaciona en el seu article l'obra del Riba crític dels clàssics grecs amb alguns aspectes del seu vessant de traductor. Abraça gairebé tota la producció de C. Riba com a hellenista. Fa un seguiment de les traduccions i in-

18. Manuel BALASCH, *Carles Riba, la vessant alemanya del seu pensament i de la seva obra* (Barcelona, El Mall, 1988).

19. *Actes del II Simposi Carles Riba (Carles Riba: 100 anys)* (Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995).

tenta explicar els motius de la tria: en el cas de Plutarc, per exemple, Miralles conclou que el que menà Riba a traslladar-lo al català fou la consciència de la necessitat que en tenia la cultura i la llengua catalanes. D'altres vegades, desmitifica la tasca de Riba traductor, com ara quan afirma que per traduir Èsquil Riba seguí de prop la traducció de Paul Mazon. Finalment, en relació a Sòfocles, Miralles afirma que «és igualment clar que el discurs crític que Riba elaborà sobre aquest poeta és la seva més important aportació als estudis de literatura i cultura clàssica» (p. 19). En definitiva, es tracta d'un article d'abast general que encamina sòlidament els estudis de la relació de Riba amb la literatura grega.

Altrament, l'article de J. Cors se centra (com ja va fer en la seva ponència al primer simposi),²⁰ en l'estudi del Riba traductor, preferentment de l'*Odissea*. Cors justifica, amb nombrosos exemples, l'alta qualitat de la traducció de C. Riba, argumentant-ne les troballes expressives i el funcionament dels hexàmetres. I acaba afirmant que «és possible concloure al capdavant que els criteris vigents en l'adaptació ribiana de l'hexàmetre homèric al català són uns criteris legítims i coherents que s'ajusten alhora al geni peculiar de la llengua catalana i el model clàssic del qual parteixen (...) unida a la categoria poètica del llenguatge emprat, esdevé una adaptació d'una qualitat extraordinària i difícilment millorable».

2) Jordi Malé, a «Els inicis de la teoria i crítica literàries de Carles Riba», esbossa les línies del que havia estat la seva tesi, convertida en llibre el 1995, que ja hem comentat unes pàgines més amunt. Per altra banda, V. Llorca intenta enfocar el vessant crític de C. Riba, sense deixar aparcada una premissa que ell considera necessària per poder entendre el Riba crític: «en ell tota activitat intel·lectual convergeix en la figura del poeta». Llorca destria hàbilment les línies bàsiques de la crítica ribiana: l'estilística, la concepció de la crítica com a literatura sobre la literatura, i la influència de l'idealisme, de Kant (i la concepció, que ha fet fortuna, de la *Interesselosen Wohlgefallen*) a Heidegger, i fins i tot relaciona —tot i que «en un sentit ampli» (p. 62)— la crítica de Riba amb la fenomenologia de Husserl. Amb el seu article, Llorca demostra a bastament l'afirmació que «Riba aconsegueix sintetitzar la seva concepció estètica, alhora que realitza una de les aportacions més valuoses de la crítica catalana al pensament literari» (p. 61).

3) E. Sullà proposa una lectura d'*Els tres reis d'orient*. Empresa necessària, avalada, a més, per un suport bibliogràfic que maneja amb destresa (sobretot la que fa referència a l'exegesi bíblica). A part de la interpretació, s'ha d'afegir que Sullà té l'encert de posar el poema de Riba en relació amb *Journey of the Magi* de T. S. Eliot, *Die heiligen drei Königen* de R. M. Rilke i *La adoración de los Magos* de L. Cernuda. Llàstima que *The Magi* de W. B. Yeats només sigui citat en nota a peu de pàgina. És una comparació que ens pot portar a conclusions força inte-

20. Jordi CORS, *La traducció de l'«Odissea» per Carles Riba*, dins *Actes del Simposi Carles Riba*, a cura de Jaume Medina i Enric Sullà (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986), ps. 61-71 (de fet, la comunicació del segon simposi és la segona part de la del primer).

ressants. Sullà realitza l'estudi basant-se en com Carles Riba segueix els Evangelis Apòcrifs i fins a quin punt té present la tradició popular. En remarca, del poema, els recursos expressius, especialment la narrativitat.

El que fa Carles-Jordi Guardiola és presentar l'edició de les cartes de Carles Riba com un producte literari que no té res a envejar a la resta de producció ribiana. Ell les anomena la tercera prosa. L'article es basteix gràcies a tres punts sobre els quals pivota el discurs: l'estil, les relacions i la història (*cf.*, per a més informació, els pròlegs de l'epistolari).

4) Un dels aspectes que més s'ha remarcat en l'obra de Riba és la seva filiació a un determinat corrent de la poesia europea: el simbolisme. És l'aspecte on incideix Arthur Terry en el seu article, dedicat a comentar el simbolisme i, en particular, a establir paral·lelismes i diferències entre P. Valéry, S. Mallarmé, R. M. Rilke i el poeta català.

L'excel·lent article d'E. Barjau, *La presència de Hölderlin en l'obra de Carles Riba*, obre un procés de desmitificació —ben saludable— de la imatge que es té de la relació Friederich Hölderlin - Carles Riba. Segons Barjau, Riba admirava més que no pas comprenia Hölderlin, i parla, així d'una «fecunda incomprensió» (fórmula molt encertada per definir el procés), alhora que analitza les influències sobre Riba i comenta alguns passatges de l'obra del català sorprenentment propers a l'obra de l'alemany, quan aquell encara no tenia notícia d'aquesta. Finalment, Barjau postula un canvi de rumb en els estudis de la relació entre Alemanya i Catalunya, en un paràgraf digne de ser reproduït: «La qüestió de la influència de Hölderlin sobre Riba seria aleshores la història del que podríem dir-ne una "fecunda incomprensió". És hora, per tant, de deixar de colleccionar citacions d'empremes hölderlinianes en Riba o de començar a colleccionar-les amb una altra orientació, de suspendre tot judici sobre per què Riba, "com autor noucentista", citant Ackermann, acceptà o no acceptà Hölderlin (en aquest sentit s'han dit moltes ingenuïtats) i de començar a treballar amb precisió sobre els condicionaments i els límits d'aquest capítol de la història de l'osmosi transliterària que hi ha hagut entre Alemanya i Catalunya» (p. 84).

5) El darrer article que comentem constitueix un altre apartat. Maria Campillo, a *El compromís de Carles Riba davant la Guerra Civil*, se centra, bàsicament, en una conferència que C. Riba va fer la diada del llibre l'any 1938. El text esdevé un punt de partença —de fet, no es veuen del tot acomplertes les expectatives que ofereix el títol— per articular un discurs sobre l'ètica i el compromís en el pensament ribià.

Les Actes es clouen amb unes petites xerrades agrupades globalment en el títol *Carles Riba vist pels poetes actuals*. La més interessant, segons el nostre parer, és la de Narcís Comadira en què comenta la tesi coneguda que alguns poetes escriuen amb la finalitat de poder enfrontar-se als pares literaris (els famosos «querubins protectors») que eren, en el cas de Riba, Verdaguer, Maragall i Carner.

6. Reedicions

Els *Papers sobre Carles Riba* de Joan Ferraté²¹ són una reedició del cèlebre *Carles Riba, avui* (Barcelona, Alpha, 1955) més tres articles dispersos sobre la figura i l'obra de Carles Riba i una sèrie d'apèndixs. El primer dels apèndixs presenta unes anotacions que Carles Riba va fer a *Sobre la poesia i el símbol*, més l'única carta que Riba va escriure a J. Ferraté; al segon, s'hi reproduïx la polèmica que van mantenir J. Fuster i el mateix Ferraté a propòsit de Salvador Espriu: és, doncs, una miscel·lània un xic estranya, però que Ferraté ja anuncia i justifica al *Prospecte*.

Pel que fa referència als articles sobre Carles Riba, tant els de 1955 com els altres, val a dir que són un exercici poc freqüent d'intel·ligència lectora. I, probablement, conté els judicis més assenyats (sense cap tipus de mitificació) que s'han dit sobre l'obra ribiana. Un altre al·licient del llibre és que no té en compte un sol aspecte de l'obra ribiana, sinó que s'endinsa en diversos llibres i facetes. En aquest sentit, els articles que ens semblen més destacables són el de *Les Elegies de Bierville*, i els que fan referència a *Salvatge Cor*, especialment *Sobre la poesia i el símbol, a propòsit de "Salvatge Cor"*. I, per damunt de tots, *El risc que salva*, una autèntica peça mestra. Articles que són referents ineludibles per a l'estudi del poeta.

Un fet positiu de la faceta crítica de J. Ferraté és que l'argumentació està basada en una sòlida teorització, i, en els articles, els dos vessants es compaginen a la perfecció. Vegeu, pel que fa referència a això que estem dient, l'article mencionat de *Sobre la poesia...* Aquest article el podem dividir en dues parts: en la primera teoritza sobre la naturalesa del símbol i de la poesia com a gènere, i n'estableix uns límits; i en la segona aquesta teorització es veu reflectida en una praxi. La teorització s'aplica al comentari de tres poemes de *Salvatge Cor*. Tres sonets les característiques dels quals es poden traslladar a altres del mateix recull. A la vegada, trobem tot un seguit de valoracions (tant particulars com generals d'altres poemes) que prefiguren una imatge de la idea de poesia (i de teoria) que defensa J. Ferraté.

Tanmateix, aquesta mostra *en positiu* de teoria i crítica es veu puntualment entelada per moments de reprovaçió maldient, com ara quan utilitza un article per carregar contra un tipus de traductors (*La nova Odissea*, ps. 107-115), o d'excessiva categorització, quan sosté que «la crítica de Carles Riba té molt poc de sistemàtica...» (p. 177: el llibre de J. Malé, per posar un exemple recent, és una mostra del poc encert d'aquesta afirmació), deguts, aquests moments escadussers, tal volta, a la seva «fe incommovable» com a crític.

L'alt nivell d'interès assolit en els estudis minva en els apèndixs, en particular el segon, la pertinença de la inclusió del qual costa de veure malgrat els arguments que l'autor exposa en els mots que obren el volum.

El llibre de Joan Triadú *Per comprendre Carles Riba* recull, sense gaires re-

21. JOAN FERRATÉ, *Papers sobre Carles Riba* (Barcelona, Quaderns Crema, 1993).

tocs, articles més o menys esparsos, de diversa índole, publicats en èpoques diverses.²² El lector agrairà sens dubte la possibilitat de llegir uns escrits que fins ara eren de difícil accés, on l'autor intenta apropar la figura de Riba des de les sòlites òptiques: narrador, crític, poeta, traductor.

Nogensmenys, el mateix caràcter miscel·lani de l'obra s'evidencia en alguns aspectes que fan desigual l'interès de la lectura: algunes idees hi són reiterades amb un cert excés, d'altres han perdut la seva vigència, certes valoracions són massa emfasitzades.

El fet positiu és que Triadú fa un acostament més personal de la figura del poeta que no pas valoratiu de la seva obra, encara que els títols semblen encaminar-se vers la valoració. Prova d'això és l'afirmació que segueix, a propòsit del Carles Riba narrador: «I recordem també que Riba fou poeta narratiu a última hora i evocà l'infant d'ulls bonics que havia estat, per a vessar-hi una llàgrima».

Conclusions

1) Carles Riba ha tingut, en el període que ens ocupa, una merescuda atenció que s'ha vist reflectida en un augment considerable dels estudis sobre la seva obra. Malgrat això, encara hi ha una part important de la seva producció que no ha estat del tot tinguda en compte, bé que, d'una manera tímida, comencen a aparèixer algunes directrius d'estudi. Per tant, hi ha un terreny poc atès, cada vegada més petit,²³ cultivat a base d'articles, mentre que obres com les *Elegies de Bierville* reben molta més atenció, amb el perjudici afegit que part dels estudis, molt propers en el temps, poden arribar a tenir massa punts de contacte.

2) Un punt a favor d'aquesta alta producció és que ja es pot dibuixar el que podria ser la bibliografia ribiana fonamental (molts dels llibres ressenyats en formarien part) i, per tant, a la gran qualitat de la creació s'hi afegeix la gran qualitat de la crítica. Una crítica que està contribuint al procés de desmitificació necessari per enfrontar-se a l'obra del poeta des d'una perspectiva seriosa i sòlida.

3) Tanmateix, la quantitat de tinta vessada sobre l'obra i la figura de Carles Riba no amaga dos aspectes que considerem importants: la mancança d'estudis sobre determinades obres i vessants de la producció ribiana i una certa monopolització —en el millor sentit del terme— dels estudis sobre Riba per part d'alguns, pocs, noms.

XAVIER FARRÉ VIDAL

22. Joan TRIADÚ, *Per comprendre Carles Riba* (Manresa, Faig, 1993).

23. El «cert interès per camps de l'obra ribiana fins ara menystinguts» que constatava Joan R. VENY-MESQUIDA (art. cit. a la nota 15) s'ha anat engrandint i consolidant en aquests darrers anys.

«Caplletra», núms. 13 (1992) i 15 (1993), València.

Els dos volums que sobre literatura medieval ha editat la revista «Caplletra» entre la tardor del 1994 i la del 1995 (amb data anterior) formen un recull d'articles de temàtica molt variada que reuneixen alguns dels estudiosos més representatius del moment. Podem llegir tota mena de treballs derivats d'estudis d'edició de textos o de codicologia i paleografia. També la recerca documental i arxivística té un lloc important en aquests papers, especialment al segon volum. En general, els articles replantegen moltes qüestions o aporten novetats que evidencien els molts buits que queden encara per omplir en aquesta disciplina.

Oferim una breu ressenya de tots els articles reunits en els dos volums i en l'ordre amb què apareixen, tot i que la relació entre alguns d'ells potser aconsellarien el contrari.

Albert Soler col·loca un signe d'interrogació darrere del vers «enfren la vinya e'l fenollar», famós pel referent autobiogràfic que sempre se li ha atribuït. Se centra en la lectura clàssica del *Llibre d'amic e amat*, entès com la narració d'una experiència mística personal de l'autor. Albert Soler analitza les arrels d'aquest pretès autobiografisme i en justifica les causes per demostrar que no es tracta d'altra cosa que d'un prejudici que ha impedit, entre altres coses, entendre la relació entre aquesta darrera part de l'obra, que sempre s'ha considerat un afegit posterior, i el seu conjunt. L'estil místic i sentencios, que és general a tota l'obra del beat, és la millor forma de justificar, dins l'estructura narrativa del *Blaquerna*, que la vida eremítica ha suposat per al protagonista la culminació de la seva relació amb Déu.

Josep Pujol utilitza el seu domini de la literatura religiosa medieval per editar i comentar un poema anònim del segle XIV conservat a la Biblioteca del Monestir de Montserrat, interessant per la seva singularitat: en primer lloc, perquè és l'únic poema conegut dins la tradició litúrgica catalanooccitana que desenvolupa el tòpic del «lignum crucis»; en segon lloc, perquè segueix la tradició dels estramps i de les rimes cares amb la mateixa forma del poema X d'Andreu Febrer; i, en tercer lloc, per unes semblances molt puntuals amb un poema de Peire Cardenal. Per tot això creu que és interessant editar-lo i comentar-lo assenyalant totes les relacions amb altres poemes del mateix gènere.

J. A. Ysern intenta definir la concepció medieval de la dona a partir del que s'explica i del que se sobreentén al *Recull d'eximplis* d'Aguiló i Fuster. L'article encapçala una selecció dels «exempla» o dels fragments més curiosos d'aquest recull. Ysern destaca la contradicció entre la importància reconeguda de la dona a la societat medieval, com a mare i com a esposa, i el menyspreu per la seva baixa condició i per la seva naturalesa pecadora.

A. T. Alomar i Canyelles presenta un estudi sobre el lèxic de la versió catalana del segle XIV del manual de guerra de Flavi Vegeci Renat: *l'Epitoma rei militaris*. La traducció respon a la demanda generalitzada d'aquest tipus de textos durant els segles XIV i XV per la seva utilitat pràctica. Jacme Castellà no tradueix

directament de l'original llatí sinó d'una versió francesa que no posseïm. Això dificulta l'estudi d'Alomar a l'hora d'analitzar les formes de traducció perquè ha d'ignorar aquest fet i comparar només la versió llatina i la catalana. Exposa diversos exemples de la dificultat de trobar equivalents entre el lèxic llatí i el català, i sobretot entre l'armament llatí i el català de l'època. Al final, presenta una llista alfabètica d'unitats lèxiques del camp de l'armament, primer de la versió llatina, després de la catalana, i, després una llista de les correspondències entre totes dues amb una mínima definició presa del diccionari llatí-francès de Gaffiot.

Lluís Cabré reflexiona sobre la diversitat de sentits del «jo» literari a les obres medievals i de la productivitat i efectivitat del joc de la ficció autobiogràfica. Això el porta a replantejar el mateix concepte de literatura o de consciència literària de l'època, sobretot arran del repàs de la bibliografia especialitzada. Exemplifica aquestes reflexions amb l'anàlisi de les noves rimades de Pere March, que ofereixen tres models diferents d'ús i actituds del «jo» literari.

Jaume Turró edita i comenta els *Vint triomfs* de Romeu Llull en relació amb la poesia religiosa de certamen. Compara aquest poema amb un de molt semblant de Jaume d'Olesa i amb un altre de Ferrando Dieç. Tots tres tenen vint cobles, número força rar en els goigs o triomfs. Per això creu que tots tres responien a la mateixa convocatòria mariana. Analitza i comenta la versió de Romeu Llull com a exemple del sistema de composició d'aquest tipus de poesia, molt poc original i molt fixada, tant pel que fa al lèxic com pel que fa a la forma. Utilitza un vocabulari molt culte i llatinitzant que s'adapta bé a la forma del vers. Com que la tradició era molt rica, el poeta només havia de combinar, amb més o menys habilitat, sintagmes, estructures i tòpics.

Que els arguments de Plaerdemavida en favor del bes siguin els mateixos que censura Eiximenis ja no ha de sorprendre ningú, perquè el pes de la literatura religiosa i moral sobre la literatura profana ha estat reivindicat de fa temps. Xavier Renedo analitza la presència de la teoria moral sobre un aspecte tan concret com el bes, en obres com el *Tirant*, el *Conte del Graal*, el *Decameró*, el *Libro del Buen Amor*, *lo Somni...* Sobre la teorització moral aporta exemples de les arts d'amor, dels penitencials i d'Eiximenis. Personatges com Camesina demostren que el coneixement sobre temes de moral cristiana era estès i profund entre gran part de la població i que sense cap mena de dubte això condicionava el seu comportament quotidià.

Tomàs Martínez, editor de la traducció catalana de les *Tragèdies* de Sèneca, fa un repàs de la difusió i de la ràpida cristianització d'aquest filòsof arreu d'Europa durant l'edat mitjana. En el cas de les *Tragèdies* destaca la contribució fonamental del comentari de Nicolau Trevet en la seva difusió i n'assenyala l'estreta vinculació amb la versió catalana. Corregeix així la vella divisió de Rubió entre tragèdies comentades i tragèdies traduïdes perquè Rubió suposava que la font de la traducció era l'original llatí i no un manuscrit glossat amb els comentaris de Trevet, les referències a Boccaccio i les postilles a Petrarca, com els que circulaven a l'època.

Lluís B. Polanco i Roig és l'autor d'una edició crítica del *Liber Elegantiarum* de Joan Esteve. El presenta com una de les primeres mostres del que considera

l'humanisme estricte, el purament lingüístic i gramatical. Creu que el llibre ha estat mal estudiat i mal entès, pels molts errors que presenta, pel desordre en l'exposició, pel seu poc rigor en les entrades i per la inclusió d'un lèxic tan limitat. Per vèncer totes aquestes dificultats creu que el que és millor és un bon estudi de fonts. Assenyala com a font més directa els *Rudimenta grammatices* de Niccolò Peroti i en posa diversos exemples, que es concentren especialment a les dues últimes parts. L'estreta vinculació amb aquesta font i la dependència d'altres fonts conegudes, segons Polanco i Roig, resta originalitat al *Liber* i demostra una vegada més que l'humanisme a Catalunya és el fruit d'una importació.

F. M. Gimeno i Blay complementa l'article de Tomàs Martínez amb una detallada descripció codicològica del manuscrit II-3096 de la Biblioteca del Palacio Real, que conté, entre altres coses, la versió catalana de les tragèdies de Sèneca. Actualment, el manuscrit conté dos miscellanis, A i B, units des de l'època de Ferran VII per una enquadernació defectuosa. Aquesta enquadernació va canviar l'ordre de les dues obres que contenia el manuscrit A, que ja devia estar desenquadernat en aquell moment i, a més, va canviar també l'ordre dels quaderns de les *Regles d'amor*. Gimeno i Blay reconstrueix l'ordre del manuscrit original tot indicant-ne la foliació antiga i la moderna. Corregeix la datació de Massó, que situava tot el manuscrit al segle XIV. Creu que A és anterior al 1387-9 perquè és la data de la traducció de les *Regles*, i situa B a la segona meitat del segle XV. Com que el format del manuscrit és el del llibre-registre, creu que va ser copiat a la Cancelleria i fa una breu història dels possessors coneguts.

Antoni Ferrando demostra que el terme «valenciana prosa», que tanta fortuna ha fet en la historiografia catalana medieval, no ha estat mai el nom que definia l'estil llatinitzant i ampul·lós que caracteritza la literatura catalana, i especialment valenciana, dels segles XV i XVI. Ho demostra a partir de diverses cites dels autors de l'època, entre les quals hi ha les vuit úniques on apareix aquest terme. Dóna la raó a aquells historiadors de la llengua que han vist en el terme una forma cultista de dir «llengua valenciana» i que han vençut així les reticències de molts a acceptar un terme que semblava trencar la uniformitat de les lletres medievals.

V. J. Escartí estudia el manuscrit 212 de la Biblioteca Universitària de València que inclou, entre altres textos historiogràfics, la famosa *Crònica de Sant Joan de la Penya* i la *Crònica de Pere el Cerimoniós*. En fa una breu descripció codicològica i resumeix el contingut de les cròniques de Joan I, Martí l'Humà i Ferran I. Gràcies a això pot datar el manuscrit entre el 1420 i el 1430 i no al final del segle XV, com deien Massó i Pagès. La preferència clara pels Trastàmars que demostra el text fa pensar en aquells reculls historiogràfics al servei de la política, tan freqüents al segle XV. Afirmar que el compilador vol fer un compendi històric des dels orígens coneguts de les terres hispàniques fins al moment present com un intent dels Trastàmars d'afermar-se al tron i de justificar les ambicions italianes del Magnànim. Al final de l'estudi ofereix una edició no crítica d'aquests textos per donar-ne notícia.

Els escassos protocols conservats del notari Antoni Barreda aporten noves dades i molt interessants sobre la biografia de Joan Roís de Corella. Això permet

a Jaume Chiner situar la mort de l'escriptor el 6 d'octubre de 1497, com ja havia indicat Riquer. Ens diu, però, que tenia 62 anys quan va morir i, per tant, que va néixer el 1435, la qual cosa el converteix en un escriptor realment precoç. També sabem que no era el primogènit, com sempre s'havia cregut, sinó el segon dels fills mascles i que per això va optar pels estudis eclesiàstics.

Jesús Villalmazó precisa la data i el lloc de la mort de Jordi de Sant Jordi a partir de nous documents apareguts a l'Arxiu del Regne de València i que transcriu fragmentàriament. Aquests documents permeten afirmar que Jordi de Sant Jordi va morir segurament entre el 12 i el 15 de juny del 1424 a Barcelona.

F. Gimeno i Blay presenta un minuciós estudi graficodicològic del manuscrit 9750 de la Biblioteca Nacional de Madrid per tal de demostrar la falsedat de les hipòtesis de Jaume Riera i Sans sobre el *Curial e Güelfa*. Fa un estat de la qüestió dels estudis sobre el manuscrit, més abundants des de la polèmica. Demuestra que el manuscrit té totes les característiques del format de llibre-registre, típic de la Cancelleria Reial o de les oficines de còpia de la Corona d'Aragó entre els segles XIII i XIV. A més, la lletra del manuscrit és un bon exemple de la transició entre la cursiva cancelleresca o bastarda a la humanística. Això permet situar el manuscrit entre el 1430 i el 1440. Hi ha altres indicis que ho avalen com les dues caplletres i les rúbriques, afegides, segons Mundó, per un erudit castellà en el moment de l'enquadernació. Per afegits posteriors com les indicacions de «primero» i «segundo» i pel paper que serveix de farciment a la coberta, pot precisar que el manuscrit va ser copiat en una zona de confluència amb Castella o a Castella mateix.

Albert Hauf torna a cridar l'atenció sobre el *Liber Elegantiarum* de Joan Esteve i sobre les moltes fonts narratives que amaga i que encara estan per descobrir. Concretament, Hauf s'hi interessa perquè són un índex del conjunt de textos i lectures assequibles als escriptors valencians de la generació de Joanot Martorell i d'Isabel de Villena i perquè revelen un mètode de composició semblant al del *Tirant*. Creu que el *Liber* anava destinat als pocs lectors que podien reconèixer a través de les seves pàgines les facècies del Poggio, fragments de clàssics llatins i textos de narrativa històrica, entre frases sentencioses i receptes culinàries. Moll ja va descobrir que el *Liber* seguia l'*Obsidionis Rhodiae urbis descriptio* de Guillaume de Caoursin, vicecanceller de l'Hospital que descriu un dels setges turcs més importants de la ciutat. Això revela que la data de la dedicatòria del *Liber* és equivocada ja que, en comptes del 1472, ha de ser per força el 1482 perquè el setge de Rodes més famós va ser el 1480. Edita el text llatí de Caoursin, després d'una sinopsi argumental en català. Assenyala tots els fragments de Caoursin fins ara detectats en Esteve.

A. Rubio Vela, a partir de documents de l'Arxiu Municipal de València, reivindica el paper de l'Escrivania Municipal en l'elaboració de la prosa moderna vinculada tradicionalment i exclusivament a la Cancelleria Reial. Reivindica també l'atenció dels filòlegs per aquests textos, que demanen urgentment un estudi lingüístic i literari. Indica l'evolució del paper de l'escrivà i el seu creixent poder relacionat amb el creixement de les ciutats i de la seva estructura administrativa i burocràtica. L'escrivà era notari de professió i expert en l'art de l'escriptura. Era secretari de regidors,

molt proper a les persones més influents, i persona de gran experiència ja que el càrrec podia durar molts anys. El 1371 s'adverteix un gran canvi a l'Escrivania Municipal de València quan el nou escrivà, Bartomeu Vilalba, imposa un estil personal a tota la documentació i especialment a la correspondència. És un estil llatinitzant i sintàcticament perfecte. Va romandre 28 anys al càrrec i va crear precedent. Des de llavors s'exigirà que l'escrivà tingui també un cert virtuosisme estilístic. Conservem mostres de correspondència entre Vilalba i els funcionaris de la Cancelleria Reial que contínuament lloen el seu bon estil. Sembla, per tant, que aquí abans que enlloc va començar a difondre's el coneixement dels clàssics de l'antiguitat.

En els primers paràgrafs del seu article, Miquel Batllori aclareix que, malgrat les promeses del títol, limitarà la seva exposició a l'aportació dels Borja a la política italiana i europea de mitjan segle XV i fins al final del XVI i, més concretament, de les figures d'Alfons de Borja, el papa Calixt III, i Roderic de Borja, el papa Alexandre VI. Narra amb tota mena de detalls les seves biografies i posa especial interès en el caràcter dels protagonistes i en el seu excessiu nepotisme, sempre criticat pels historiadors. Destaca el paper d'ambdós papes en els esdeveniments polítics més transcendents i demostra un gran rigor a l'hora de documentar totes les dades.

Tomàs Martínez analitza en aquest volum la traducció d'Antoni Canals del *De providentia* de Sèneca amb el doble objectiu d'estudiar la recepció de Sèneca a través de les traduccions i de canviar la visió tradicional de l'obra de Canals com una lenta i progressiva assimilació dels clàssics. Matisa la visió dels clàssics per Canals i la compara amb la de sant Agustí o sant Jeroni que aprofitaven els fets i dits dels pagans en benefici propi. Igual que a l'article anterior fa un repàs de la recepció de Sèneca des de París, centre difusor des de mitjan segle XIII per ser un nucli intel·lectual i universitari. De la traducció de Canals en destaca la tendència cap a la cristianització, la comprensió insuficient del llatí i les mostres d'una certa desgana a l'hora de traduir. Tot això ho atribueix al fet de tractar-se d'una obra d'encàrrec.

ISABEL GRABULEDA I TEIXIDOR

L'obra de Pere i de Jaume March

MARCH, Pere: *Obra completa*, a cura de Lluís Cabré, Barcelona, Editorial Barcino, 1993 («Els Nostres Clàssics, Col·lecció A», 132»).

MARCH, Jaume: *Obra poètica*, edició crítica de Josep Pujol, Barcelona, Editorial Barcino, 1994 («Els Nostres Clàssics, Col·lecció A», 133).

Vet ací dos volums del tot complementaris, que ens arriben molt oportunament a les mateixes portes de les commemoracions ausiasmarquianes i que reclamen per al gran poeta de Gandia, Ausiàs, la mateixa sort que han tingut el seu

pare i el seu oncle: la de tornar a veure la llum en edicions modernes, pulcres i acurades, que responen a les exigències i coneixements de la crítica actual.

Tanmateix, i tenint en compte que fa relativament poc, el 1987, que va aparèixer a València una edició conjunta de les *Cobles i noves rimades de Pere i Jaume March* en la col·lecció l'«Estel» de l'editorial Tres i Quatre, hom podria qüestionar la necessitat de tornar a reeditar en volum a part l'obra d'aquests dos autors. Em limitaré a enviar l'estudiant o estudiós que a hores d'ara encara es planteja tal pregunta a la documentada ressenya apareguda en el volum tercer d'aquesta revista («Llengua & Literatura», ps. 579-582), on els mateixos Cabré i Pujol expliquen de manera prou convincent per quines raons l'edició valentina no supera, ni de molt, la segona de Pagès, apareguda a Tolosa el 1949, on l'erudit rossellonès va introduir les correccions assenyalades en la nota crítica de Jeanroy («Romania», LXII (1936), ps. 286-287). Aquestes i d'altres remarques no van ser tingudes en compte en l'edició valenciana, en la qual, d'altra banda, és molt evident la hibridació produïda per un aprofitament massa apressat i heterogeni de materials procedents d'edicions diferents i preparades amb criteris també diferents.

En aquest sentit, les edicions que comentem ara i ací contrasten del tot amb aquest immediat precedent. Un i altre volum són el resultat d'un esforç i d'un projecte convergent i ben planificat, on es resumeixen els resultats de dues excel·lents tesis doctorals llegides el mateix any sota una mateixa, sàvia, direcció, que es detecta tant en l'estructura del conjunt com en la cura dels detalls. Anem per parts.

Gràcies a aquest esforç programat i conjunt de Cabré i Pujol tenim ara en la primera part d'ambdues introduccions quelcom més que una bona *mise au point* sobre la vida i context familiar dels March. Perquè aprofitant molt bé l'impuls que va suposar el treball de Mateu Rodrigo, un i altre editor no solament han tractat de resumir i de reinterpretar la documentació ja coneguda, sinó que n'aporten també molta de nova, sovint ben interessant. Tot i que és molt de doldre que encara sigui modernament inaccessible la documentació continguda en el *Libre de la Baronia*, és evident que hom ha pogut corregir o matisar moltes de les aportacions anteriors de Torras Amat, Pagès, Fullana i del mateix Rodrigo Lizondo, i que hem guanyat ja una perspectiva bastant clara del procés d'ascensió social que permeté als March d'accedir a l'estament de la cavalleria. Aquest procés, en certa manera comparable al dels Martorell, fou en bona part degut a la brillant gestió financera i a una considerable expansió patrimonial ocorreguda al llarg de la vida de Pere March II, «Lo Prohom» (1338), que fou qui posà els fonaments necessaris per al posterior ennobliment, a partir de Jaume March I (1360), de la descendència establerta a Catalunya i al senyoriu de Gandia. L'útil arbre genealògic que ens brinda Pujol, tanmateix encara ple d'interrogants, permet de resseguir les connexions familiars, mentre que la documentació recollida en els apèndixs d'un i altre llibre facilita la lectura directa de materials fins ara inèdits. Entre altres documents, Pujol transcriu (Apèndix I) el testament d'aquest Jaume, pare dels dos poetes, Jaume i Pere, i avi d'Ausiàs, que aconseguí de superar la barrera que sepa-

rava els ciutadans honrats dels cavallers. Aquest important document —ara també publicat per Hernando dins l' *ATC*, XII (1993), ps. 305-313—, no sé si ajudarà a acallar la vella polèmica sobre els orígens de la família March. A cavall entre Barcelona i València, d'on fou jurat i on es casà amb Guillemona d'Esplugues, Jaume March I morí al castell d'Eramprunyà i fou sebollit en la capella familiar del convent de Predicadors de Barcelona, tot i fer una deixa simbòlica a la confraria valenciana de Sant Jaume, de la qual es proclama membre. És aquest testament el que defineix la línia divisòria entre el poeta Jaume March, a qui pertocà l'herència barcelonina, i el poeta Pere March IV, representant de la branca valenciana. De fet trobem Pere March IV vinculat a València, a l'infant Pere i al seu primogènit, Alfons de Gandia i de Foix, comte de Dénia. Anomenat cavaller entre 1367 i 1369, la nova documentació aportada per Cabré (Apèndix II) evidencia el seu protagonisme com a procurador general del duc de Gandia davant Ricard II d'Anglaterra, en l'afer del rescat d'Alfons de Gandia, fet presoner pels anglesos a la batalla de Nájera. Només cal lamentar que, a fi de fer més manejable el volum, en aquesta edició definitiva hom hagi jutjat necessari de retallar d'una manera tan dràstica d'altres utilíssims documents transcrits i comentats en la la tesi de Cabré; materials que fan ben palesa tant l'acumulació de patrimoni en terres valencianes, com la influència exercida per Pere March en la cort ducal fins a la seva mort, esdevinguda a Balaguer, i que cal relacionar amb el paper d'intermediari que va exercir el duc de Gandia davant un Jaume d'Urgell que s'havia fet fort en aquella ciutat catalana.

Tot plegat, doncs, la primera part de la introducció d'ambdós volums conté aportacions que hem de qualificar d'importants i que facilitaran la tasca — encara necessària— de compilar una vasta monografia històrica similar i complementària a les que ja tenim sobre els Martorell.

Naturalment l'estudiós de la literatura s'interessarà més pel segon apartat, centrat en l'estudi de l'obra. Cabré i Pujol segueixen el lògic procediment de tractar de delimitar l'abast i el context de la producció d'ambdós poetes, començant per la datació i les característiques més importants dels textos editats. Cabré «tendeix a situar l'obra de PM entre el començament dels anys setanta i el final dels vuitanta» (p. 31), coincidint amb l'etapa «més intensament curial del poeta», factor que vindria corroborat per «l'anàlisi literària i dels manuscrits, que permet aïllar un component majoritari cavalleresco-moral» (p. 32) de caràcter eminentment vassallàtic. En aquest sentit cal assenyalar l'esplèndid esforç d'aquest editor per construir en les ps. 33-41 una síntesi clara i entenedora sobre l'important paper de l'infant Pere de Ribagorça i de la cort gandienc d'Alfons el Vell com a lloc on s'opera una important fecundació de la literatura quatrecentista per la cultura eclesiàstica. Certament, un dels mèrits evidents d'ambdues edicions, i en especial d'aquestes pàgines de Cabré, és el de demostrar fins a quin punt resulta fructífera la imbricació o empelt d'elements típics de la cultura clerical del moment en la mentalitat cavalleresca de personatges com PM, i, en conseqüència, com resulta d'útil a l'hora d'acostar-se als textos medievals aquell bagatge, ara tan ignorat. El

coneixement directe d'obres com la d'Eiximenis, Eiximeno i de Canals és ben perceptible al llarg d'aquest apartat i del dedicat a la biblioteca de PM, i en totes les notes, i, evidentment, ha resultat molt fructífer per a l'adequada comprensió i estudi de tota l'obra en general, i de poemes com l'*Arnès del cavaller* (ps. 76-83), en particular. De fet, l'anàlisi dels trenta-set volums llegats per PM (ps. 38-43), entre els quals destacaria la presència de títols com ara la *Summa collacionum* de Fra Joan de Gal·les i el *Manipulus Florum* de Tomàs d'Irlanda, podria fer pensar que es tracta d'una biblioteca més pròpia d'un predicador que no d'un cavaller, cosa que explica el *penchant* asceticomoralitzant del seu discurs satíric aplicat a l'àmbit políticossal del regiment de prínceps. Malauradament, en el cas de Jaume March l'únic referent possible és l'obra conservada. Així i tot, Pujol estableix també interessants connexions entre l'ètica cavalleresca d'*Honor e Delit* i la perspectiva moralitzant i doctrinal de textos ascètics com lo *Segon* d'Eiximenis i semblants, i no perd mai de vista els esmentats referents. Però, i com era d'esperar atesa la temàtica dels poemes de JM, resulta en el seu cas més evident la vinculació amb la tradició poètica occitana.

Precisament una altra característica comuna d'ambdues edicions que cal destacar és l'excel·lent domini que els editors demostren tenir de tot el que es troba relacionat amb aquesta tradició a la qual Jaume es manté deliberadament fidel, i que ja conjuminava gèneres de marcada influència clerical, com el sirventès moral, amb la cortesia i la *fin'amor*: autors, teoria poètica, gèneres, tòpics, mètrica, rimes, etc. A aquests elements, cal afegir-hi, encara, l'al·legorisme amorós característic del *roman* francès. Per això l'obra de Jaume March, com bé ho prova Pujol en el nucli central del seu estudi detallat dels poemes en noves rimades i de la poesia lírica (III-IV), i també en les notes, resulta un punt de confluència literària tan important.

Pel que fa a l'edició dels textos, hom guanya la definida impressió, corroborada pel confrontament amb les edicions precedents i amb algunes cales estratègiques d'alguns dels manuscrits emprats, que en ambdós casos l'establiment del text s'ha fet a partir d'un seriós i absolut control de tota la tradició manuscrita coneguda i de les edicions existents, amb indicació clara i puntual dels criteris seguits, de les esmenes i de totes les variants, anotant i dilucidant críticament amb seny i cautela la complexitat de cada problema plantejat i adaptant, dins del que és possible, la transcripció, de manera lògica i coherent, als criteris ja tradicionals en la col·lecció ENC. Hom tracta de solucionar els problemes que planteja l'adequació a la normativa actual sobre accentuació, de la llengua poètica occitanitzant de l'època, a partir de l'estudi previ de les rimes i de la llengua híbrida, encara modificada pels copistes (JM, ps. 91-107; PM, ps. 83-110). Ambdues edicions, dotades a més del corresponent glossari i d'abundant anotació lingüística, contribueixen, doncs, decididament a un millor coneixement d'aquesta llengua poètica en més d'un sentit ambivalent, que planteja encara moltes qüestions que només serà possible arribar a aclarir conjuntament a partir d'aportacions similars i de més monografies específiques.

Cada poema va sistemàticament precedit d'un breu davantal explicatiu dels

principals temes i motius i d'una doble anotació que inclou, d'una banda, totes les variants textuais i combina, de l'altra, la indicació de les correccions introduïdes i la justificació de les lliçons procedents d'altres mss., amb una molt rica varietat d'informació que abasta des del repertori de fonts detectades, tòpics poètics i doctrinals, *loca similia* de la tradició occitana i francesa, etc., a l'explicació dels occitanismes, refranys, etc. D'aquesta manera es complementa generosament la informació continguda en la introducció i en el glossari i hom acomboia en tot moment el lector modern, permetent-li, no solament tenir sempre a la vista el text editat, sinó també totes les variants, els criteris amb què hom ha fet cada opció i una abundant informació que facilita passa a passa una més segura comprensió de l'obra, assenyalant si s'escau els llocs dubtosos i discutibles. Això es fa, a més, amb naturalitat i sense pedanteria. Cabré, per exemple, en el poema II, v. 60: *que tals sab dir quez ha paucha bonesa*, anota: *No entenc aquest vers. Atesa la professió d'humilitat, es pot parafrasejar: «el poeta confessa la migradesa de la seva virtut i, tanmateix, és capaç de formular els bons consells»*. Comentari que en realitat demostra que sí que ha copsat prou bé el sentit del text, que podríem traduir: «Hi ha tal que sap predicar, i es troba mancat de bondat», o sigui: com una al·lusió als *qui dicunt et non faciunt*, que no estan moralment a l'altura de la seva predicació; la manifesta distància entre la teoria i la praxi exemplar que Turmeda criticava en els frares: «Ço que oïràs dir faràs, / e ço que ells fan esquivaràs: / d'aicells ho dic qui lo cap ras, / porten, e barba» (*LBA*, 25-28).

Una de les funcions d'edicions com la que comentem és la de propiciar posteriors remarques i puntualitzacions, que poden contribuir al diàleg o a la reacció crítica. Llevat que en algun lloc algú pugui sentir preferències per alguna lectura diferent —així en l'endrega del mateix poema II, IX, v. 61: *Verges d'onor*, la lectura *onor* contrasta amb la de les edicions Pagès i Vidal, que s'inclinen per la comuna a la resta de mss., on es posa més l'èmfasi en la humilitat (*humils*), virtut que l'autor subratlla també en la tornada del poema III, X, v. 69 *...humil Verges e pia*—, allò que més m'ha cridat l'atenció en les edicions de Cabré i Pujol no són, com passa tan sovint, els llocs que provoquen un estímul *per negationem* davant errors manifestes d'interpretació, o d'*ignorantia elenchi*, o d'ignorància pura i dura. Ben al contrari: es tracta més aviat de remarques que corroboren o amplifiquen en un o altre sentit allò ja ben aclarit i explicat, sovint en passatges no gens fàcils d'esbrinar. Contrastem, si més no, el que apunta l'anònima *Summa* de vicis i virtuts en la qual s'inspirà Chaucer: *Qui ad contumeliam illatam intumescit vel contendit similis est... scorpionis... Scorpiones sunt maledicentes et contumeliosi* (Wenzel, p. 167), amb l'anotació del poema II de PM, v. 41, on s'esmenta l'home amb '*ús d'alacrà*'. I així successivament.

El text de JM sembla presentar més problemes sintàctics i de possible corrupció textual. Tanmateix em resulta difícil discrepar fonamentadament amb la majoria de solucions presentades des d'una generosa perspectiva que abasta la literatura medieval catalana i occitana i no ignora, quan s'escau, la castellana ni la llatina, ni els millors llibres de referència.

Crec, en resum, que un i altre volum acompleixen molt bé la funció d'una bona edició de textos clàssics; que hem de congratular-nos de tenir finalment tan a l'abast aquestes dues obres, ja des d'ara d'obligada referència, i que cal agrair públicament als Drs. Cabré i Pujol un treball ben fet i a la doctora Lola Badia el seu eficient mestratge; sense oblidar, com fem massa sovint, la silenciosa dedicació d'Amadeu Soberanas, director d'«Els Nostres Clàssics», una col·lecció que, com és prou evident, va superant fites cada vegada més altes.

ALBERT G. HAUF

Biblioteca universitària. Història de la llengua

Sota aquest epígraf, Eumo Editorial (Estudi General de Girona i Estudis Universitaris de Vic) ha publicat una sèrie de volums de caràcter monogràfic que són una contribució excel·lent a la història del català en el seu aspecte sociolingüístic, és a dir, de caràcter extern, i que desitgem que tingui continuïtat.

1. August RAFANELL, ed.: *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la llengua catalana*, 1991

És bàsicament una antologia de textos, precedida d'una «Introducció», des de Ramon Vidal de Besalú, fins als darrers autors que, ja en el segle XX, han tractat aquesta qüestió, inclosos aquests en un capítol ben explícit: «La liquidació del mite». En total són quaranta textos ben representatius del «llemosinisme català». Rafanell, que ha realitzat la seva tesi doctoral sobre aquest tema (la qual esperem de veure publicada aviat), en fa una bona introducció, que condensa tota la doctrina que es desprèn d'aquests textos. I afegim que ens intriga una mica l'afirmació de la nota 6 en el sentit que «Albert Soler ha demostrat que l'original en què es va basar Bonllavi en la seva modernització era una versió occitana del *Blanquerna* lul·lià» (p. 13), que ens agradaria de veure confirmada pel mateix A. Soler.

2. F. FELIU, S. MARTÍ, F. TEN i J. VICENS, ed.: *Tractar de nostra llengua catalana. Apologies setcentistes de l'idioma al Principat*, 1992

Es tracta d'una selecció d'onze textos, des del començament del segle XVII (Onofre Manescal) fins al començament del XIX (Ballot), ben representatius d'un

gènere típic de l'edat moderna: l'apologia de la llengua catalana, els quals reflecteixen bé les peculiars circumstàncies sociopolítiques de la història del català en aquest període, i també del nivell científic dels autors. Els editors, no solament fan una presentació de cada autor i de la seva obra, sinó que a la «Introducció» presenten un panorama general crític, tant en relació intrínsecament amb el gènere com també de caràcter historiogràfic, és a dir de les opinions dels autors com Rubió, Comas, Pitàrch, que s'hi han dedicat. Encara que aquesta selecció, com diu el títol, es limita als autors del Principat, els editors ens anuncien que «està previst que un volum d'aquesta mateixa col·lecció estudiï les apologies valencianes del set-cents» (nota 5, p. 10) a les quals es refereixen àmpliament a la introducció.

3. Joan REQUESENS I PIQUÉ, ed.: *Jaume Collell i la llengua catalana. Selecció de textos*, 1994

En la «Introducció», Requesens ens aporta un resum biogràfic del canonge on presenta aquest personatge en tota la seva complexitat personal, ideològica i com a home d'acció, tant en l'aspecte més positiu d'animador i gran activista del catalanisme renaixent de caràcter catòlic i conservador, però no integrista, que és el que li ha reportat una fama merescuda, com també en l'aspecte menys positiu d'home inadaptat als nous corrents culturals del període noucentista, sobretot respecte de la normativa lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans, a la qual restà explícitament i activament hostil. Totes aquestes actituds són ben il·lustrades i demostrades en una selecció de textos molt acurada i de gran valor informatiu no solament per a resseguir la trajectòria de Collell sinó també per a la història de la llengua i de la cultura catalanes de la seva època.

4. Modest PRATS, ed.: *Política lingüística de l'Església catalana. Segles XVI-XVII*, 1995

L'autor, bon coneixedor de la història de l'Església i de la llengua catalanes, en la «Introducció» habitual d'aquests volums fa una descripció molt ajustada de l'ús de la llengua catalana en l'àmbit eclesial pastoral en el període post-tridentí i abans de les limitacions regalistes i uniformadores del segle XVIII. S'hi reflecteix molt bé la tensió entre l'ús de la llengua catalana com a llengua pròpia del país i la influència del prestigi de la llengua castellana. La selecció de textos il·lustra molt bé tota aquesta tensió en els diferents àmbits diocesans de la Tarraconense, bàsicament favorable a l'ús del català, i també hi aporta uns textos precedents ben interessants com són les disposicions dels concilis carolingis. En una ocasió M. Prats recull una disposició dels jesuïtes, de 1596, però fóra interessant d'aprofundir en l'ús lingüístic en els col·legis d'aquest orde, com també

en el cas d'altres ordes i cases exemptes de la jurisdicció diocesana i que tenien una influència social.

5. Dante ALIGHIERI: *De vulgari eloquentia*, edició bilingüe, traducció de Pep Gómez Pallarès i introducció de Mirko Tavoni, 1995

Es tracta d'una obra clàssica de la història de la lingüística, que ara ens és oferida en versió catalana. La «Introducció» (traduïda per Narcís Iglésias, suposem que de l'italià) ens il·lustra del context cultural en què va aparèixer (procés d'expansió literària i social de les llengües romàniques durant la segona meitat del segle XIII) i de l'actitud de Dant en aquest sentit. Paradoxalment, un partidari com era ell de l'ús del vulgar en tots els àmbits, va redactar en llatí el text en què tracta d'aquesta qüestió. Aquest fet contrasta d'antuvi amb l'actitud de Ramon Llull, el qual en un text en català, és a dir en vulgar, com és el *Blaquerna*, preconitza el llatí com a llengua universal.

JOSEP MORAN

L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i Rafael Patxot

MALUQUER I SOSTRES, Joaquim: *Rafael Patxot i Jubert, mecenes i científic*, Barcelona, Editorial Pòrtic, 1994 («Vides i Memòries», 10).

MASSOT I MUNTANER, Josep: *Inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, vol. IV dels *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993 (fascicle I) i 1994 (fascicle II).

MASSOT I MUNTANER, Josep: *Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'inventari de l'arxiu*, vol. V dels *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

PUNTÍ I COLLELL, Joan: *Ideari cançonístic Aguiló*, a cura de Josep Massot i Muntaner, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Universitat de les Illes Balears, 1993 («Biblioteca Marian Aguiló», 16).

SAMPER, Baltasar: *Estudis sobre la cançó popular*, a cura de Josep Massot i Muntaner, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Universitat de les Illes Balears, 1994 («Biblioteca Marian Aguiló», 18).

El febrer de 1963, Josep Iglésias reclamava l'atenció sobre Rafael Patxot i Jubert (1872-1964) en un apunt biogràfic remarcable, on compendia l'activitat cívica, cultural i científica que va impulsar el patrici empordanès des de la Funda-

ció Concepció Rabell i Cibils, la Institució Patxot i d'altres.¹ Hi esmentava els concursos musicals Eusebi Patxot i Llagostera; els premis històrics i polítics Rafael Patxot i Ferrer; el Concurs de la Haia, sobre dret públic internacional; l'Arxiu de Núvols; l'*Atlas Internacional de Núvols*; la Masia Catalana, amb el Centre Excursionista de Catalunya; el Llegendari Popular Català; el Refranyer Popular; l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, amb l'Orfeó Català; l'ajut a l'Institut d'Estudis Catalans durant la dictadura de Primo de Rivera, etc. El balanç de tot plegat l'establia en els termes següents: «Rafael Patxot va contribuir a donar una excepcional dignitat a la nostra cultura, ajudà decisivament a sostenir-la en tots els ordres en un dels períodes crítics en què l'assistència oficial li era regatejada o negada. No és aventurat d'afirmar que, avui encara, vivim de la renda espiritual que ens proporciona el capital d'obres d'erudició i d'alta investigació que aleshores agabellàvem, gràcies també, en bona part, al mecenatge de Rafael Patxot» (p. 33). Tanmateix les vicissituds històriques, la distància i el pas del temps n'havien enfosquit el record.² Calia recuperar-lo, no sols perquè era de justícia, sinó també perquè la memòria col·lectiva garantia i garanteix la identitat nacional. Aquell retrobament escrit, que era el primer a Catalunya d'ençà de la guerra, va prendre forma a «Serra d'Or», a l'empara de Montserrat. La bibliografia sobre Patxot no ha crescut gaire des d'aleshores, bé que les aportacions han estat de profit. La més recent, *Rafael Patxot i Jubert, mecenes i científic*, de Joaquim Maluquer Sostres, culmina el camí que s'iniciava trenta anys endarrere, és a dir, la recuperació de la vida i l'obra de Patxot. El gruix del volum detalla les activitats del biografat: científiques (sobre astronomia i meteorologia), literàries (com a col·laborador de «L'Avenç» en temes d'orientació astronòmica i traducció d'obres de ciència o literatura) i de mecenatge (ajuts a entitats, treballs de recerca i d'arxiu, publicacions, formació d'investigadors, etc.).³ Entremig batega l'home de caràcter, fidel a les seves conviccions d'humanisme cristià, d'amor a la família, a la llibertat i a Catalunya. Aquest perfil l'avalen dos néts de Patxot. Tots dos han vist la manera de donar suport al treball de Maluquer: mentre que Núria C. Patxot Delétra hi aporta el testimoni preliminar —a més d'haver facilitat informació a l'autor i d'haver revisat el text—, Rafel Carreras Patxot ha seleccionat les fotografies que l'il·lustren. Per tal d'afavorir el lector general, l'edició defuig les notes; integra algunes referències en el discurs i ofereix un apartat final de bibliografia. Tot i que valorem i agraïm les dades inèdites que desplega, a partir de les quals la imatge de Patxot es concreta i guanya en profunditat, el que fa més estimable aquesta obra

1. Josep IGLÉSIES, *L'obra i el mecenatge intel·lectual de Rafael Patxot i Jubert*, «Serra d'Or» (febrer 1963), ps. 30-33, escrit «amb motiu d'haver-se escaigut no fa gaire els noranta anys de Rafael Patxot», nascut a Sant Feliu de Guíxols el 8 de maig de 1872.

2. Residia a Fribourg (Suïssa), colpit pel llarg franquisme i per l'actuació de molts catalans, els revolucionaris del 36 i els conformistes amb la dictadura. El seu llibre *Guaïtant enrera. Fells de la vida d'un octogenari* (Ginebra, 1952) no era a l'abast del públic català.

3. Vegeu Josep MASSOT I MUNTANER, *Rafael Patxot retrobat*, «Serra d'Or» (novembre 1994), ps. 21-23, reproduït en el seu llibre *Escriptors i erudits contemporanis* (Abadia de Montserrat, 1996), ps. 157-163.

és que hagi restituit al biografat el reconeixement públic que li correspon. Com és natural, encara resten caps per lligar i episodis per esclarir, sobretot quant al període d'expatriació. Esperem que l'interès per Rafael Patxot determini, d'ara endavant, l'aparició d'estudis de fons, cada cop més especialitzats i minuciosos, amb la seguretat que se'n beneficiaran tant la seva memòria com la cultura catalana, que ell va honorar sempre.

També ha sortit de l'embarbissament causat per la guerra l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. La cessió de l'arxiu de l'Obra al monestir de Montserrat va tenir lloc l'any 1991. Josep Massot i Muntaner ha portat a terme l'encàrrec d'inventariar-lo i d'obrir-lo als estudiosos —en còpies microfilmades que es poden consultar a la Biblioteca de Catalunya i al Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, dependent del Departament de Cultura de la Generalitat—, i ha reprès la tasca editorial de l'Obra del Cançoner, dins les Publicacions de l'Abadia de Montserrat.⁴ L'edició de *Materials*, aturada l'any 1929, ha prosseguit amb el volum IV, *Inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya* (en dos fascicles, 1993 i 1994), i el V, *Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'inventari de l'arxiu* (1995).⁵ Els propers contindran memòries de treballs de camp («missions de recerca») i mostres de cançons, tal com s'havia fet entre 1923 i 1929. El format dels nous *Materials* s'adiu força amb l'originari, cosa que recalca l'esperit de continuïtat d'aquesta segona època.

El primer fascicle de l'*Inventari* descriu la part que Patxot no va retirar de Barcelona: la sèrie A (*Materials Aguiló*) conté la notabilíssima col·lecció de Marià Aguiló i Fuster; la sèrie B (*Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*) aplega campanyes de recerca, donacions i concursos del Cançoner, però també carpetes del Llegendari Popular Català i del Diccionari de la Dansa, entre altres coses. El segon fascicle és dedicat al fons que va arribar de Suïssa abans de l'estiu de 1994: la sèrie C (*Missions, concursos i altre material de l'Obra del Cançoner*) i la sèrie S (*Materials de Rossend Serra i Pagès*), ric ventall de cançons, llegendes, apunts sobre el calendari i el santoral, etc. que va pertànyer al mestre de folkloristes fins a la seva mort (1929). Josep Massot adverteix que es tracta d'una descripció sumària, acompanyada d'índexs (onomàstic i toponímic). Segons va reiterar en la «Revista de Catalunya», «es titula *Inventari* i no *Catàleg*, per indicar que no descriu totes les peces una per una, sinó que es limita als grans blocs de l'arxiu, encara que la seva complexitat obliga a estendre's més en uns fons determinats, com el d'Aguiló i el de Serra i Pagès, i a detallar el contingut de moltes

4. De la recuperació de l'Obra me'n vaig fer ressò en *Una visió del romancer catalán*, «Ínsula», núm. 567 (març 1994), ps. 8-11. La tasca de Massot al capdavant de l'arxiu ha estat elogiada per Lluís CALVO I CALVO, *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya seixanta anys després. Una restitució històrica*, «Serra d'Or» (juny 1996), ps. 75-76. Al seu torn, Massot ha exposat la qüestió repetidament: vegeu-ne *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, avui*, «Llengua & Literatura», núm. 5 (1992-1993 [1994]), ps. 739-751, i *L'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular*, «Revista de Catalunya», núm. 94 (març 1995), ps. 123-126, on relaciona els articles anteriors.

5. Vegeu les ressenyes de Josep CRIVILLÉ, «Catalunya Música. Revista Musical Catalana», febrer 1995, p. 53, i abril 1996, p. 55.

carpetes dels materials de l'Obra del Cançoner que no són ni poc ni molt unitàries». ⁶ Els qui m'han precedit en el comentari ja han posat de manifest l'heterogeneïtat de l'arxiu, fornit per cançons, danses i música instrumental, rondalles, llegendes, refranys, poesia d'autor, fotografies, impresos de diverses èpoques, notes erudites, esborranys d'articles i conferències, etc. En tot cas, el meu gust per la balada m'obliga a posar l'èmfasi en el fet que atresori variants orals de temes literaris molt preuats: *Hero i Leandre*, *Gaiferos i Melisendra*, *El patge traïdor (Marquillos)*, *Rosaflorida i Montessinos*, *El comte Claros*, *La infanta i don Galvany*, *Búcar i el Cid*, *Isabel de Liar*, *La presó del rei de França*, *Els segadors*, *El comte Arnau*, *El poder del cant*, *La mort i l'enamorat*, etc. Un petit grup de «cançons gatxves» espera que algú posi fil a l'agulla i clarifiqui la creença segons la qual «el nostre poble, que sap cantar en castellà, no sap cantar en francès». ⁷ Però no m'allargaré en detalls. Potser algú es demanarà encara com és que no s'ha optat per la catalogació plena de l'arxiu. Ras i curt, perquè això hauria costat anys de treball a porta tancada. L'*Inventari* ha possibilitat l'accés al material sense dilació, i s'ha revelat com una eina de recerca prou avinent.

El volum V de *Materials* s'estructura en tres apartats. En primer lloc, el «Diari de l'Obra del Cançoner (1921-1938)», redactat entre 1921 i el juliol de 1936 per mossèn Joan Puntí i Collell, secretari de l'Obra, ⁸ i des d'aquella data fins a 1938 pel seu director, el mestre Francesc Pujol. Hi trobareu tota mena d'informació interna sobre l'Obra del Cançoner: al costat dels grans fets —per exemple, el donatiu Aguiló (1923); la suspensió de l'Orfeó Català pel Directori Militar i el trasllat del Cançoner a la Via Laietana (1925); els congressos musicals de Viena (1927) i Barcelona (1936); la commoció de 1936—, s'hi arrencgleren les menuderies quotidianes de la casa, les entrades i sortides de correspondència, el curs de les «missions de recerca», etc. A més, era costum d'arrodonir l'any amb una memòria d'activitats o «capbreu», d'ordenació temàtica. Les «Actes del Consell Consultiu de l'Obra del Cançoner (1922-1928)» ocupen el segon apartat del llibre. Aquest document, redactat pel secretari del Consell, el mateix Puntí, reflecteix disset reunions de l'òrgan consultiu de l'Obra. Farà tan bon servei com el Diari a qui vulgui conèixer de primera mà els afers de l'entitat. Cal advertir que l'arxiu de l'Obra, a Montserrat, no conté els originals del Diari ni les Actes del Consell i que l'edició de Massot es fonamenta en fotocòpies que li ha proporcionat Pere Artís.

L'últim apartat del volum V, «Complement a l'Inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», descriu el fons que va arribar l'estiu de 1994. La millor aportació són 24.938 cèdules d'arxiu i el llibre de registre corresponent, titulat «Inventari de cèdules-font». Massot reproduceix amb fidelitat el

6. *L'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular*, art. cit., p. 125.

7. Martí de RIQUER, «La poesia popularitzant i el romancer», en *Història de la literatura catalana*, III (Barcelona, 1980, 2a. ed.), p. 556.

8. El període 1921-1924 l'havia reflectit Joan PUNTÍ en «Crònica de l'Obra del "Cançoner Popular de Catalunya"», *Materials*, volums I (fasc. 2)-III (Barcelona, 1928-1929).

contingut d'aquest darrer. La còpia de materials en fitxes uniformes («cèdules») hauria d'haver constituït un magne arxiu de la cançó popular catalana. Les cançons s'extreien de tots els reculls publicats o inèdits. Aquesta tasca esborronadora comença pel *Romancerillo catalán* de Milà i Fontanals —el 24 d'agost de 1922— i es perllonga fins a la interrupció de l'Obra, amb un total de 25.013 cèdules. Moltes «corresponen a reculls cedits en préstec a l'Obra del Cançoner i després tornats (els materials de Betran i Bros o d'Antoni Noguera, per exemple), o bé a reculls cedits a l'Obra però actualment perduts (les corrandes de Cosme Bauçà i Adrover, per exemple)» (p. 325).

L'*Ideari cançonístic Aguiló*, de Joan Puntí i Collell, era destinat al volum IV de *Materials* quan la guerra ho va tirar enlaire. Ara Massot i Muntaner l'ha recobrat per a la «Biblioteca Marian Aguiló». Les anotacions de Marià Aguiló s'escampen per les seves carpetes en nombrosos retalls de paper. D'aquests bocins, mossèn Puntí n'havia confegit una lectura coherent. El bloc inicial, «La cançó en general», reproduïx les notes d'Aguiló sobre l'essència de la poesia popular, el cicle de la cançó (origen, propagació i pèrdua), el romancer castellà i el català, etc. «La cançó estudiada» agrupa observacions sobre les tonades, el context etnogràfic, les variants textuais, etc., a més de comentaris entorn a peces concretes. L'apartat final, «La cançó inventariada», exposa la recollida de cançons, la reconstrucció de textos, la classificació del cançoner, etc. A banda d'aquesta labor sistematitzadora, difícil i treballosa, mossèn Puntí redueix la seva intervenció als comentaris illatius o de síntesi. L'edició respecta l'escriptura original d'Aguiló, amb lleus correccions, i sempre remet a les carpetes de l'arxiu. Ja sabem que Aguiló no era cap teòric. Les seves opinions s'ajusten a la doctrina romàntica i a l'esperit de la Renaixença: la poesia popular retrata l'ànima col·lectiva i redimeix la nostra llengua. Per damunt de tot, l'*Ideari* esdevé el testimoni d'un model d'activitat folklòrica. Ens permet copsar, posem per cas, els seus criteris («No he volgut ni pogut dexar d'incloure bastantes cançons de petita vàlua literària, però que serveixen per completar aquesta fotografia [del poble, feta per ell mateix]» [p. 56]); la recança de no saber transcriure les melodies («He posat els punts ahont he trobat les cançons, ab el desig de que'ls nostres artistes hi anassen a cercar l'ànima d'aquests cants, l'essència immortal, la música» [p. 108]); el somni d'una arplega massiva, de temes i variants, abans no sigui tard («El mestres aprofitantse dels seus dexebles, els catedràtics dels seminaris, dels instituts, haurien de fer replegar ab afany, puix l'oblit ve a tota pressa, y s'haurien de salvar com se salvarien els documents d'un arxiu en cas d'incendi, si fos possible...» [p. 191]); o els dubtes quant a la «restauració de prototipus» («... es indudablemente una especie de falsificación. En vez de un canto en que la cantora olvida, tergiversa, etc., presento lo escogido de 20 ó 30 copias. En vez de una cosa fragmentaria, presento una cosa completa, más completa quizás que cuando salió de la boca del primer cantor» [p. 222]). Marià Aguiló, que professava un amor immens a la cançó popular i li va dedicar afanyos in comptables, de camp i de despatx —l'*Ideari* ho demostra—, hauria aplaudit de tot cor l'Obra del Cançoner. En la introducció del llibre, Josep Massot ressegueix

les gestions que van conduir al lliurament dels Materials Aguiló a l'Obra, efectiu des del 14 d'abril de 1923, i puntualitza que, per raons inexplicades, el seu fill Àngel es va reservar algunes carpetes que no van anar a parar a l'Obra, sinó, al cap del anys, a la Biblioteca de Catalunya i a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Estic segur que aquesta capbussada directa en la intimitat d'Aguiló deixarà ben palès per què els seus contemporanis l'anomenaven «el senyor de les cançons».

En un curt espai de temps, Massot i Muntaner ha publicat també els *Estudis sobre la cançó popular*, on recull set treballs del mestre Samper. No es pot dir que aquest sigui un desconegut a hores d'ara. En paraules de Massot: «La figura del músic i folklorista mallorquí Baltasar Samper (Palma de Mallorca 1888-Mèxic 1966) ha anat sortint a poc a poc de l'ostracisme a què l'havia condemnat el seu exili en acabar la guerra civil» (p. 5). Aquí n'esbossa una semblança introductòria, amb especial atenció al treball en l'oficina de l'Obra i a la recerca folklòrica de Mallorca, ja que l'organització de l'entitat, per una banda, i el cançoner mallorquí, per l'altra, són els nuclis temàtics dels textos aplegats. La major part s'havia editat a Mèxic, en «El Poble Català», «Lletres», «Pont Blau» i «Anuario de la Sociedad Folklórica de México»; la resta havia aparegut abans, en «La Nostra Terra» i «Mallorca Nova» o era inèdita.⁹ D'aquelles campanyes mallorquines, Samper s'estimava, en particular, el cant de treballada, amb una clara preferència envers les tonades de llaurar, segar i batre. Ho justifica per l'abundor extraordinària de materials, ja que «les tasques a què ens referim, encara a l'època de les nostres investigacions, eren executades a Mallorca segons vells procediments» (p. 67), així com per les peculiaritats melòdiques d'aquest tipus de tradició, l'estil de cant lliure, que es desenvolupa conforme a l'aptitud del cantaire. Per més que al mestre Pujol no li agradessin «els cants de treballada orientaltzants», perquè són «un aspecte de diversificació entre Mallorca i Catalunya» (ps. 22-23), les normes de la casa comprometen els missioners a recollir-ho absolutament tot,¹⁰ de manera que «Samper no es deixà impressionar per les subjectives opinions del seu col·lega —escriu Massot— i continuà recollint i estudiant els cants de treball mallorquins, que li donaren inspiració per a algunes de les seves obres musicals» (p. 23). Hauríem de remarcar encara la valoració, justa i experimentada, que Samper feia del nexa que hi ha entre l'execució del cant i el seu context: la qualitat del document minva si s'ob-

9. L'estudi inèdit és «Les Cançons de treballada agrícoles a Mallorca», presentat al Congrés de la Societat Internacional de Musicologia (Barcelona, 8-25 abril 1936). «Baltasar Samper llegí una comunicació sobre "El cant de les cançons de treballada a Mallorca" i els exemples de la qual foren executats per dos cantaires rurals autèntics vinguts expressament de Mallorca...» (*Dietari*, dins *Materials*, V, p. 228). No se'n van publicar les actes a causa de la guerra.

10. Cf. «Normes generals per a la recollida de Cançons», *Materials*, I, fasc. 2 (Barcelona, 1928), ps. 424-425. En «La investigació folklòrica en la "Obra del Cancionero Popular de Cataluña"», explica com «se recomienda a los investigadores que pregunten insistentemente en todas las localidades que visiten si hay cantos de trabajo, especialmente de trabajo agrícola, o bien si alguien recuerda que los haya habido en época anterior...» (*Estudis sobre la cançó popular*, p. 106).

té fora del treball («fora lloc»); els entrevistats canten més bé quan imiten la gestualitat corresponent a cada tonada; l'estil lliure marca el «tempo» de la feina i la relació amb el bestiar; podria haver una supervivència de pràctiques màgiques en els cants de feines arriscades, com exsecallar, collir olives verdes i menar el carro, en què la lletra avisa els perills que comporten, etc. Coneixedor com ningú de les dificultats de l'arreplega folklòrica, ret homenatge a la memòria d'Antoni Noguera. Gràcies a la iniciativa i a les bones gestions de Baltasar Samper, la família Noguera va cedir temporalment a l'Obra del Cançoner els materials que havia aplegat l'insigne folklorista, valuosos sobretot en l'aspecte musical, per tal que fossin estudiats i copiats en cèdules d'arxiu.¹¹ En les planes sobre l'Obra del Cançoner, Samper no abandona mai l'estil expositiu —sense ocultar, per això, un cert fervor—, quan podia haver caigut fàcilment en la lamentació dramàtica. Com que allò que descriu ens és familiar, li agraïm en especial la possibilitat de situar-nos en el lloc dels destinataris mexicans i d'imaginar l'admiració que devia suscitar la malaguanyada Obra del Cançoner a l'altra banda de l'Atlàntic.

Podem congratular-nos, en suma, per la represa de les publicacions relacionades amb l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i amb el seu patrocinador, Rafael Patxot i Jubert. La generositat de la família Patxot i de l'Abadia de Montserrat, així com la labor sempre eficient de Josep Massot i Muntaner, obren perspectives il·limitades a la recerca del patrimoni tradicional i popular català.

SALVADOR REBÉS

Correspondències

Correspondència Foix-Obiols, a cura d'Agnès i Anna Ponsati, Barcelona, Quaderns Crema, 1994 («Sèrie gran», 15).

Espriu, Salvador: Algunes cartes i estudis sobre la seva obra, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995 («Biblioteca Serra d'Or», 151).

Cartes de Carles Riba, a cura de Carles-Jordi Guardiola, Barcelona, Edicions de la Magrana, 1990, 1991 i 1993 («Els orígens», 26, 31 i 35). Un altre tiratge fet a l'Institut d'Estudis Catalans, 1989, 1991 i 1993 («Biblioteca Filològica», XVIII, XXIV i XXVIII).

En edició de 1994, Quaderns Crema publica tota la correspondència localitzada entre el poeta Josep Vicenç Foix i el seu amic Josep Obiols.

11. Materials Noguera, cèdules 16429-16523 i 24841-24874. El llibre d'Antoni NOGUERA, *Memoria sobre los cantos, bailes y tocatas populares de la isla de Mallorca* (Palma, 1893), ocupa les cèdules 3189-3230.

L'ordenació de l'epistolari, a cura d'Anna i Agnès Ponsati, està basada en la premissa cronològica. Així, amb un total de 111 documents —entre cartes i postals— el gruix de l'epistolari i primera part —que correspon a una època de joventut dels dos artistes: Foix compta amb 27 anys i Obiols en té 26—, consta de 99 lletres datades entre el maig de 1920 i el març de 1921. La resta, les 11 últimes, que són del període comprès entre el setembre de 1924 i l'abril de 1962, evidenciaran un cert distanciament en la relació dels dos amics, ja més madurs.

El primer bloc (1920-1921), doncs, presenta aquesta relació en el seu punt més àlgid. Els dos joves hi aboquen les seves inquietuds i el seu dia a dia. Josep Obiols és a Itàlia, on s'encarrega de la il·lustració de l'obra *La leyenda de los dioses*. *Mitología*, «becat» per l'editor Antoni Muntañola. Amb ell, hi ha Carles Riba, que s'ocupa del text, i la dona d'aquest, Clementina Arderiu. És en aquest context que es desenvoluparà aquesta part de l'epistolari.

Tot i que, evidentment, hi ha algunes llacunes en la cronologia, a causa de lletres no localitzades, es pot constatar que els dos amics s'escruien gairebé cada dia i sense esperar ni tan sols la resposta de l'altre.

D'altra banda, molts són els temes que els preocupen o entusiasmen. Per començar, el barri on tots dos han nascut, Sarrià, i des d'on Foix escriu. De Sarrià els interessa tot: el moviment social, les manifestacions culturals, l'urbanisme, els amics, la família. Itàlia és l'altre centre geogràfic, escenari dels viatges d'Obiols i del qual el pintor gairebé en fa un quadre en les seves descripcions a Foix. El poeta descobreix l'art, la cultura, la literatura, les revistes, els artistes, etc., a través de les paraules d'Obiols. Parlen del Noucentisme, de les avantguardes, i es fan evidents els seus gustos estètics. Altres localitzacions són Sitges —on Foix estiuja i es relaciona amb alguns intel·lectuals—, Barcelona i tot el moviment social, cultural i polític de l'època, i, finalment, la Costa Brava, en les últimes postals estiuenques.

El retaule de personatges és molt variat, acolorit i ajuda a definir els dos artistes. Així, per exemple, les relacions —no sempre bones— amb altres intel·lectuals: escriptors, pintors, editors, etc., ens situa en un món en què l'activitat cultural té un lloc predominant. També els de casa, el casament d'aquell o la mort de l'altre, així com també el costat lúdic de la vida: balls de Sant Joan, festes majors (carta núm. 44), els concerts, la moda en el vestir (9, 42 i 77), les visites als museus, els sopars amb els amics, les noies... tot forma part de l'univers descrit per Foix.

Val a dir, però, que el tema sentimental i sobre el festeig (14) és tocat amb poca profunditat. S'intueix algun afer d'Obiols (45); el seu enamorament de la Montserrat Germà (11, 14, 18), amb qui s'acaba casant; i Foix declara diversos cops la seva poca activitat en aquest aspecte (77, 82).

La crisi econòmica i la preocupació d'Obiols per poder sobreviure a Itàlia, amb les 250 pessetes que li envia l'editor Muntañola, és un altre dels temes recurrents de l'epistolari. Finalment, la fallida del Banc de Barcelona i l'acomiadament dels treballadors de l'editorial (96) acaben fent que Obiols hagi de tornar.

La situació política que viu Europa —amb l'avanç dels bolxevics (45) i dels *fascisti* (85)— i l'agitació social que va protagonitzar a Barcelona el moviment

obrer i que provocà vagues, alçaments i assassinats, són definides per Foix com un «moviment romàntic de protesta» (68).

D'altra banda, el nacionalisme català centra alguns dels comentaris més seriosos i carregats d'ideologia de Foix, el qual, partint d'uns ideals polítics federalistes, critica les reivindicacions nacionalistes més romàntiques i utòpiques, i se n'allunya (74 i 68). No és així per part d'Obiols, el qual, lluny de Catalunya, simpatitza i s'apassiona amb la idea del nacionalisme i critica la poca decisió dels catalans: «Sembla que hi hagi en els que remenen les cireres una certa —i ben certa— covardia» (9).

Però potser el més interessant de l'epistolari és veure com els dos amics artistes repassen, amb l'afany de tenir-se al corrent, el dia a dia de la situació literària i cultural catalana del moment, si més no, de l'ambient que es respira en els cercles barcelonins. Es troben en un moment important: s'han establert les institucions científiques, pedagògiques i culturals més destacades i Pompeu Fabra i l'Institut d'Estudis Catalans han donat ja unes bases científiques sòlides per a la normativització de la llengua catalana. Així, Foix menciona la Primera Conversa de Fabra (74) i fins i tot fa l'ullet a Obiols adoptant en algunes cartes la supressió de la *o* de la primera persona del present d'indicatiu perquè «En Fabra fa una pila de dies que en ve parlant a “La Publi”» (78).

D'altra banda, una llarga llista d'artistes i d'intel·lectuals corren entre els comentaris dels dos amics. Què publiquen, on es troben, amb qui es casen, com són, què fan, quina ideologia tenen i fins i tot, com vesteixen (74)... Res no escapa a la ploma de Foix. Eugeni d'Ors, Aragay, Riba; Guimerà, que «ja no s'aguanta els pets»; Carner «amb un barret de l'any passat»; Bertran i Pijoan, que «encara duu sandàlies»; J. M. López Picó, que «duu sabates sense mitjons» (17); Papasseit, F. Vayreda, T. Garcés, Ventura Gassol, etc. Companys, col·legues, coneguts, i fins i tot algun enemic, tots conformen aquest univers tant cultural com humà.

L'interès per diverses publicacions periòdiques, com ara «La Veu de Catalunya», «La Publicidad», «D'Ací i D'Allà», «Vell i Nou» i «Monitor» —de la qual Foix és un dels creadors— es fa evident en el sovintejat trànsit a què estan sotmeses pels dos artistes. Treballs seus —articles, opinions, dibuixos—, i el seguiment de les publicacions en general —*L'oreig entre les canyes*, de Josep Carner—, són informacions que els dos amics es donen (Foix) i es reclamen (Obiols).

També abunden els fets puntuals i anecdòtics: les dades exagerades sobre un terratrèmol a Itàlia faran que tothom pateixi per Obiols (41 i 45); un embolic amb correus endarrerirà el cobrament d'un xec (48); Obiols haurà d'explicar la diferència entre catalans i espanyols (14); manifestarà la seva aversió cap a romans (94), andalusos (54) i francesos (82); Foix escriurà en alexandrins apariats la carta número 81 i patirà una dispèpsia el 31 de gener de 1921 (96).

En definitiva, política, cultura, moviment social i la vida mateixa es barregen en aquesta primera part de l'epistolari, més extens i intens, acusadora d'una relació jove i forta afavorida per la separació geogràfica.

La inclusió de les lletres del segon bloc respon clarament a la intenció de les compiladores «d'evidenciar la intensitat de la comunicació entre Foix i Obiols en

el període 1920-1921». I és clar que si no fos per un parell de cartes de Foix (la 102, per exemple, en la qual el poeta recrea magistralment l'escena de tot allò que veu des de casa seva a Sarrià: «No et podré contar sinó allò que en aquest recó de plaça em vénen a explicar els altres o bé allò que veig de darrera les cortines» i la 103), l'interès per aquesta segona part seria gairebé nul i incloure'l només es justificaria pel factor que alleguen les Ponsati.

* * *

El setembre de 1995 Publicacions de l'Abadia de Montserrat, amb el suport del Centre de Documentació i Estudi Salvador Espriu, edità el recull d'articles i estudis: *Salvador Espriu: algunes cartes i estudis sobre la seva obra*, coincidint amb el desè aniversari de la mort del poeta. La miscel·lània, que inclou algunes cartes inèdites que l'escriptor dirigí a Lluís Alpera i a M. Àngels Anglada, vol ser una mostra de l'interès que continua despertant la figura de Salvador Espriu en els estudiosos de la literatura.

En el pròleg, Josep M. Castellet defensa l'estudi en conjunt de l'obra es-
priuena i acusa una certa «desafecció» dels lectors d'Espriu pel que fa a la seva poesia en favor de l'obra en prosa. Tot i així, constata que els estudis continuen i que aquest recull n'és una bona prova.

Les epístoles —12 lletres i 9 targes manuscrites dirigides a Lluís Alpera (en transcriu només 4) i 6 cartes a M. Àngels Anglada (reproduïdes totes)— representen una clara mostra de l'estil d'Espriu en l'exercici d'aquest gènere: lucidesa, precisió. Alpera en ressalta una certa ironia, un distanciament crític, un discurs a voltes el·líptic i una contínua actitud d'agraïment i cortesia.

La resta d'articles són, en la seva majoria, estudis sobre la seva obra, ja tractin aspectes concrets d'alguns dels seus llibres, ja desenvolupin idees referents a l'estil i als gèneres que conrea.

Així, Mathilde Bensoussan a «*Primera història d'Esther*»: *la infància revisitada* ens remet a Sinera i a tot l'univers bastit pel poeta: els personatges, els paisatges, les tradicions, etc. A tot aquell món que representa, en paraules de l'autora, «la il·lusió de l'esplendor de la infantesa», al valor del record en aquesta peça dramàtica.

Per la seva banda, Gabriella Gavagnin i Víctor Martínez-Gil analitzen a «*Laia*» o *la tensió entre el conflicte psicològic i l'espectacle grotesc* les tècniques amb què Espriu ordeix els caràcters dels seus personatges. D'aquesta manera, a *Laia* es produeix quant a tècnica descriptiva un balanceig constant entre el mimetisme (amb anàlisis psicològiques i recreacions realistes) i l'esperpent (amb la teatralització grotesca d'uns tipus humans que esdevenen gairebé titelles). Segons els autors, *Laia* suposarà «un valuós banc de proves» de tècniques, motius i temes a partir del qual Espriu construirà posteriorment tot el seu món literari.

Josep Grau i Colell aporta al recull un treball, *Itineraris del jo líric a «Final del laberint»*, que forma part del llibre *Estructura i funció del mite en «Final del laberint» de Salvador Espriu* (1975). Es tracta de la revisió dividida en sis etapes dels 30 poe-

mes que formen *Final del laberint* en funció de destriar-ne els diferents «jo» lírics. Grau n'estudia, a més, els aspectes formals, els semàntics i en redacta conclusions.

Pel que fa a possibles fonts on ha begut Espriu, M. Isabel Pijoan i Picas assenyalen, a *Salvador Espriu: hel·lenisme i modernitat*, l'empremta que el món grec (amb influència del determinisme còsmic dels estoics, del pensament hedonista d'Epicur, de l'idealisme plotínic, etc.) ha deixat en l'obra d'Espriu. I afegeix que la modernitat com a característica li prové precisament d'aquesta presència de l'hel·lenisme i dels mites clàssics en general, ja que tot aquest substrat és també present en la nostra època, també en crisi.

Centrant-se en una obra concreta, Isabel Turull cerca les *Fonts antigues i modernes* de «*Les roques i el mar, el blau*» de Salvador Espriu. Defineix aquesta obra com un «diccionari de mitologia» pel que fa a l'estructura i divideix l'estudi en dos apartats: 1) Estudi de les fonts: 1.1. visuals (el Saturn de Goya, *Dibuixos (amb algun mot) sobre temes clàssics* de Cèsar Estrany); 1.2. textuals: 1.2.1. arguments (*Dictionnaire de la Mythologie Grecque et Romaine* de Pierre Grimal, els clàssics grecs, Homer, Hesíode i els tràgics, sobretot, i les *Metamorfosis* d'Ovidi), 1.2.2. cites (grecs, *La Bíblia*, *Aurea Dicta*, referències musicals, filosòfiques, científiques, etc.); 2) Formes de manipulació dels mites: 2.1. mecanismes de creació, 2.2. mecanismes de distanciació.

Antoni Prats fa notar a *La fidelitat als orígens en la poesia de Salvador Espriu* que el lexema «fidelitat» manté un significat ètic inqüestionable al llarg de l'obra d'Espriu. Així, estructura en tres graus, a manera d'anells concèntrics, aquesta fidelitat, que en Espriu vol dir essencialment fidelitat als orígens. Fidelitat a la família (avantpassats, record), fidelitat política (al lloc on ha nascut i on morirà i, per extensió, al país) i fidelitat a una època, al temps que li ha tocat viure, un temps de repressió per al seu poble. Veiem com la fidelitat aplicada a l'amor és vista amb escepticisme; no és d'estranyar si tenim present que Espriu associava les passions a processos de decadència.

Denise Boyer estudia una de les formes mètriques que Espriu cultivà: *Les tankes espriuenques* i que Carles Riba introduí a Catalunya, així com també el haikú i el shedoka, totes elles formes poètiques japoneses. Espriu en va escriure un total de 78 i Boyer assenyalen que les principals diferències entre les tankes japoneses i les del poeta són bàsicament de contingut: Espriu hi planteja un pessimisme general, sobretot quant a l'amor de parella i a les possibilitats de felicitat individual. A conseqüència d'això, constata una reserva davant el lirisme, que resulta discret i apagat.

Comptem, finalment, amb un estudi entorn de les relacions intel·lectuals i d'amistat que Espriu mantingué amb Carles Riba i amb Clementina Arderiu. L'article és de Rosa M. Delor i porta el títol d'*Espribar deriu*.¹ Cal considerar també a part el treball de Francesc Reina González: *La crítica de l'obra de Sal-*

1. Estudi que, per cert, ha portat cua. Vegeu l'article de Carles-Jordi GUARDIOLA, *Querubins protectors*, «Serra d'Or» (gener 1996) i la resposta de Rosa M. DELOR, *Sobre Carles Riba i Salvador Espriu*, al número de juliol-agost de la mateixa revista.

vador Espriu a «Destino» (1937-1980). Qüestions historiogràfiques, en el qual l'autor conclou que les difícils relacions entre «Destino» i els administradors culturals del franquisme condicionaren les diverses formes de fer crítica d'aquests anys. I és per això que en els anys 40 i 50 els estudis sobre Espriu en aquesta revista són d'estilística i els dels anys 60 i 70 d'historicisme culturalista i civilisme. Reina aporta finalment 27 referències bibliogràfiques, entre llibres i articles.

* * *

A *Cartes de Carles Riba*, Carles-Jordi Guardiola recull una gran part de la correspondència ribiana. Amb un total de 928 cartes, postals i altres papers epistolars, l'obra està dividida en tres volums. El primer comprèn la correspondència escrita entre el 1910 i el 1938; el segon, el període que va de 1939 a 1952; i el tercer, coincideix amb els últims set anys de la vida de Riba, 1953-1959.

C.-J. Guardiola llegeix la seva tesi doctoral, *Epistolari Carles Riba-Josep Obiols 5/9/20-14/3/21* l'any 1976. És a partir d'aquesta primera recollecció que decideix reunir tot l'epistolari de Riba. El seu objectiu és clar: publicar la correspondència del poeta com a producte literari més que com a document, sense menystenir, però, aquest darrer element.

Amb l'ajuda d'Albert Manent i amb Josep M. Castellet com a ponent —demana un ajut de treball a Òmnium Cultural—, va establir relació amb corresponents de Riba d'arreu del món i aconsegueix uns 125 contribuents que li aniran proporcionant cartes, postals i tot tipus de papers epistolars. Les dates extremes van des del 6 d'agost de 1910 al 17 de juny de 1959.

Tots els documents estan numerats cronològicament i cada volum conté un índex onomàstic. D'altra banda, en cada carta s'indica a qui va adreçada, la data i el lloc, on es troba actualment i si ha estat publicada o no amb anterioritat. Guardiola, a més, inclou una relació bibliogràfica de les cartes de Riba ja publicades abans de l'any 1984.

El fet que el corpus epistolar compregui més de 800 cartes dirigides a unes 125 persones diferents i en un període tan extens com cinquanta anys fa evidents les dificultats d'establir uns criteris unitaris per al seu estudi. El lector, però, pot adonar-se aviat que hi haurà uns temes recurrents al llarg dels tres volums i uns altres que hi apareixeran o no en funció de les circumstàncies històriques i personals que les condicionin. D'altra banda, l'agrupació que Guardiola fa dels espais temporals respon ja a alguns criteris unitaris: la joventut, la guerra i l'exili, la presa i la maduresa.

Així, en el primer volum, un jove Riba —té disset anys en la primera carta del volum— manifestarà durant gairebé trenta anys algunes de les seves preocupacions i il·lusions: els viatges a Alemanya, Grècia, Itàlia, França, la Gran Bretanya; la seva actitud davant de fets que el preocupen com a persona o com a ciutadà; la seva participació en polèmiques literàries, culturals i polítiques; la seva relació amb

Francesc Cambó i la Fundació Bernat Metge; alguns aspectes de la seva creació literària: la crisi creadora, la descoberta de Hölderlin, les traduccions, els seus poemes; la participació en nombrosos Jocs Florals (més tard prescindirà d'aquesta pràctica), les «feines ventureres»: col·laboracions, classes, etc.; la guerra, que el menarà, com a ciutadà, a denunciar els bombardeigs feixistes a Barcelona el 1938 i, com a intel·lectual, a fer conferències i visites a l'estranger per fer saber la situació catalana. En aquesta època Riba prioritzarà dos corresponsals: Josep M. López-Picó (li són dirigides 95 cartes) i Josep Obiols (que en rep 47).

El segon volum s'inicia amb una targeta de visita adreçada a Carles Pi i Sunyer, conseller de Cultura de la Generalitat, datada entre el 24 i el 27 de gener de 1938, a Girona. Riba és camí de l'exili. De Girona, seguirà a Avinyó, a Boissy-la-Rivière, a Bierville, a l'Isle-Adam, a Bordeus i a Montpeller. Així doncs, el tema de l'exili, les esperances de col·laborar en l'organització d'aquest exili, la represa de la Institució de les Lletres Catalanes, la creació de la Fundació Ramon Llull, el dubte entre el retorn a Catalunya o l'emigració a Amèrica, les feines i els encàrrecs editorials, etc., ocuparan bona part del segon volum. I després, el retorn, les relacions amb els exiliats a Sud-Amèrica, els retrets perquè tornin —la feina és a Catalunya: «Veni, serem més» (421). I l'exili interior, les relacions amb Sagarra, i amb els joves seminaristes de Vic i el grup de la revista «Ariel», que el faran el seu punt de referència.

També parlarà del seu procés creatiu: les *Elegies de Bierville*, la nova versió de l'*Odissea*, *Del Joc i del foc*, *Salvatge cor*, i les traduccions de Sòfocles, Plutarc i Eurípides. També temes de caràcter personal: la malaltia dels ulls, la vellesa, el casament dels fills i els naixements dels néts, etc. En aquest volum, a diferència del primer, el tema dels viatges serà esmentat per la seva absència, deguda a la situació política, a la manca de temps, de diners i d'humor.

En definitiva, com apunta Guardiola «atorze anys d'una vida: un exili, una guerra mundial, una dictadura, una cultura per recuperar, un país per refer».

El darrer volum se centra en els últims anys de la vida de l'escriptor, en l'etapa de maduresa. Reprendrà els viatges el 1954 a França i Bèlgica —hi visitarà Carner—, a Alemanya, a la Gran Bretanya, al País Valencià, a Tortosa, a Madrid, a Mallorca, etc. Fa traduccions dels clàssics per a la Fundació Bernat Metge i tradueix també Kavafis. També fa menció de la traducció de la seva obra al castellà, *Obra Poética i Salvaje corazón*. D'altra banda, parla amb detall del procés d'elaboració dels tres poemes d'*Esbós de tres oratoris* i continua amb les seves relacions amb els exiliats (cada cop més limitades). També hi aboca altres temes, com ara les seves tasques com a president de l'Institut d'Estudis Catalans, les seves relacions amb intel·lectuals castellans, el reconeixement oficial i les seves vivències personals.

En definitiva, el recull de C.-J. Guardiola contribueix d'una manera molt valuosa a fer comprendre una mica més quines van ser les circumstàncies vitals de Carles Riba i, juntament amb la biografia que en va fer Jaume Medina, esdevé un dels punts de referència imprescindibles per a l'estudi del poeta i de la seva obra.

Estudis arnaldians

Els dos volums d'*Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans) són el més destacat de la bibliografia arnaldiana apareguda l'any 1995; als catorze treballs que recullen (més de set-cents pàgines) només cal afegir dos articles apareguts al número 3 de la revista «Micrologus».

1. PERARNAU, Josep: *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova*, vol. I, ps. 25-103.
2. MENSA I VALLS, Jaume: *Sobre la suposada paternitat arnaldiana de l'Expositio super Apocalypsi: anàlisi comparativa d'alguns temes comuns a aquesta obra i a les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova*, vol. I, ps. 105-205.
3. DE PUIG, Jaume: *Unes prediccions pseudo-arnaldianes del segle XV: edició i estudi*, vol. I, ps. 207-285.
4. POTESTÀ, Gian Luca: *D'all'annuncio dell'Anticristo all'attesa del Pastore Angelico. Gli scritti di Arnaldo di Villanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, ps. 287-344.
5. SANTI, Francesco: *Note sulla fisionomia di un autore: contributo allo studio dell'Expositio super Apocalypsi*, vol. I, ps. 345-376.
6. PANIAGUA, Juan Antonio: *En torno a la problemática del corpus científico arnaldiano*, vol. II, ps. 9-22.
7. GARCIA BALLESTER, Lluís: *Hacia el establecimiento de un 'canon' de las obras médicas de Arnau de Vilanova*, vol. II, ps. 23-29.
8. GARCIA BALLESTER, Lluís, Fernando SALMON, Eustaquio SÁNCHEZ SALOR: *Tradición manuscrita y autoría: sobre la posible autenticidad del comentario de Arnau de Vilanova al De morbo et accidenti de Galeno*, vol. II, ps. 31-74.
9. MCVAUGH, Michael R.: *Two texts, one problem: the authorship of the Antidotarium and De venenis attributed to Arnau de Vilanova*, vol. II, ps. 75-94.
10. PEREIRA, Michela: *Arnaldo da Villanova e l'alchimia. Un'indagine preliminare*, vol. II, ps. 95-174.
11. CAMILLI, Giuliana: *Il Rosarius philosophorum attribuito ad Arnaldo da Villanova nella tradizione alchemica del trecento*, vol. II, ps. 175-208.
12. COLOMER, Eusebi: *L'antropologia en els escrits espirituals d'Arnau de Vilanova*, vol. II, ps. 209-226.
13. BAZELL, Dianne M.: *De esu carniū: Arnald of Villanova's defence of cartesian abstinence*, vol. II, ps. 227-248.
14. ZIEGLER, Joseph: *Arnau de Vilanova: a case-study of a theologizing physician*, vol. II, ps. 249-303.
15. CALVET, Antoine: *Mutation de l'alchimie médicale au XVe siècle. A propos des textes authentiques et apocryphes d'Arnaud de Villeneuve*, «Micrologus», núm. 3 (1995), ps. 185-209.

16. CAMILLI, Giuliana: *Scientia mineralis e prolongatio vitae nel Rosarius philosophorum*, «Micrologus», núm. 3 (1995), ps. 211-225.

Quatre van ser les seccions en què es dividí l'encontre d'estudis arnaldians: obra religiosa, obra mèdica, la qüestió alquímica i l'Arnau metge i teòleg. D'aquestes, les dues primeres i, fins a cert punt, la tercera, s'ocupen sobretot de qüestions d'autoria i autenticitat en el corpus atribuït a Arnau.

J. Perarnau (treball núm. 1 de la llista) comença remarcant cinc fonts d'informació útils per a la determinació d'autenticitat d'una obra arnaldiana que funcionen com a *criteria externs*: la *Protestatio* a Perusa (1304) davant del Cambrer Pontifici; la *Praesentatio* a Climent V, Bordeus; la llista d'obres continguda al ms. Vat. Lat. 3824; la sentència inquisitorial de Tarragona, 1316; els inventaris de béns d'Arnau, 1311-1318. A partir d'aquests testimonis, confecciona un quadre d'obres espirituals autèntiques (vol. I, ps. 41-45), en el qual s'hi compten 79 obres entre les conservades, les perdudes i alguna de dubtosa.

Perarnau intenta clarificar l'autenticitat d'alguns dels tractats dubtosos. Mentre que l'*Expositio super Apocalypsi* i el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu Antichristi* caldria esborrar-los de la nòmina d'obres arnaldianes per motius de contingut respecte d'obres arnaldianes per motius de contingut respecte d'obres d'atribució segura i per motius estilístics i de cronologia, hi ha possibilitats que sigui autèntica l'*Expositio A. de Villanova super 24m capitulum Matthaei* i encara més possibilitats que ho siguin el *Conflictus iudaeorum* i el *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas* (obres inèdites, descobertes no fa gaires anys), per raons de contingut i d'estil i perquè comparteixen manuscrit amb obres autèntiques.

La manca de criteris externs per a la determinació de l'autenticitat d'una obra cal suplir-la per la recerca d'uns punts doctrinals definitoris, que serien *criteria interns*. Perarnau adverteix que en analitzar una obra per determinar-ne els continguts, cal tenir en compte el gènere al qual pertany i les funcions que aconsegueix, ja que la doctrina arnaldiana s'hi adapta, de vegades fins a una certa distorsió. Per això, aquest estudiós discuteix el concepte de veritat en Arnau (perquè sovint se l'ha acusat de falsari i mentider) i veu en les distorsions un esforç de transmissió i d'adaptació de la «veritat del cristianisme» i una voluntat d'eficàcia en la consecució del «*finis catholicae doctrinae*» («*animos auditorum ab amore temporalium revocare et ad desiderium eternorum sive celestium erigere et inflammare*», *Eulogium*, citat al vol. I, p. 99). Tanmateix, em sembla problemàtic que la detecció d'aquest esforç i voluntat en una obra pugui ser ni tan sols un indicatiu d'autenticitat, com voldria Perarnau (I, p. 100), precisament perquè és de difícil apreciació objectiva.

No passa el mateix amb els punts doctrinals que aquest estudiós determina a base del *Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesiae*, sobretot, i de la *Philosophia catholica et divina*, definitoris dels opuscles arnaldians d'entre 1299/1300-1305 (I, ps. 100-101), a partir dels quals crec que certament es pot afirmar que una doctrina escatològica que els contradigui no és arnaldiana. El problema, assenyalava

Perarnau, és determinar una sèrie equivalent per a la producció arnaldiana de 1305-1311 (per falta d'edicions, d'estudis i també d'un corpus d'obres autenticat com el del ms. Vat. Lat 3824).

En l'anàlisi interna de les obres com a criteri per decidir l'autenticitat d'obres arnaldianes dubtoses, Jaume Mensa (núm. 2) precisa, més que Perarnau en distingir els aspectes doctrinals, que, com vèiem, ara evolucionen i estan molt subordinats a finalitats pràctiques, dels formals que depenen dels hàbits de treball de l'autor i que, en aplicar-se de forma gairebé inconscient, són susceptibles de ser comparats amb més garanties. L'estudi de Mensa sobre la paternitat de l'*Expositio super Apocalypsi* és un exemple pràctic de l'aplicació d'aquesta distinció; se centra en l'anàlisi de l'*Expositio* en: «a) les citacions i les interpretacions de determinats versets de l'*Apocalipsi*; b) les fonts i les autoritats citades; c) la forma d'argumentar les tesis defensades; i d) el contingut de les tesis més importants» (I, p. 110; en el cas de l'últim punt, les referides a la teologia de la història) i es procedeix a la comparació amb les d'obres arnaldianes dels anys de la polèmica escatològica, és a dir d'entre 1297 i 1305, que precedeixen en el temps el comentari apocalíptic.

Les conclusions (I, ps. 192-205) d'aquesta confrontació minuciosa (I, ps. 113-191) posen de manifest diferències notables en els procediments de l'*Expositio* respecte de les obres d'Arnau, però també en els continguts, de manera que no hi ha raons que facin pensar que Arnau sigui l'autor de l'*Expositio* sinó més aviat a la inversa. Mensa fins i tot ens fa un perfil de l'anònim autor: de formació teològica acadèmica, religiós regular (no un mendicant proper als espirituals), «persona discreta i que no cercava un protagonisme actiu, relacionada amb Sant Víctor de Marsella [lloc on es diu escrita l'obra], que va conèixer les conviccions religioses d'Arnau de Vilanova i combregava amb algunes d'aquestes conviccions» (I, p. 205).

G. Luca Potestà (núm. 4), recollint i confirmant els estudis de R. E. Lerner (veg. nota 3), crida l'atenció sobre el ms. III Varia I (antic A.O.III.556.A) de l'Archivio Generale dei Carmelitani (Roma), l'antígraf del qual podria remuntar-se a 1304-1305 i haver estat directament relacionat amb Arnau. També com Lerner, Potestà posa de manifest la coherència del recull d'obres arnaldianes que transmet el còdex (I, ps. 290-92) i preconitza l'autoria arnaldiana de dues obres contingudes en el manuscrit (només parcialment publicades), l'autenticitat de les quals ha estat posada en entredit repetidament per Perarnau (vegeu-ne la ponència) i fins suprimides de la bibliografia de J. Mensa (Institut d'Estudis Catalans, 1994): el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu Antichristi* i l'*Expositio A. de Villanova super 24m capitulum Matthaei*, que daten d'entre juliol de 1304 i març o juny de 1305, respectivament. A favor de la paternitat arnaldiana (apartats 3 i 6), Potestà, com Lerner, presenta: el probable antígraf, els textos profètics citats i les citacions d'obres arnaldianes; en el cas del *Tractatus*, a més, el coneixement de la biografia d'Arnau fins a aspectes íntims.

El treball de Potestà, d'altra banda, se centra sobretot a resseguir l'evolució

del pensament d'Arnau al llarg de la polèmica escatològica (1300-1305; apartat 2 i conclusió), per destacar com les dues obres en poden formar part sense cap contradicció (apartats 4, 5 i 6; el primer i l'últim, dedicats a fer la primera exposició detallada del contingut de les obres). És una síntesi minuciosa i brillant que cal agrair en uns estudis arnaldians on els arbres poden impedir de veure el bosc. El *Tractatus* seria «una sorta di *status quaestionis* della controversia escatologica in cui egli è rimasto coinvolto, di una raccolta delle obiezioni e degli attacchi mossigli e delle risposte da lui fornite nel corso del tempo» (I, p. 321), centrat molt encara en el problema de la predictibilitat de la vinguda de l'Anticrist. Arnau s'expressa en termes molt durs respecte de la jerarquia eclesiàstica (vet aquí una possible explicació de per què no figura a l'antologia lliurada a Climent V, el Vat. lat. 3824) i s'adreçaria a espirituals franciscans italians. A l'*Expositio* es detecta un canvi de centre d'interès que Potestà atribueix a l'influx del mateix context espiritual italià esmentat: Arnau es fixaria ara, no ja en l'arribada de l'Anticrist, sinó en el període precedent en què s'han de succeir la tribulació, l'adveniment d'un pastor angèlic i la reforma de l'Església.

Les raons i els arguments de Potestà no em semblen definitius; els únics indicis externs d'autenticitat de les obres són: la possibilitat de l'antígraf arnaldia i una possible identificació a l'inventari de llibres d'Arnau d'una còpia de l'*Expositio* similar a la conservada (I, p. 336). La síntesi que duu a terme del pensament i l'obra arnaldiana del període és enormement suggerent, però no es pot prendre com una confirmació de la hipòtesi.

El debat implícit entre les ponències de Perarnau, Mensa i Potestà es fa explícit en les respostes d'aquests a un qüestionari sobre criteris d'autenticitat de totes les obres d'atribució discutible que es va passar als assistents a la trobada (I, ps. 379-408). D'aquestes pàgines (denses per la rèplica i contrarèplica minuciosa) i del conjunt dels treballs ressenyats crec que se'n poden extreure les següents conclusions:

1. Només els indicis externs d'autenticitat d'una obra garanteixen una seguretat gairebé total en l'atribució a Arnau; aquests són els que recull Perarnau a la seva ponència (en queda fora, per tant, l'hipotètic antígraf del manuscrit carmelita, que és només una possibilitat, no descartable absolutament tot i les objeccions de Perarnau, I, ps. 381-82).

2. Entre els indicis interns només tenen alguna garantia de fiabilitat els que es refereixen a aspectes formals, tal com els defineix Jaume Mensa; i encara en aquest cas caldria tenir en compte que els hàbits de treball d'Arnau també poden haver evolucionat.

3. Les anàlisis dels continguts de les obres no són un criteri decisiu per a l'autenticitat d'una obra perquè tot sovint aquest procediment esdevé un cercle viciós. L'intent d'esbossar evolucions i constàncies en la vida i el pensament d'Arnau és un exercici saludable, sempre prenent amb prudència determinades assumpcions, però no un mètode per a la clarificació de l'autoria.

4. L'existència en una obra d'indicis raonables que l'atribueixen a Arnau sen-

se que aquests participin de les garanties dels anteriors punts 1 i 2 determina una cosa tan òbvia com que ni es pugui afegir ni descartar al catàleg d'obres arnaldianes, per molt enutjosa que sigui aquesta incertesa. Aquest és el cas del *Tractatus quidam...* i de l'*Expositio A. V. super 24m*; no em sembla que les objeccions plantejades per Perarnau a la seva ponència o a les respostes del qüestionari, de molt divers valor i natura, invalidin del tot les hipòtesis de Potestà, que les contesta gairebé totes, i, en canvi, insisteixen a voler liquidar una qüestió que és preferible deixar en el terreny del dubte. Les ombres que plantegen Mensa i Perarnau sobre l'autenticitat de l'*Expositio super Apocalypsi*, en canvi, em semblen més importants i els indicis de Potestà sensiblement més febles (I, p. 341).

Com ja apunta Jaume de Puig a la seva «Crònica» de la Trobada el que s'està revisant no és simplement una llista d'obres, sinó el concepte d'autoria mateix: «la possibilitat de distingir més d'un nivell d'autoria en obres complexes, la vida atzarosa que podia tenir un text determinat en el si d'uns grups d'alta sensibilitat religiosa, a través dels anys i dels canvis històrics» (I, p. 16). Revisió que s'ha de fer a partir necessàriament del concepte tardomedieval d'autor, compilador, copista, traductor, comentador, en la línia del que han avançat A. J. Minnis (*Medieval theory of authorship*, 1984), M. B. Parkes, i altres (s'evitarien així discussions fora de context sobre el significat de l'atribució a Nostre Senyor de l'*Expositio super Apocalypsi*, com ara les de les del vol. I, ps. 386-387).

F. Santi (núm. 5) fa referència a aquestes categories de treball intel·lectual a la primera part del seu estudi dedicat a la recerca d'un possible autor per a l'*Expositio super Apocalypsi*. Apunta, sense aportació de proves, cap al carmelità Gerard de Bolonya, perquè reuneix una sèrie de condicions que Santi extreu de l'anàlisi interna del text: 1) proximitat amb un orde religiós amb un lligam cultural amb els ordes militars; 2) tradició cistercenca o carmelitana; 3) exigència de reforma que no concorda exactament amb la dels franciscans; 4) indicis que sigui italià, però d'ambient catalanoaragonès; 5) formació escolàstica; 6) lligams amb Climent V i amb els seus cardenals; 7) relació amb Arnau de Vilanova.

La ponència de Puig (núm. 6) fa una edició acarada i amb notes de les versions catalana i llatina d'unes profecies atribuïdes a Arnau (contingudes als mss. Biblioteca de Catalunya, 490 i Biblioteca del Palau Reial de Madrid II/3096), però que per a l'editor cal situar a la segona meitat del segle XV (I, p. 232). Això no obstant, aquestes prediccions semblen fruit del clima apocalíptic que el Cisma va accentuar, en un ambient franciscà radical reformista, i haurien estat «actualitzades i mantingudes en vigor per un autor individual, col·lectiu o més d'un autor individual amb projecció sobre un grup» (I, p. 238). L'atribució a Arnau pretén donar autoritat a l'obra, però Puig no hi reconeix res del que és característic d'Arnau; en canvi, s'hi detecten influències i afinitats amb textos de Rocatalhada i Pere d'Aragó, entre d'altres.

Les aportacions dels arnaldistes que es dediquen a l'obra mèdica també s'orienten a la discussió dels criteris d'autenticitat i del concepte d'autoritat. Els treballs de Paniagua (núm. 6) i García Ballester (núm. 7), ambdós responsables

juntament amb Michael McVaugh de l'edició de l'opus mèdic, defineixen uns criteris externs d'autenticitat de les obres mèdiques: 1) autocites a les obres d'atribució segura; 2) inventari dels seus béns; 3) la tradició manuscrita. Els criteris interns estarien constituïts per un conjunt d'idees mèdiques i una determinada forma d'expressar-les: «uso del galenismo escolástico en el tratamiento de las cuestiones médicas, inutilidad para el médico de la dialéctica alejada de los problemas concretos médicos, rechazo sistemático de los procedimientos mágicos, no uso de la alquimia, presencia de anécdotas personales salpicando el discurso intelectual, referencias de obras médicas (autoridades) en latín con 1311 (su muerte) como término 'ad quem', alusión crítica explícita a las opiniones de Averroes y cierta resistencia al uso explícito del *Canon* de Avicena, enciclopedia médica de indudable prestigio —también para Arnau— en su época» (II, ps. 23-24).

La valoració de la concurrència de diversos d'aquests indicis (tant externs com interns) en una obra són procediments per a la determinació de la seva autenticitat. Els editors d'Arnau expressen una voluntat de revisió constant (II, ps. 25-27) i donen un exemple de discerniment i de superació d'actituds poc matissadores en el catàleg d'obres que ofereix Paniagua (II, ps. 20-22) i en què distingeix: 1) obres autèntiques amb certesa; 2) obres d'atribució dubtosa: amb presumpció d'autenticitat i amb sospita de ser espúries; 3) obres apòcrifes amb certesa; 4) obres restituïdes als seus veritables autors. Aquest catàleg i les raons que el fonamenten són comentats en el treball de Paniagua. També són exemplars les matisacions al concepte d'autoria que fa García Ballester i que provenen del seu equip d'editors; així detecten l'existència d'obres inspirades en material d'Arnau i redactades per deixebles: «el conjunto puede ser considerado arnaldiano y, como tal, incorporado a su 'corpus' médico» (II, p. 28); també, l'existència d'obres dictades per Arnau i copiades per escrivans que podrien ser estudiants, sense revisió final de l'autor. Conseqüència d'això: la possibilitat de publicar obres d'atribució dubtosa en la sèrie «Arnaldi de Vilanova opera medica dubia», parallela a l'«Arnaldi de Vilanova opera medica omnia».

La ponència col·lectiva de García Ballester, Salmón i Sánchez Salor (núm. 8) és una anàlisi exemplar d'un problema d'autoria: la que planteja el comentari presumptament arnaldia del *De morbo et accidenti* de Galè. El lector hi trobarà informació sobre l'obra de Galè i sobre la tradició de comentaris de què ha estat objecte a l'Edat Mitjana. Els dubtes sobre si és aquest precisament el comentari que Arnau, segons ell mateix manifesta en dues altres obres seves, va fer al *De morbo et accidenti*, no es plantegen per qüestions externes; no perquè l'únic manuscrit que l'ha transmès sigui problemàtic: el 781 de la Universitat de Cracòvia és datat el 1335, un dels manuscrits datats més antics de l'obra mèdica d'Arnau; sinó precisament per qüestions internes, per: «(a) el modo de plantear las relaciones entre 'philosophia naturalis' y 'medicina'; (b) el uso de las referencias al *Colliget* de Averroes; (c) la escasa implicación personal del comentarista del manuscrito 781 en las *Quaestiones* que va comentando» (II, p. 43). És a dir, per una qüestió de

contingut i dues de formes de procedir. L'anàlisi d'aquests tres punts és un exercici rigorós, àgil i ordenat de contextualització de l'obra i del pensament mèdic d'Arnau que aporta al lector tota mena d'informacions i aclariments. Aquesta part del treball té un valor intrínsec, independent del resultat al qual s'arriba, gens taxatiu d'altra banda: la voluntat manifesta d'Arnau de no fomentar la difusió escrita dels seus comentaris als *auctores* mèdics (II, ps. 51-52) pot haver-ne facilitat la circulació fragmentària i poc estable; de manera que el que hauríem conservat del de *De morbo et accidenti* podria ser la reelaboració que n'hauria fet un metge universitari de Montpeller (suposició abonada per l'èxplicit del ms.) a partir de materials arnaldians. I encara cal tenir en compte que en el substrat arnaldian original hi poden haver diverses versions de l'exercici acadèmic del comentari: és clar que Arnau no devia comentar pas una sola vegada el *De morbo et accidenti* de Galè durant el seu magisteri. Vet aquí una altra invitació a replantejar-se els esquemes moderns d'autoria, i a no continuar-los projectant als autors medievals. Una observació plena de sentit comú: «el riesgo de rechazar el comentario de Cracovia como no arnaldiano, incluso en el sentido más lato del término (hipótesis de reelaboración) es mayor que el de aceptar su atribución dudosa» (II, p. 70).

La contribució de M. McVaugh (núm. 9) és un altre exemple d'estudi de l'autoritat de dues obres que, amb reserves, han estat atribuïdes a Arnau: l'*Antidotarium* i el *De venenis*. A partir d'una nota que, en un mateix passatge marginal d'ambdues, n'atribueix la compilació a un deixeble d'Arnau relativament conegut, Pere Cellerer de Daroca, es fa una anàlisi de continguts i d'estructura i es troben elements que permeten sostenir la hipòtesi que possiblement les dues obres són producte de la reunió de materials mèdics arnaldians que en féu l'esmentat personatge. Fins i tot amb les reserves que ell mateix posa a la seva hipòtesi, McVaugh adverteix: «even the material that is not demonstrably Arnaldian was prepared by someone who had been trained by and closely associated with Arnau de Vilanova, and in that sense it is at least loosely Arnaldian» (II, p. 93).

El treball de Michela Pereira (núm. 10), una reconeguda especialista sobre l'alquímia medieval i sobre el pseudo-Llull alquímic, és bàsic en el sentit que posa els fonaments del que ha de ser la revisió de la qüestió alquímica en Arnau. Fonamental és l'*status quaestionis* de les ps. 96-114 del vol. II, que arriba a la conclusió que la «negazione dell'autenticità degli scritti d'alchimia è generalmente legata ad un pregiudizio storiografico improntato ad una valutazione negativa dell'alchimia, che dev'essere riveduta *criticamente* alla luce degli studi più recenti sulla tradizione alchemica medievale e sulla cultura medievale nel suo complesso» (II, p. 106). En aquest sentit és remarcable que es puguin trobar alguns punts de contacte de l'activitat mèdica, espiritual i profètica d'Arnau amb l'alquímia que li és atribuïda, ja sigui en la concepció alquímica de l'elixir (agent universal i únic de salut i de longevitat, encara que l'Arnau autèntic expressi explícitament el seu desacord amb una medicina vàlida per a tothom), ja sigui, més clarament, en el concepte de purificació. Per aquesta via es podria començar a explicar, almenys en part, per què apareix el fenomen alquímic arnaldian.

La segona part de la ponència de Pereira és un recull dels testimonis de l'atribució d'obres alquímiques a Arnau de Vilanova al segle XIV, tant les que són independents del corpus alquímic pseudolull·lià com les que hi tenen relació. Tanquen el treball una sèrie d'apèndixs d'una gran riquesa informativa.

La ponència de Giuliana Camilli (núm. 11) representa l'aplicació de les línies de recerca que apunta Pereira a un text de gran importància tant en el corpus alquímic atribuït a Arnau, el *Rosarius philosophorum*, com en la tradició alquímica medieval; conté un resum de l'estat de la qüestió sobre l'obra, un apartat sobre els manuscrits que n'han transmès les tres versions (l·latina, occitana i francesa; amb extractes acarats de la primera i la segona), una anàlisi dels continguts i de l'estructura. El treball de la mateixa autora publicat a la revista «Micrologus» (núm. 16) revisa la idea baconiana de l'elixir en el *Rosarius*, prenent com a context la *Summa* de Paolo de Taranto i el *Testamentum* pseudolull·lià.

També a la revista «Micrologus», A. Calvet (núm. 15) fa una confrontació de conceptes clau (mercuri sol, or potable, procés de subtilització, destil·lació, triaga, humit radical) extrets de textos alquímics atribuïts a Arnau i de textos mèdics i farmacològics considerats autèntics (encara que l'autor no sempre tracta amb prou cura obres sobre les quals es projecten dubtes, com ara l'*Antidotarium*). Igualment, revisa les declaracions d'Arnau sobre l'alquímia emeses en obres autèntiques (analitzades ja abans per Paniagua per fonamentar el seu rebuig de l'autenticitat de l'alquímia arnaldiana) en un intent de fer-ne una lectura més precisa i contextualitzada. Les conclusions del seu treball: Arnau refusa declaradament d'atribuir a l'alquímia el principi de qualsevol regeneració del cos humà; les seves teories mèdiques tenen algunes analogies amb la tesi del «mercuri sol»; coneix i usa tècniques de destil·lació per a la preparació de medicaments; no accepta que una solució simple pugui guarir totes les afeccions (elixir).

L'última de les seccions de la Trobada és dedicada a la recerca de la unitat en el personatge i en l'obra d'Arnau, metge i activista espiritual que entra en el camp de la teologia, que tan sovint, explícitament o implícita, han estat contraposats: el primer com a exemple de racionalitat i sistemàtica intel·lectual, el segon com a visionari profètic radical i exaltat. La ponència d'E. Colomer (núm. 12) és dedicada a l'antropologia a l'obra espiritual, a partir bàsicament de les següents obres: *Dialogus de elementis catholicae fidei* (vers 1295-1297), *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium* (abans de 1297), *Tractatus de tempore adventus Antichristi* (vers 1297-1300), *Ars catholicae philosophiae* (1302), *Allocutio christini* (1302-1305). Es presta una especial atenció a tot el que té a veure amb la teoria del coneixement; en aquest punt, és remarcable la doctrina, característica del pensament místic i espiritual però amb matisos, d'aprehensió immediata de Déu *per intelligibilia*, propi dels fidels savis, no dels filòsofs, en un grau encara limitat, no ple com serà a la glòria eterna.

D. Bazell (núm. 13) s'ocupa del tractat *De esu carniium*, una defensa mèdica de l'ascètica dels cartoixos en matèria d'alimentació. Ja el P. Paniagua (en un treball de 1984) ha remarcat com aquesta obra representa un punt de confluència ex-

plícit entre les facetes espiritual i mèdica d'Arnau. El treball de Bazell no em sembla que vagi gaire més enllà del de Paniagua, encara que fa un lloable esforç de contextualització de l'obra en les tradicions dietètiques i espirituals corresponents.

J. Ziegler (núm. 14), partint del precedent de Chiara Crisciani (1978), busca la connexió entre teologia i medicina en l'opus arnaldian: si Arnau s'expressa amb tanta llibertat en el camp de la teologia, sense tenir-ne ni una preparació ni una autorització específiques, és perquè concep la seva activitat espiritual «as a functional transference and as a natural extension of his medical preoccupation» (II, p. 293). Això implica entendre la medicina com a transmissora d'un missatge espiritual. Arnau no seria un cas excepcional sinó un més d'una llista d'homes de ciència que traspassen els límits estrictes dels seus dominis per dedicar-se a la teologia.

Una anàlisi lingüística revela, d'una banda, un impacte més important del seu rerefons mèdic en la seva espiritualitat, que no pas el de les implicacions religioses en els seus escrits mèdics; i d'una altra banda, una alta concentració de termes mèdics (patològics o anatòmics) en els seus escrits espirituals i un ús espontani dels mateixos termes. Tanmateix, aquest tipus d'anàlisi s'haurien de fer de forma més sistemàtica, cronològica i extensa perquè la de Ziegler es basa en poques obres, generalitza molt i sembla extreure més impressions que no dades.

L'epistemologia arnaldiana que, com assenyalava Colomer a la seva ponència, remarca un coneixement per revelació entre els fidels savis, és un altre punt de relació de la seva concepció mèdica amb l'espiritual. Arnau admet també la possibilitat d'un coneixement mèdic revelat, a més de l'adquirit racionalment i experimentalment. Això és així perquè el coneixement mèdic té un origen diví i, per tant, s'estableix una relació estreta, entre Déu i el metge, com a agent diví. La medicina relaciona l'ànima, la ment i el cos; per a Arnau, no és només que la medicina protegeixi contra malalties de l'ànima com la melancolia, la flegma o l'amor heroic, sinó que pot oferir un tractament clínic que afavoreixi les virtuts espirituals del pacient. En diversos llocs, Arnau fa una defensa del metge teòleg; es veu a ell mateix com a continuador de l'acció de Jesús, de Lluc, de Cosme i Damià, tots ells metges de l'ànima i del cos.

A les ps. 9-22 del I volum, hom hi pot trobar una crònica de la Trobada, a cura de Jaume de Puig, que pot ser útil com a resum de les actes; inclou les síntesis finals que van fer un ponent de cadascuna de les seccions de la trobada: Puig per a la dedicada als escrits religiosos; Juan A. Paniagua, per a la de les obres mèdiques; Giuliana Camilli, per a la dedicada a l'alquímia, i Joseph Ziegler, per a la dedicada a la relació entre cadascuna d'aquestes seccions.

Per les innovacions que ha recollit i les reflexions i propostes metodològiques que s'hi han fet, crec que és ben palesa la importància que per al futur dels estudis arnaldians ha tingut aquesta Trobada.

ALBERT SOLER

Selecció d'edicions i estudis lul·lians

1. BADIA, Lola: *Ramon Llull: autor i personatge, Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 355-375.
2. BEATTIE, Pamela D.: «Pro exaltatione sanctae fidei catholicae»: *Mission and Crusade in the Writings of Ramon Llull*, dins *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages: Studies in Honor of Robert I. Burns S. J.*, I, Proceedings from Kalamazoo, ed. Larry J. Simon, E. J. Brill, Leiden / Nova York / Colònia, 1995, ps. 113-129.
3. BONNER, Anthony: *Syllogisms, fallacies and hypotheses: Llull's new weapons to combat the Parisian Averroists*, dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 457-476.
4. «Catalònia», núm. 43, *Ramon Llull special number*, octubre 1995.
5. COLOMER, Eusebi: *Nikolaus von Kues (+ 1464) und Ramon Llull (+ 1316). Ihre Begegnung mit den nichtchristlichen Religionen*, «Trierer Cusanus Lecture», núm. 2, Trier, Paulinus-Verlag, 1995.
6. DILLA, Xavier: *Un catàleg temàtic del Llibre d'amic e amat*, «Studia Lulliana» XXXIII, 2, 1993 [1995], ps. 99-126.
7. DOMÍNGUEZ REBOIRAS, Fernando: *Raimundo Lulio y el ideal mendicante: afinidades y divergencias*, dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 377-413.
8. EULER, Walter A.: «De adventu Messiae»: *Ramón Lulls Beitrag zur christlich-jüdischen Messiaskontroverse*, dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 429-441.
9. GAYÀ, Jordi: *Significación y demostración en el Libro de Contemplació de Ramon Llull*, dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 477-499.
10. HILLGARTH, Jocelyn N.: *An Unpublished Lullian Sermon by Pere Deguí*, dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 561-569.
11. JOHNSTON, Mark D.: *Ramon Llull and the compulsory evangelization of jews*

- and muslims, dins *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages: Studies in Honor of Robert I. Burns S. J.*, I, Proceedings from Kalamazoo, ed. Larry J. Simon, E. J. Brill, Leiden / Nova York / Colònia, 1995, ps. 3-37.
12. LLULL, Ramon: *Libre d'amic i amat*, ed. d'Albert Soler, Barcelona, Barcino, 1995 («Els Nostres Clàssics» B, núm. 13).
  13. LLULL, Ramon: *The book of the Lover and the Beloved*, ed. de Mark D. Johnston, Warminster (GB), The Center for Mediterranean Studies (University of Bristol), Aris & Phillips Ltd.
  14. PINDL, Theodor: *Ramon Lull, Thomas Le Myésier und die Miniaturen des «Breviculum ex Artibus Raimundi electum»*, dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 501-516.
  15. *Raimondi Lulli opera latina: in Monte Pessvlano et Ianvae annis mccciii-mccciv composita*, ed. Jordi Gayà, Turnhout, Brepols, 1995 («Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis», núm. 113; «ROL», núm. 20).
  16. REINHARDT, Klaus: *Ramón Lull und die Bibel*, dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 311-331.
  17. RIEDLINGER, Helmut: *Zu Ramon Lulls gegenwärtiger Bedeutung*, dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 311-331.
  18. RUBIO, Josep Enric: *Literatura i doctrina al Llibre de Contemplació de Ramon Llull*, València, Saó, 1995 («Saviesa Cristiana», núm. 2).
  19. RUIZ SIMON, Josep M.: «*Quod est haec ars inventiva?*» (*L'Art de Llull i la dialèctica escolàstica*), «*Studia Lulliana*», XXXIII, 2, 1993 [1995], ps. 77-98.
  20. SANTI, Francesco: *Guglielmo di Saint-Thierry (non) fonte di Raimondo Lullo*, dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 333-354.
  21. SIMON, Larry J.: *The Church and Slavery in Ramon Llull's Majorca*, dins *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages: Studies in Honor of Robert I. Burns S. J.*, I, Proceedings from Kalamazoo, ed. Larry J. Simon, E. J. Brill, Leiden / Nova York / Colònia, 1995, ps. 345-363.
  22. SOLER, Albert: *Joan Bonllavi, lullista i editor exemi*, «*Estudis de llengua i literatura catalanes*», XXXI (*Miscellània Germà Colón 4*), Publicacions de l'Abbadia de Montserrat, 1995, ps. 125-150.
  23. URVOY, Dominique: *Nature et portée des liens de Ramon Lull avec l'univers arabe*, dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 415-427.

24. VEGA ESQUERRA, Amador: *Sprache des Denkens, Sprache des Herzens. Zur mystischen Topologie der Bedeutung bei Ramon Llull*, dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 443-455.
25. VILLALBA I VARNEDA, Pere: *Ramon Llull: Arbor scientiae o Arbre de sciencia*, «Faventia», XVII, 2, 1995, ps. 69-76.
26. WALTER, Peter: *Jacobus Faber Stapulensis als Editor des Raimundus Lullus dargestellt am Beispiel des «Liber Natalis pueri parvuli Christi Jesu»*, dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. F. Domínguez, R. Imbach, T. Pindl, P. Walter, Steenbrugge, In Abbatia S. Petri, 1995, ps. 545-559.

En la bibliografia lulliana de l'any 1995 destaca l'aparició del vintè volum de les *Raimundi Lulli Opera Latina* (núm. 15 de la llista). Jordi Gayà hi edita vuit obres que el beat Ramon va compondre l'hivern de 1303-1304, de novembre a febrer. Totes giren al voltant de la formulació de l'Art que Llull havia fet deu anys justos abans, a la *Tabula generalis* de 1293-1294, sense introduir innovacions en el sistema. De les vuit en destaca la *Lectura Artis, quae intitulata est Brevis practica Tabulae generalis* (Gènova, febrer 1304), que pretén de mostrar l'aplicabilitat de l'esmentada *Tabula* en tots els seus modes a qualsevol branca del saber, en concret: teologia (amb una interessant aplicació a la reducció de quatre autoritats bíbliques a raons necessàries, ps. 395-396), lògica, retòrica, filosofia natural i moral, dret natural i medicina. Les altres set obres, segons l'editor, són en realitat auxiliars d'aquesta.

El *Liber ad probandum aliquos articulos fidei catholicae per syllogisticas rationes* (escrit també a Gènova, a continuació del primer, el mateix febrer de 1304) desenvolupa les indicacions de la *Lectura* per dur a terme una demostració racional, aplicant-les a sis articles de la fe. Les restants obres són totes aplicacions concretes, de les quals cinc tenen una primera part molt similar (gairebé idèntica) d'exposició dels principis generals i les regles d'acord amb la *Tabula generalis*. El *Liber de lumine* (Montpeller, novembre de 1303) utilitza el tema de la llum, propi de la filosofia natural, com a exemple i metàfora per a l'aplicació de l'Art a l'estudi de la primera potència de l'ànima, l'enteniment. Una trilogia escrita a Montpeller entre el gener i principi de febrer de 1304 reprèn el tema de les tres potències de l'ànima, es tracta dels *libri: De intellectu, De voluntate, De memoria*; les tres obres són encapçalades amb breus pròlegs narratius on un home considera amb tristor l'estat del món i n'atribueix la causa a la falta de coneixement dels seus consemblants de la natura de les seves potències anímiques i, doncs, a la nul·la preparació dels homes per al seu ús recte. El *Liber de regionibus sanitatis et infirmitatis* (Montpeller, desembre de 1303) i l'*Ars de ivre* (Montpeller, gener de 1304) són altres aplicacions de la *Tabula generalis*: el primer centrat sobretot en el càlcul combinatori dels graus elementals aplicats a diferents camps mèdics

(amb una consideració especial de la combinatòria astronòmica); el segon a la solució de 460 qüestions jurídiques i de casos relacionats amb els canons i les decretals.

Hem de cridar l'atenció sobre la introducció general de Jordi Gayà, on el lector hi trobarà informació precisa i ben sintetitzada sobre el context montpellerí en què són produïdes les obres i la possible influència que té en Llull (estatut polític de la ciutat, els estudis universitaris en general i mèdics i jurídics en particular, la comunitat jueva); i també sobre la medicina, l'astrologia i el dret a l'Edat Mitjana com a contextos dels desenvolupaments lul·lians d'aquestes ciències. L'editor també dedica un apartat a la datació de la *Lectura Artis, quae intitulata...* i del *Liber ad probandum...*, defensant les dates que hem donat abans (que són les que figuren als explícits dels manuscrits), contra les que ha proposat A. Bonner per diferents motius (1306 i 1303 respectivament); a banda que les raons de Gayà semblen convincents, és remarcable la interpretació que fa dels mètodes de composició del beat (de l'*Ars compendiosa* i la *Tabula generalis* fins a l'*Ars generalis ultima*, passant per la *Lectura...*) si es respecta la cronologia que donen els manuscrits d'aquestes obres: «Y por lo que al modo de escritura de Llull se refiere, hay que admitir que su evolución no se produce a saltos. Los temas surgen lenta, colateralmente, hasta introducirse en el núcleo y astillar lo que parecía inmutable y evidente» (p. xlii).

També de l'any que ens ocupa és una edició crítica del *Llibre d'amic e amat* (núm. 12, a cura d'un dels autors d'aquesta ressenya) que vol prendre en consideració, per primer cop, el conjunt de la història impresa i manuscrita d'aquest opuscle lul·lià: una quarantena de manuscrits en sis llengües (segles XIII-XX) i més de cent edicions en dotze (de 1505 fins avui); sens dubte, la més àmplia de la nostra història literària! L'enorme cabal d'informació que es desprèn d'aquesta tradició es canalitza en el llibre a través de la introducció (on es dóna interpretada), l'aparat de variants plurilingüe, i diversos apèndixs, bo i destriant allò que pertany a l'original de l'autor (el text editat) i allò que s'ha anat afegint al llarg dels segles (amb un moment d'especial intensitat en el pas a la impremta). Aquest acostament a l'original descobreix, d'una banda, el fet sorprenent que l'obra no conté els 365/66 versicles que es prometen al preàmbul (un per a cada dia de l'any), sinó un nombre tan poc significatiu com 357, amb la sospita consegüent que no va ser acabada; de l'altra, que el *Llibre d'amic e amat* no és l'obra íntima i transcendental que ha volgut la tradició des del segle XVI-XVII, sinó una obra més instrumental i didàctica, que el beat va voler divulgar en diverses llengües en un moment donat de la seva vida, en iniciar els seus viatges més enllà de territoris mallorquins i catalans (1287-1289).

Al mateix temps que l'edició anterior, apareixia una traducció anglesa del *Llibre d'amic e amat* (núm. 13), a cura de Mark D. Johnston, la qual acara a una transcripció paleogràfica dels manuscrits català i llatí bàsics de l'opuscle lul·lià. Deixant de banda la poca qualitat del treball (moltes interpretacions del traductor són discutibles o clarament errònies i els criteris d'edició dels textos llatí i ca-

talà absurds per a la divulgació), sembla difícil de justificar l'oportunitat de concedir ajuts públics catalans (de la Institució de les Lletres Catalanes i de l'Institut d'Estudis Mediterranis) a una traducció anglesa només dos anys després que n'hagi aparegut una de correctíssima en una editorial de gran difusió (a cura d'Eve Bonner, dins d'A. Bonner, *Doctor Illuminatus: A Ramon Llull Reader* (Princeton, 1993).

Un instrument molt útil per a l'estudi del *Llibre d'amic e amat* és el catàleg temàtic exhaustiu que n'ha confeccionat X. Dilla (núm. 6), a partir de l'anterior edició. Les diferents parts del catàleg són: 1. L'Art lul·liana (referències a termes de les diferents figures); 2. L'amor místic (amor, amat, amic); 3. El món (cosmos, home).

J. Enric Rubio, que ha llegit l'any 1996 una tesi doctoral sobre el *Llibre de contemplació*, ha publicat com a primícia (núm. 18) un estudi formal i de continguts del primer volum d'aquesta magna obra que pot molt ben servir d'introducció a un llibre sempre esmentat però molt desconegut, de difícil maneig per les seves dimensions i per la varietat de temes que conté. És una contribució a la comprovació analítica d'algunes de les afirmacions més corrents sobre aquesta obra: que es tracta del primer assaig d'obtenció d'un mètode de recerca sistemàtica i exhaustiva de la veritat; que en això i en molts dels procediments emprats, anuncia el que després prendrà «forma i manera» (com ens diu la *Vita coetanea*) en l'Art.

L'analogia entre la divinitat i la creació, bàsica en el pensament simbòlic medieval i també en el lul·lià anterior a l'etapa ternària, implica en el *Llibre de contemplació* una organització dual de la matèria i, en molts casos, de la forma que aquesta pren. De manera que «les oposicions tenen una vàlua gnoseològica, ja que permeten arribar al coneixement de la veritat a través del seu contrari» (p. 34), és el que Rubio anomena «coneixement per la negativa». Aquesta forma de procedir, bàsica en la recerca lul·liana del sistema exhaustiu de coneixement universal, l'analitza l'autor mitjançant un repàs argumental minuciós del primer volum del *Llibre de contemplació*, que és dedicat a la divinitat. Com aquest procediment determina la frase, el versicle i la tríada de versicles en què s'organitzen els capítols i les distincions del llibre, s'estudia a la tercera part del treball de Rubio.

Una de les aportacions més rellevants als estudis lul·lians que s'han produït l'any 1995 és, sens dubte, l'article de Josep M. Ruiz Simon (núm. 19), que troba indicis de relació entre l'Art lul·lià i la dialèctica aristotèlica tal com es defineix als *Tòpics* del filòsof i en els comentaris i desenvolupaments escolàstics d'aquesta obra. La dialèctica d'arrel aristotèlica (anomenada generalment «ars inventiva»!) pretenia argumentar d'una forma disputativa («tenint en compte les dues posicions oposades que poden respondre una *quaestio*», p. 78) de qualsevol tema proposat, de manera que resultava una disciplina capaç de discutir els principis de totes les ciències. L'autor demostra com Llull fa seus alguns dels instruments i de les funcions de la dialèctica, perquè l'Art serveix com aquesta disciplina per argumentar sobre qualsevol ciència i per trobar-ne els principis, però també com el

beat en transforma les aplicacions per transcendir l'àmbit de l'opinió que li és pròpia i buscar la certesa demostrativa de la necessitat. Alguns passatges de la *Introductoria Artis demonstrativae* posen de manifest com Llull atorga a l'Art un rang epistemològic superior a la lògica, perquè és tant una lògica com una metafísica, es basa en la mateixa naturalesa de les coses i no produeix només arguments dialèctics, de conclusió merament probable, sinó raons necessàries.

La importància de l'anàlisi de Ruiz Simon rau a trobar un context, que a més resulta ser originari, a un sistema tan excèntric com l'Art lulliana; un context que és escolar i homologable intel·lectualment al que produïa l'escola, encara que Llull hi acabi introduint originalitats extraordinàries. A més, Ruiz apunta una evolució des de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* a l'*Ars demonstrativa* i l'*Ars inventiva* que tendeix a precisar l'abast del sistema lullià i que explica alguns dels canvis que Llull va anar introduint-hi, i que esperem que desenvolupi en posteriors estudis: «El Doctor Il·luminat va intentar, en cada una d'elles, aprofundir progressivament en la voluntat ja present en aquesta obra de replantejar les relacions tradicionals entre la *inventio* i la *demonstratio* amb l'objectiu d'esborrar, d'acord amb les directrius estipulades en els *Segons analítics* per a la ciència, els dèficits demostratius inherents a la Dialèctica, conservant, alhora, les virtuts "inventives" característiques d'aquesta última disciplina i que ell havia mecanitzat per mitjà de la combinatòria» (ps. 97-98).

La miscel·lània d'homenatge a Charles Lohr amb motiu del seu setantè aniversari és dedicada als dos grans àmbits d'estudi d'aquest professor: la recepció medieval d'Aristòtil i Llull. És un volum extens (598 ps., de les quals 270 dedicades als estudis lullians) i acurat, promogut des del Raimundus-Lullus-Institut.

Klaus Reinhardt (núm. 16) fa un repàs de les cites bíbliques del *Llibre de contemplació*, del *Liber de praedicatione*, del *Liber praedicatione contra iudaeos*, de l'*Ars compendiosa Dei* i de l'*Ars maior praedicationis / Ars abbreviata praedican-di*. Es distingeixen tres fases diferents en el tractament de la *Sacra Pagina* encara que Llull queda al marge de les innovacions exegetiques del seu temps a causa dels seus plantejaments d'una teologia racional.

Francesco Santi (núm. 20) assenyala una influència de Guillem de Saint-Thierry en la posició lulliana al marge dels canals escolars i intel·lectuals establerts i també en qüestions de contingut, especialment en la doctrina dels noms divins. El repàs a la doctrina d'aquest autor no és exempt d'interès, però a l'hora de concretar com i quan i on ha influït en Llull no es precisa. Hores d'ara, el tema de les fonts de Llull és potser més un problema històric que de continguts; l'estudi dels canals de difusió de la cultura clerical a la Corona d'Aragó i al Regne de Mallorca és determinant i més que aïllar una determinada idea que apareix en Llull i en algun precedent es tracta de conèixer com i en quins vehicles circulaven els textos i les idees.

Lola Badia (núm. 1) ressegueix les diverses etapes detectables en l'elaboració d'una imatge pública per part del beat, en el context de la seva època i analitzant-ne les similituds i divergències que manté amb d'altres casos paral·lels (com ara el

mercader genovès Inghetto Contardo). És precisament a partir de la seva condició de nouvingut en un món intel·lectual fins aleshores dominat pel clergat, que Badia considera que Llull va sentir la necessitat progressiva d'assumir la pròpia autoria com a escriptor: del *Llibre de contemplació*, passant pel *Gentil*, el *Blaquerna* o el *Fèlix*, i acabant en el *Desconhort*, el *Cant de Ramon*, la *Vita coaetanea* o el *Phantasticus*.

El treball de Fernando Domínguez (núm. 7) precisa les afinitats i divergències que hi ha en la doctrina i la praxi lul·lianes respecte de l'ideal i la praxi dels mendicants, tema en què molt sovint es cau en massa simplificacions. Analitza la posició de Llull en relació amb les tensions entre clergat regular i secular, amb els problemes que se susciten entre franciscans i dominicans, però sobretot quant als sistemes de predicació (especialment, pel que fa al *sermo ad poenitentiam*) i els sistemes morals que proposen. El principal text objecte d'estudi és el *Blaquerna*, i trobem molts suggeriments per a la interpretació de la novel·la. És especialment interessant la lectura de l'obra com a *Ars praedicandi* i com a *Liber de virtutibus et vitiis*; tanmateix, crec que aquesta sola via interpretativa no dona raó de la complexitat del *Blanquerna* ni del caràcter narratiu ni de l'enquadrament en un gènere (*roman* / «romanç») que li va voler donar Llull.

Dominique Urvoy (núm. 23) remarca l'existència de corrents de pensament en el món àrab que poden ser a l'origen de diversos aspectes de l'obra del beat. Iniciats per diversos autors àrabs cristians cap al segle X i encara vius al XIII, situen els dogmes de la Trinitat i l'Encarnació en un lloc preponderant de la discussió religiosa, que pren un aspecte més marcat d'argumentació racional fins a desembocar en l'exploració dels recursos lingüístics de la llengua àrab (derivacions a partir d'una mateixa arrel) i el desenvolupament d'un mètode que prefiguraria els correlatius lul·lians (ps. 420-421). L'escriptura en llengua vulgar al diàleg interreligiós (amb consideracions sobre el *Llibre d'amic e amat* i el *Gentil* respectivament) serien exemples d'actituds lul·lianes preexistents en el món àrab. El problema apareix a l'hora de determinar les possibilitats d'accés que Llull tenia al coneixement d'aquests corrents, que bàsicament es van desenvolupar a Orient. Per superar aquesta distància l'autor es veu obligat a invocar una mena de «perception sensitive des tendances diffuses dans le monde arabo-musulman» (p. 427), poc convincent.

Walter A. Euler (núm. 8) fa un repàs als continguts de l'opuscle de polèmica antijueva *De adventu Messiae* i en remarca les diferències amb les disputes històriques.

Amador Vega (núm. 24) glossa la teoria de la significació en Llull: partint dels inicis en la *Lògica del Gazzali*, als desenvolupaments posteriors, des del *Llibre de contemplació* fins a l'*Ars inventiva*.

Antoni Bonner (núm. 3) analitza el desenvolupament de la lògica lul·liana i la seva utilització en els darrers anys de la seva producció (distingeix tres etapes entre 1301-1311) i posa de manifest com el beat oposa aquesta disciplina a les posicions dels averroistes parisencs, quan es veu en la necessitat d'assolir una demos-

tració de tipus científic capaç de convèncer un auditori expert en les arts de la disputa, però desconexedor dels complicats i inusuals mecanismes de l'Art. Per a Llull, contràriament al paper que exercia la lògica aristotèlica en el pensament dels averroistes parisencs, la lògica com a disciplina va ser només un dels múltiples àmbits en què era possible aplicar l'Art, sense que mai arribés a constituir un component bàsic del seu sistema.

Jordi Gayà (núm. 9) s'ocupa del *Llibre de contemplació* com a primera proposta missionera lulliana. En la seva magna obra, el beat busca l'«art e la manera» de precisar la natura de la semblança que les criatures donen del Creador (això és, definir-ne la significació) i d'avaluar la seva capacitat demostrativa, de manera que s'assoleixi la comprensió de la fe. Aquell creient l'enteniment del qual, ajudat per la fe, ha reconegut la veritat es troba empès a la tasca de la missió de forma ineludible.

Theodor Pindl (núm. 14) dedica la seva contribució a la missionologia lulliana fent un repàs al pla de les famoses miniatures del *Breviculum* (reproduïdes esplèndidament entre les ps. 502-503) i a la interpretació que féu Tomàs Le Myésier, el compilador de l'obra, del pensament missioner del beat.

Peter Walter (núm. 26) fa una recerca sistemàtica de les modificacions, correccions i manipulacions de diferent natura que Jacques Lefèvre d'Étaples va operar en la seva edició llatina del *Liber natalis* lullia.

Jocelyn N. Hillgarth (núm. 10), després d'unes breus notes que situen la figura de Pere Deguí en el context del lullisme del segle XV, descriu el manuscrit de la Biblioteca Ambrosiana, N 101 sup., que conté, entre d'altres, un sermó de Deguí pronunciat el 31 de desembre de 1485 a Mallorca. L'interès d'aquest sermó radica sobretot en les fonts utilitzades que el converteixen en una interessant mostra de la confluència del pensament lullista (emparentat en Deguí amb el formalisme d'Escot) i la interpretació antijueva del Talmud amb l'interès florentí contemporani per les doctrines hermètiques.

Finalment, Helmut Riedlinger (núm. 17) fa un plantejament de la qüestió de la significació històrica del beat.

En una altra miscel·lània d'homenatge, en aquest cas al P. Robert I. Burns, trobem tres contribucions que giren al voltant de l'apologètica lulliana, parlant en un sentit ampli, o del seu context històric.

Pamela Beattie (núm. 2) fa una síntesi exhaustiva del problema de les relacions entre croada i missió en Llull en el context del seu temps; estudia les següents obres: *Quamodo Terra Sancta recuperari potest*, *Tractatus de modo convertendi infideles*, *Liber de fine*, *De acquisitione Terrae Sanctae*, *Petitio Raymundi in Concilio generalis*. Entre els conceptes de missió i croada lullians no hi ha contradicció perquè el recurs a la força és un últim recurs extrem i ha d'anar acompanyat sempre d'evangelització.

L'article de M. D. Johnston (núm. 11) té la principal virtut de posar en paral·lel un seguit de textos lullians que es refereixen a l'evangelització forçada dels infidels amb una sèrie de disposicions reials de la corona catalanoaragonesa sobre

la predicació i la disputació a sarraïns i jueus. Encara que el repàs no deixa de tenir el seu interès, dues circumstàncies el fan una mica ocios: el fet que sigui gairebé impossible de precisar quina relació de dependència existeix entre les disposicions reials i les preses de posició del beat; i el fet que en les propostes lul·lianes no s'observi gairebé cap variació al llarg del temps.

L'estudi de Larry Simon (núm. 21), per bé que fa un repàs a la doctrina de l'Església sobre l'esclavitud, que durant segles la tolera i l'aprova, se centra en l'aportació de dades sobre la tinença d'esclaus per part d'institucions eclesiàstiques a la Mallorca contemporània a Lluïl. S'estudia l'extensió de les pràctiques esclavistes, les circumstàncies de les manumissions i les relacions de Lluïl amb el fenomen.

En un altre marc, però també en relació amb l'apologetica lul·liana, el P. Eusebi Colomer (núm. 5) segueix l'evolució de la visió que Lluïl (i Nicolau de Cusa) té de les religions no cristianes, des del *Llibre del gentil* a la *Disputatio Raimundi christiani et Hamar saraceni*.

Encara, cal consignar el treball núm. 22, d'Albert Soler, que pretén revaloritzar la bescantada figura de Joan Bonllavi en el context del lul·lisme cincentista i com a primer editor en català de Lluïl, a partir de la probable identificació de la lletra de Bonllavi en diversos còdexs lul·lians i dels treballs de preparació de la seva edició del *Blaquerna* (València 1521) als marges d'un manuscrit.

I també el de Pere Villalba (núm. 25), que intenta d'esbrinar la precedència en el temps de la versió llatina o catalana de l'*Arbre de ciència*. És possible que l'autor tingui algunes dades més que les que dona a la seva anàlisi filològica (apartat 8), però amb el material que aporta no creiem que es pugui arribar a cap conclusió.

Acabem remarcant que la revista «Catalònia» (núm. 4), que publica el Centre Unesco de Catalunya, ha dedicat a Ramon Lluïl un volum monogràfic profusament il·lustrat. Inclou articles divulgatius de: Lola Badia, Miquel Batllori, Anthony Bonner, Eusebi Colomer, Fernando Domínguez, Jordi Gayà, Charles Lohr, Raimon Panikkar, Michela Pereira, Albert Soler, Ramon Sugranyes de Franch i Amador Vega.

JOAN SANTANACH I ALBERT SOLER

Bibliografia de la literatura medieval

ALEMANY, Rafael: *Guia bibliogràfica de la literatura catalana medieval*, Alacant, Universitat, 1995.

Qüern: repertori bibliogràfic biennal de literatura i llengua catalanes de l'edat mitjana i l'edat moderna, núm. 1, elaborat per Pep Balsalobre i Lídia Ayats, dirigit per Albert Rossich i Lola Badia, Girona, Universitat (Institut de Llengua i Cultura Catalanes), 1995.

Durant l'any 1995 han aparegut dues guies bibliogràfiques que fan referència, d'una manera o altra, a la nostra llengua i a la nostra literatura antigues. La de Rafael Alemany està concebuda com una bibliografia general, per temes, pensada sobretot per a la docència i «naix amb la voluntat d'ocupar un lloc intermedi entre les bibliografies extremadament selectes dels programes de curs i els repertoris particulars especialitzats destinats a l'alta investigació» (p. 8). És un recull molt útil, ben fet, prou exhaustiu, del qual l'autor n'anuncia noves edicions amb classificacions temàtiques i fins amb extractes dels continguts de cada ítem; suggeriria només que s'hi inclogués informació sobre Arnau de Vilanova i literatura científica catalana medieval.

L'altra guia, *Quèrn*, és un repertori de caràcter periòdic (biennal) que amplia el seu camp a la llengua i la literatura de l'edat moderna («des de l'aparició de la literatura en vulgar als països catalans fins al moment que, amb el romanticisme (vers el 1830), ja som a l'època contemporània», p. 6). En el seu primer volum recull treballs apareguts durant els anys 1993-94. Moltes de les entrades van acompanyades d'una breu notícia de contingut i inclou un índex d'autors, obres anònimes i matèries.

Ambdues publicacions se sumen a d'altres iniciatives que han de permetre un control exhaustiu de la bibliografia que es refereix a les nostres lletres antigues, requisit metodològic *sine qua non* i cosa ara ja no gens fàcil; entre d'altres: el «Boletín bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval», que inclou una secció catalana a cura de Lola Badia des de 1987 (o el volum 56 (1994) de *The Year's Work in Modern Language Studies*, aparegut també el 1995, que inclou un recull bibliogràfic de literatura catalana medieval dels anys 1991-94, a cura igualment de Lola Badia); les *Orientacions bibliogràfiques sobre literatura catalana moderna (1474-1833)*, d'Eulàlia Duran i Pep Solervicens (Universitat de Barcelona, 1993); reculls monogràfics recents com el de Jaume Mensa, *Arnau de Vilanova, espiritual: guia bibliogràfica* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1994); i els butlletins bibliogràfics de diverses revistes (per exemple, «Arxiu de Textos Catalans Antics», «Studia Lulliana», o la mateixa «Llengua & Literatura»).

ALBERT SOLER

Estudis sociolingüístics sobre la Franja de Ponent

La interpretació de la realitat lingüística i cultural de la Franja de Ponent és i ha estat —com a mínim des del començament de segle— un dels temes recurrents de la catalanística. Les contradiccions inherents a la llengua catalana i a la societat que la parla (divisió administrativa, minorització, nomenclatura, diversitat territorial...), la indefinició d'Aragó com a projecte col·lectiu i la fredor de les seues re-

lacions amb el seu veí de Llevant, marcades massa sovint per la ignorància mútua i els malentesos, així com les característiques pròpies d'una zona de frontera o transició, bipolaritzada en definitiva, constitueixen en bona mesura les causes d'aquest interès que podria semblar, en una primera lectura, desmesurat per a la modesta extensió, demografia i impacte cultural que tradicionalment ha representat aqueix territori tant per al conjunt de l'àrea lingüística catalana com per a l'Aragó.

Al marge d'algunes polèmiques puntuals, tot sovint expressades en mitjans periodístics, com podria ser la de l'adscripció nacional dels seus habitants (catalans d'administració aragonesa o aragonesos de llengua catalana) o la del nom del conjunt del territori, que n'és subsidiària (Franja de Ponent, franja oriental d'Aragó, Aragó catalanòfon, Aragó català, Catalunya aragonesa, Ratlla d'Aragó...), han estat els aspectes més estrictament lingüístics els que han generat una producció bibliogràfica més constant, centrada sobretot en la descripció dialectològica, encara que amb una presència creixent dels estudis bibliogràfics sobre la producció literària recent. Siga com siga, el fet que en els darrers anys haja aparegut una modesta indústria editorial autòctona, combinat amb l'articulació dels moviments cívics en defensa de l'idioma i amb el creixent interès —conseqüència directa d'aquesta articulació— dels polítics aragonesos, ha provocat l'eixida al mercat de diversos treballs que, gairebé per primera vegada, incideixen decididament en els aspectes socials i d'ús de la llengua.

Dins, doncs, d'entre aquesta producció més recent, que situem pels volts de l'any 1995, cal destacar la publicació de quatre llibres que, d'una manera o d'una altra, tracten aspectes sociolingüístics de la Franja. N'exclourem d'altres, tot i que tangencialment també toquen algun aspecte social. Aquest és el cas del llibre d'Àngel Huguet *El coneixement lingüístic dels escolars de la Franja: Conclusions de la seva avaluació*,¹ fet des de l'òptica de la psicolingüística i la pedagogia. Igualment, és de continguts estrictament escolars l'informe *Deu anys d'ensenyament de la llengua catalana a l'Aragó*.² L'esplèndida sèrie *Lo Molinar. Literatura popular catalana al Baix Aragó (Matarranya i Mequinensa)*,³ coordinada per Artur Quintana i que tindrà la seua continuïtat geogràfica en *Blat colrat. Literatura popular catalana de la Ribagorça, la Llitera i el Baix Cinca*,⁴ també s'escapa de les nostres pretensions. *Garba. Mil paraules de Calaceit*⁵ i *Sac de paraules. Vocabulari escolar del català parlat a la Franja*⁶ són reculls lèxics i, malgrat que donen molta informació —especialment el segon— sobre l'ús i sobre el nivell d'inter-

1. Lleida, Institut d'Estudis del Baix Cinca/Universitat de Lleida, 1995.

2. Saragossa, Diputación General de Aragón, 1995.

3. L. BORAU, H. MORET, A. QUINTANA i C. SANCHO, 3 vols. (Calaceit, Instituto de Estudios Turulenses/Associació Cultural del Matarranya, 1995).

4. L. BORAU, G. FRANCINO, H. MORET i A. QUINTANA, en premsa.

5. Miquel BLANC (Barcelona, Columna, 1994).

6. Seminari permanent de llengua catalana. Edició a cura de Ramon SISTAC (Saragossa, Diputación General de Aragón, 1995).

ferència, no són treballs sociolingüístics. Finalment, tampoc no tindrem en consideració els exhaustius estudis i reculls bibliogràfics d'Hèctor Moret.⁷

Dels llibres que hem seleccionat, els dos primers corresponen a estudis generals sobre parlars concrets, on la descripció sociolingüística és secundària, mentre que són els altres els que pròpiament poden ser considerats estudis sociolingüístics.

Sobre la llengua de Mequinensa,⁸ del prolífic mequinensà Hèctor Moret, amb pròleg de Lídia Pons, és un llibre editat a la darrerria de 1994. De fet, és el recull de quatre articles diferents, publicats en diversos mitjans aragonesos i catalans, un dels quals (*El parlar de Mequinensa*, sens dubte el més exhaustiu) constituï la base de la tesi de llicenciatura de l'autor.⁹ Es tracta d'una monografia dialectal clàssica amb descripció de les característiques fonètiques i fonològiques, morfosintàctiques i lèxiques mequinensanes, caracteritzades per contrast amb la varietat general. *Aproximació a la toponímia urbana de Mequinensa* i *Aproximació a la toponímia rural de Mequinensa* són dues compilacions de topònims recollits de fonts orals i acompanyats d'explicacions etimològiques i de la localització geogràfica. És especialment important el primer, ja que permet refer la toponímia de la vila vella de Mequinensa, avui ja desapareguda. *Anotacions sociolingüístiques i psicolingüístiques sobre l'Aragó catalanòfon: el cas de Mequinensa* és l'apartat que clou el llibre i, de fet, el que centra el nostre interès. L'autor, que defineix el seu treball com a «breus anotacions» i com a «eclectic gairebé del tot», parteix de l'observació directa de la comunitat i ens en descriu les actituds, usos i models, estratificació generacional, denominacions locals..., tot oferint-nos un bon «estat de comptes» de l'estatus social del català a la localitat. Il·lustrat amb un ric anecdotari, és un treball subjectiu que no recolza sobre dades recollides empíricament, sinó en l'ampli coneixement que l'autor ha demostrat i demostra contínuament de la comunitat que el va veure nàixer.

El mateix Hèctor Moret, juntament amb Josep Galan, president de l'Institut d'Estudis del Baix Cinca, ha publicat el 1995 *Estudi descriptiu de la llengua de Fraga*,¹⁰ un llibre molt en la línia de l'anterior, encara que potser és el que es dis-

7. *L'edició en català a l'Aragó*, «Serra d'Or», núm. 389 (Barcelona 1994); *La presència del català als àmbits formals de l'Aragó catalanòfon*, «Rolde», núm. 69 (Saragossa 1994); *Un segle d'investigació lingüística a l'Aragó catalanòfon*, ELLC, núm. 29 (Barcelona 1994); *Com en direm? A propòsit de la denominació de les comarques de llengua catalana a l'Aragó*, «Revista de Catalunya», núm. 96 (Barcelona 1995); *Visions de l'Aragó catalanòfon en els escriptors catalans*, «Rolde», núm. 73 (Saragossa 1995); *La cultura popular (literatura i costumari) de l'Aragó catalanòfon continguda (sic) en diverses obres lexicogràfiques i folkloriques*, «Sorolla't», núm. 10 (Calaceit 1995). Del mateix autor, en col·laboració amb Artur Quintana, *La literatura catalana a l'Aragó: els darrers vint anys*, dins *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Frankfurt am Main 1994*, I (Barcelona, 1995), ps. 391-403.

8. Calaceit, Institut d'Estudis del Baix Cinca/Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1994; «La Sitja», núm. 11.

9. Tesi de llicenciatura dirigida per la Dra. Lídia Pons, Barcelona (Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, 1994).

10. Calaceit, Institut d'Estudis del Baix Cinca/Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1995; «La Sitja», núm. 13.

tància més dels nostres objectius. Ací les observacions sociolingüístiques són implícites en la descripció que els autors fan del català fragatí, descrit dins els paràmetres clàssics dels treballs de dialectologia. També són, però, observacions personals subjectives i no quantificades, encara que garantides per molts anys de dedicació a l'estudi del català autòcton i de la societat que el parla. Ara com ara, aquests dos llibres constitueixen en conjunt l'estudi més complet que tenim a l'abast dels parlars del Baix Cinca.

Ben diferent és el cas de *Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón*.¹¹ Ens trobem ara davant d'un treball encarregat pel Departament d'Educació i Cultura del Govern d'Aragó al Departament de Lingüística General i Hispànica de la Universitat de Saragossa. Orientat en la línia de la sociolingüística quantitativa, pretén donar una informació precisa sobre les actituds i creences dels parlants del català d'Aragó i de l'ús que en fan, així com proporcionar «una interpretació científica» de les tendències analitzades. L'estudi s'inicia amb una relació, força completa, dels estudis realitzats fins ara, en tots els àmbits, sobre el català d'Aragó. Posteriorment hi ha una exposició i justificació de la metodologia utilitzada seguida de l'anàlisi de les dades, obtingudes a partir d'enquestes fetes a una mostra aleatòria de 520 ciutadans. Clou l'estudi, i com a pas previ a les conclusions, un capítol d'interpretació del «multilingüisme social en esa área aragonesa» (p. 125). Acompanya el llibre un volum amb els annexos, que proporcionen el text de l'enquesta —en castellà i en català— i l'exposició de les dades mitjançant quadres i gràfiques.

A diferència dels treballs precedents, ací trobem un evident distanciament entre els autors i la zona estudiada,¹² distanciament que s'adiu amb el to d'objectivitat i imparcialitat que s'intenta donar al treball, així com amb la coherència teòrica del mètode utilitzat. Tanmateix, el posicionament ideològic dels autors respecte al tema estudiat hi és evident. N'és bona prova la presència d'algunes afirmacions subjectives o parcials, com per exemple la continguda a la nota 9: «No estará de más que reproduzamos aquí las palabras de Saroihandy al respecto, producto sin duda de la desinformación y utilizadas, por algunos, con fines catalanistas» (p. 16), o la llarga disquisició sobre els «curiosos y lamentables errores» en la descripció de la frontera catalanoaragonesa meridional (p. 19), on, paradoxalment, no es parla de la inclusió de gairebé totes les terres del Matarranya dins els límits del castellà en el manual de dialectologia espanyola més difós.¹³ Igualment, alguna de les preguntes incloses en el qüestionari (pregunta 15): «Quan vostè escriu... ho fa en... la seva parla local/català estàndar [sic] / castellà». Finalment, la conclusió número cinc no deixa lloc a dubtes: «Hoy por hoy no es

11. M. A. MARTÍN, M. R. FORT, M. L. ARNAL, i J. GIRALT, «Grammaticalia», núm. 2 (Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1995).

12. Tot i que, tal com s'indica en nota, dos dels autors són nats a la «Franja aragonesa» o, com a mínim, a la zona de transició.

13. A. ZAMORA VICENTE, *Dialectología española*, (Madrid, Gredos, 1974 segunda edición muy aumentada; «Biblioteca Románica Hispánica»).

aconsejable la introducció de la cooficialitat del catalán y el castellano ni siquiera en la Franja aragonesa, pues ni la quieren mayoritariamente los habitantes de la Franja ni, con seguridad, sería aceptada sin conflicto por el resto de los aragoneses —a tenor de los recelos que manifiestan los propios informantes de la Franja—» (p. 149). Aquesta confusió del concepte d'«enquesta» amb el de «referendum» i, en conseqüència, aquesta subestimació de la sobirania popular, sembla contradir-se amb el que s'afirmava a la introducció: «Bien entendido que dichas conclusiones son fruto de *nuestra* reflexión y de *nuestro propio* análisis (*no constituyen, pues, ningún tipo de norma de alcance político*)» (p. 8).

Un to ben diferent té el darrer llibre que comentem. Es tracta de *Franja, frontera i llengua. Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*,¹⁴ del sociòleg Josep L. Espluga i la periodista Arantxa Capdevila, ambdós d'Alcampell (la Llitera), amb pròleg d'Artur Quintana. Ací retrobem l'òptica d'aquells que s'hi senten directament implicats. Ens posa sobre la pista la cita que obre el llibre, tret del conegut personatge del venecià Hugo Pratt, Corto Maltese: «Sull'altipiano di El Giza ho imparato l'inutilità di certe domande sui popoli che sono scomparsi». Un bon raonament que de ben segur identificarà bona part de les noves generacions de la Franja, dominades per una certa sensació d'arribar a tot a misses dites. La confirmació de la sospita se'ns hi fa, tanmateix, ben explícita: «Com que no creiem en la neutralitat de la ciència ni en l'objectivitat positivista, voldríem deixar clares una sèrie de coses [...], nosaltres som part de l'objecte d'estudi per raó de la condició d'habitants de la Franja durant gran part de la nostra existència [...]. Això vol dir que el nostre punt de vista està impregnat per unes actituds determinades que, per molta cura que haguem prest [*sic*] en distanciar-les, van implícites en la manera que tenim d'entendre la realitat» (p. 17). La traducció teòrica d'això és que el llibre parteix d'un posicionament ben diferent: «vàrem quedar colpits per la manca de matisos que permetia la tècnica quantitativa que estàvem utilitzant, i amb la sensació que allà se'ns estaven escapant moltes coses» (p. 16), «A l'hora de plantejar-nos les tècniques més adients per a la recollida de la informació, consideràrem que, en aquest cas, serien més eficaces les de caire qualitatiu» (p. 49).

Potser és ara el moment de fer un aclariment. És gairebé inevitable la temptació de comparar amb el treball anterior. Doncs bé: hi ha diferències fins i tot de gènere. Aquell és un estudi, aquest és un assaig, encara que amb estructura d'estudi, i amb base documental. La intenció literària hi és constant: el recurs a la ironia, l'existència d'interlocutor, el ric anecdotari... i les referències constants a Astèrix i als gals irreductibles. Damunt l'ombra de la sociologia, hi plana un bri de fusterianisme.

La primera part, teòrica, consta d'una, diguem-ne, aproximació al coneixement de la Franja, incloent-hi aspectes socials, econòmics i culturals, amb antecedents històrics. També, com és habitual, hi ha una disquisició sobre el nom que

cal aplicar-hi. La proposta és de dir-ne senzillament «Franja», tot i que al llarg del llibre s'utilitza de vegades «Franja de Ponent». Finalitza amb l'exposició de les bases de la investigació. La segona part («Una anàlisi de la identitat») és un estudi empíric de les actituds lingüístiques i socials fet a través d'una enquesta qualitativa també a partir d'una mostra aleatòria (en aquest cas limitada a 25 informants). Les conclusions finals (hi ha encara uns annexos) són força diferents de les de l'obra anterior. En síntesi, considerant la idea que la identitat social és múltiple, la Franja —com qualsevol altre territori de frontera— es mou en un mar de contradiccions que provoquen actituds ambigües entre els seus habitants. Tancant el cercle tal com l'havíem obert, i seguint les conclusions d'Espluga i Capdevila, direm que en aquest sentit la Franja no és ni més ni menys, però a escala, que com tota la societat catalana i tal vegada com l'europea, en conflicte d'identitat permanent.

RAMON SISTAC